

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka,
József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032
Kiadó: Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos
Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft.,
24000 Szabadka, József Attila u. 26.,
tel./fax: 024/555-032
e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs
www.bacsorszag.rs
Szerkesztőbizottság:
Ricz Péter (elnök), Dr. Czékus Géza, Fábíán Borbála PhD,
Dr. Mészáros Zoltán, Özveggy Károly
Főszerkesztő: Ricz Péter
Olvasószerkesztő: Fábíán Borbála
Számtitkárság: Göncöl Róbert
Korrektor: Huszka Márta
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár
Számlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özveggy Károly
Minden jog fenntartva!

*A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban
megjelent cikkek nem közölhetők!*

A fedőlapon: Beocsin környéke háttérben a kora Árpád-
kori cserögi vár valószínű helyszínével. (fotó: Pecze Rózsa)
Képeslap Péterváradról Németh Ferenc gyűjteményéből
A belső borítón: képeslap Péterváradról Németh Ferenc
gyűjteményéből, A kalocsai Szent István ereklyetartó
mellszobor (fotó: Mudrák Attila)
A hátsó belső borítón: Képek a ludasi mesemondókról
A hátsó borítón: A verseci vártorony

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
930.85(497.113)
„BÁCSORSZÁG”: vajdasági honismereti szemle /
főszerkesztő Ricz Péter. - 1995, 1- . - Szabadka
Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995-. - 30 cm
Tromesetno
ISSN 1450-6831
COBISS.SR-ID 135176711

Készült a

támogatásával.

TARTALOM

Lakatos Adél

Szent István király ereklyéinek története 2

A BÁCSORSZÁG PÁLYÁZAT EGYIK NYERTESE Pecze Rózsa

Cserög várai és a hegyi várba vezető út 3

Szedlár Rudolf

A Duna-Tisze köze Ptolemaiosz
világatlaszában 9

Wicker Erika-Pánya István

Árpád- és középkori templomos falvak
az egykori Bács-Bodrog vármegye
felső harmadában 25

Cseh Valentin

Zsigmond király harca Velencével
a XV. század elején 35

Fedeleš Tamás

Dux Laurentius,
Újlaki Lőrinc boszniai herceg
pályafutása 40

Neumann Tibor

II. Ulászló király délvidéki utazásai
(1494–1496) 49

KÖNYVESPOLC

Csomó Orsolya

Énekek Szent László király
tiszteletére 56

Tari László

Szeged és Zenta háborúja
(1474–1475) 57

Bagi Zoltán Péter

A szalánkeméni csata 60

Hermann Róbert

Tóth Ágoston ezredes
hadtestparancsnoki működése
a Délvidéken 68

KÖNYVESPOLC

Fábíán Borbála Újvidék anno... 76

Diószegi György Antal

Pétervárad parancsnoka,
Kiss Pál honvédtábornok
emlékezete 77

Fábíán Borbála

Bonyhádi Perczel Miklós 86

KÖNYVESPOLC

Papp Árpád

Molinológusok a pulpituson –
Malmok a vizen 89

Peykovska Penka

A bánági bolgárok és a magyar
adminisztrációs integrációs stratégiai 90

KÖNYVESPOLC

Sövény Mihály

Bácsalmás családkönyve 97

Kálmán Peregrin

Király Kelemen (1893–1978),
a vértanúk krónikása 98

Korhecz Papp Zsuzsanna

Az őrszállási Mária neve templom 85

Szőke Anna

Nem vagyok kisebbség 115

Gerlovics Szilveszter

Egy évezred magyar pénzei –
Béla herceg (1048–1060),
I. Béla (1060–1063) 117

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK

Ricz Péter

A verseci fellegrvár és lakótornya,
az ún. Zsigmond-torony 120

Raffai Judit

Ludasi mesemondás 122

Lakatos Adél, Kalocsa

Szent István király ereklyéinek története

Szent István király ereklyéi a székesfehérvári Szűz Mária prépostság templomában

Szent István király 1018 körül – más adatok szerint valamivel korábban – kezdett bele Székesfehérváron, a Szentföldre vezető zarándokút mellett a Szűz Mária prépostság templomának építésébe, mely a középkori magyar királyság legfontosabb temploma lett. Számos királyunkat koronázták itt. Uralkodóink és az előkelőségek közül sokan itt letek végső nyughelyet, Szent István király sírjának közelében. Az épületet a szent király életéről szóló, a 11. század végén, a 12. század elején keletkezett legendák bazilikának nevezték.

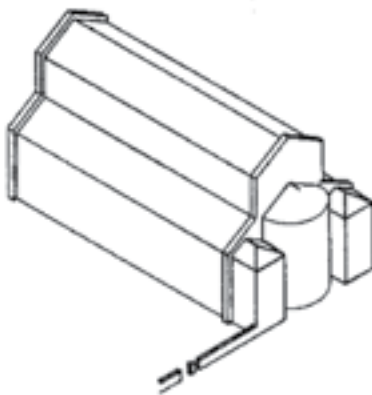
*„Szent István király, Istennek szolgálja,
Christus hitinek igaz plántálója,
Bálványozásnak eltávoztatója
És elrontója.*

*Kegyes voltából irgalmas Istennek,
Adatott mennyből a magyar nemzetnek,
Hogy őáltala útját igaz hitnek,
Tanulná, s szentségnek...”*

Ének Szent István királyról (16. század, In. Cantus Catholici)

A hatalmas, három hajós bazilikát Hartvik püspök így írta le: „... a király híres és bámulatos alkotmányú roppant szentegyházak kezdett építeni. Ennek karfalát külön választott vésemények, padozatát pedig márványlapok ékesítik. Szavaim valóságáról az tehet bizony-

ságot, aki látta annak temérdek sok palást-, egyházi készület- és egyéb ékességek nemeit, oltárai körül több tisztaaranyból készített és igen drága sorba vett kövekkel környezett tábláit, a Krisztus asztalán álló csudálatos művű oltársátorát és mindenféle kristály, onix-kő, arany és ezüst

A Szűz Mária prépostság temploma a 11. század végén. Kralovánszky Alán – Szabó Zoltán rekonstrukciója

edényekkel teljes kincstárát...” A templom bazilikás elrendezését (három hosszahajó, középen kiemelkedő főhajóval) az itt folytatott ásatások is bizonyították. A bazilika felszentelésére vagy már Szent Imre herceg 1031-ben bekövetkezett halálakor, vagy legkésőbb 1038-ban, Szent István halálakor kerülhetett sor. A templom építése ekkoriban még nem fejeződött be.

Szent István sírja a templom középtengelyében állt. A földbe ásott sírban kemény mészkőből faragott lapokból összeállított sírláda („sarcophagus”) helyezkedhetett el. A sírt a padlóból kiemelkedő hatalmas kőlappal (feltehetően márványtáblával) fedték le.

A sírhelyet először 1061-ben nyitották fel. A pogánylázadások, trónviszályok és a külföldi csapatok betörése miatt a fehérvári egyház tagjai ekkor kiemelték első királyunk testét a márványszarkofágból, és egy biztonságosabbnak tartott, földalatti aknasírban rejtették el.

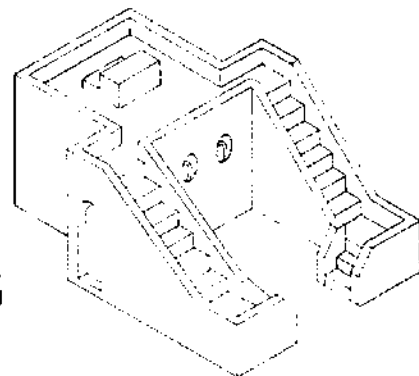
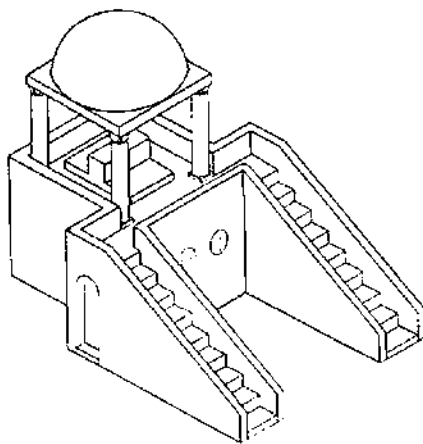
1083-ban, Szent László uralodása idején került sor első királyunk szentté avatására. Mivel István halálának napja augusztus 15-e, Nagyboldogasszony ünnepe volt, a sír kibontásával eddig szerettek volna végezni. Hartvik győri püspök legendája

leírja a sír megnyitásának eseményeit, ami nem is bizonyult olyan egyszerű feladatnak. A legendában olvashatjuk, hogy Szent László király három napos böjtöt rendelt el, de a sírt nem sikerült felnyitni. A sír közelében számos csodálatos gyógyulás történt ekkoriban. A sikertelen kísérlet után László király tudomására jutott egy bakonyosomlyói Szent Üdvözítő egyházhoz tartozó apáca látomása, miszerint csak akkor tudja majd kinyitni a sírt, ha bebörtönzött unokatestvérét, Salamont szabadon engedi. A legenda szerint miután ezt megtette, a sírt fedő nehéz kőlapot könnyedén el tudták mozdítani. Hartvik püspök megemlékezett arról is, hogy Szent István sírjának felnyitása után „a megtalált kincssel... az örök Szűz Máriának oltárához visszatértek”, vagyis István szarkofágban talált földi maradványait a főoltárhoz vitték. Ezután kerülhetett sor az új szentnek kijáró méltó kriptára.

és kultuszhely építészeti kialakítására.

Szent királyunk „felemeltetését”, vagyis szentté avatását követően a sír helyén **kriptát** építettek, amelynek fala szépen faragott kváderkövekből készült. A kriptát valószínűleg dongaboltozattal fedték, észak felől lépcsőn lehetett lejutni ide. A kriptá fölött cibóriumos oltár állhatott. Az oltár északi és déli oldalán felvezető lépcsők helyezkedtek el. A nyugati oldalon három lépcsőfokon lehetett lejutni a kriptá falában lévő ablakhoz. Ezen keresztül tekinthették meg a zárandokok Szent István király díszes ereklyetartóban őrzött földi maradványait.

Szent István ereklyéit mintegy fél évezreden át, a város 1543-as török kézre kerüléséig őrizték a székesfehérvári Szűz Mária-templomban. A török uralom alatt a templom területén lévő királyok és előkelőségek sírjait több ízben kifosztották. Az épületegyüttes jelentős károkat szenvedett. A 17–19. században a területén található építőköveket, faragványokat elhordták a különféle építkezésekhez. Ezen a romterületen bukkantak

Szent István sírhelye a Szűz Mária prépostsági templomban. Kralovánszky Alán rekonstrukciója

rá 1803-ban egy egyetlen kő-tömbből faragott, római szarkofágból kialakított sírládjára, melyet a fehértvári püspöki palota kertjébe szállítottak. A történeti hagyomány szerint a szalagfonatokkal és figurális dísszel ellátott sírláda Szent István szarkofágja volt, melybe feltehetően szentté avatását követően, 1083-ban helyezték el testét. A sírládat 1813-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba vitték, s csak 1938-ban, Szent István király halálának 900. évfordulója alkalmából került vissza Székesfehérvárra.

Szent István ereklyéinek sorsa a török uralom kezdetéig

Szent István sírjának felnyitását követően ereklyéit több alkalommal is tovább darabolták adományozás céljából. Ennek következtében számos magyarországi és európai templomban találkozhatunk Szent Istvánnak tulajdonított ereklyékkel. Sok esetben adományozásuk, jelenlegi helyre kerülésük körülménye hitelesítő és egyéb oklevelek, iratok hiányában nem tisztázható megnyugtató módon. Egyes ereklyék kalandos sorsáról legendák, századokon át továbbélő történetek tudósítanak.

István király sírjának felnyitásakor, amikor a szent testének megmaradt részeit tiszta gyolcsba helyezték, derült ki, hogy hiányzik a király aranygyűrűvel ékesített jobb karja. Hartvik püspök legendája szerint a gyanú a székesfehérvári örkanonokra, Mercuriusra terelődött. Az örkanonok a tettét a legenda szerint azzal magyarázta, hogy egy fehér ruhás mennyei ifjú (angyal) átadta neki megőrzésre István király jobbját. Mercurius a leválasztott kart Bihar megyei családi birtokán a földbe ásva rejtette el, s csak 1084-ben adta

át a Berettyó menti egyházhöz látogató Szent László királynak. Az ereklyét aztán hosszú ideig a Biharban alapított Szent Jobb monostorban őrizték. A Szent Jobbként tisztelt kézfej Biharból visszakerült Székesfehérvárra, ahol a török uralom kezdetéig őrizték.

A monostor 15. századi pecsétjein látható ábrázolások alapján, melyeken esküt tevő kézben végződő, könyökben hajlított kar szerepel, feltételezhető, hogy kezdetben az egész jobb kart itt őrizték. Nem ismeretes pontosan, mikor került sor a kézfej leválasztására. Egyes vélekedések szerint ez az esemény a 14. században történt, Nagy Lajos uralkodásának idején, a lengyel–magyar perszónálunio megkötésekor, az unió szimbolikus megerősítése miatt. A kar Lemberg (Lviv) városában való őrzéséről az ottani ferences hagyomány tudósít. Az ereklye részére 1634-ben II. János Kázmér lengyel király értékes arany tartót készíttetett, melyről részletes leírás olvasható a rend 1713-as jegyzőkönyvében. Itt többek között az áll, hogy 1634-ben „Lengyelország királya, János Kázmér, miután boldog duklai János közbenjárására Isten jóságából csodás kegyekben részesült, fogadalomból a szent sírjához vitte Szent Istvánnak a mintegy ezer gramm tiszta aranyból készült művészi tartóba és vitrinbe zárt kezét.”

Szent István karjának alsó részét valószínűsíthetően Zsigmond magyar király ajándékozta lányának, Erzsébetnek és Habsburg Albertnek, 1411-ben történt házasságkötésük alkalmából. Az ereklyét a bécsi Stephansdom 1457-es leltára említi. Ma a Hoffburg (a császári palota) kincstárában őrzik.

Az ereklye 2000-ben, a milleniumi ünnepek alkalmából Esztergomban is látható volt. Ekkor Éry Kinga antropológus megállapította, hogy a Szent István alkarjaként tisztelt ereklye valójában egy jobb alsó lábszár-csont.

A raguzai (dubrovnikai) Nagyboldogasszony-székesegyház kincstárában őrzik Szent István állkapocscsontját, egy 15. századi aranyozott ezüst ereklyetartóban, mely feltehetően Nagy Lajos király ajándékaként került ide.

Az ereklyetartónak peremes, kerek alapja van, rajta vésett, gót betűs felirat olvasható: „Al donor di san Stefan” (Szent István tiszteletére). Az állkapocscsontot ezüst drótszálak rögzítik a fogazott peremű, lapos, tálcaszerű tartórészhez. Ehhez a tartórészhez erősítettek hozzá egy kis ezüst szobrocskát, mely maga is ereklyetartó lehetett. A koronás, hosszú hajú alak kezét

A dubrovnikai Nagyboldogasszony-székesegyház kincstárában őrzött Szent István állkapocscsontjának ereklyetartója

imára kulcsolja maga előtt. Köpenyének redői között kis „ablakocska” látható, amin keresztül az itt lévő ereklyét, melynek ma már nyoma sincs, meg lehetett nézni.

A zágrábi Mária mennybemenetele székesegyházban őrzött Szent István-ereklye

Szent László király 1091-ben alapította meg a zágrábi püspökséget. Uralkodása idején kezdték el a zágrábi Szent István-székesegyház építését. A templom felszentelésére 1110 körül került sor. Ez alkalomból adományozták a templom számára Szent István koponyacsontjának egy darabját, az ún. koponyafedelelet. A Szent István-székesegyház az 1242-es tatárjárás során pusztult el. Egykori helyén kezdték el a 13. század második felében a Mária mennybemenetele székesegyház építését. Ebben az évszázadok alatt többször átépített templomban őrzik jelenleg is Szent István fejereklyéjét.

Az ereklye számára 1635-ben újabb, díszesebb ereklyetartót adományozott Francesco Barberini bíboros, VIII. Orbán pápa unokaöccse, a pápai állam államtitkára. Az ereklyetartó készítésének történetét, vatikáni dokumentumok alapján, részletesen ismertette egy tanulmányában Daniel Premierl. Az új ereklyetartó készíttetésének ötlete Marnavics Tomkó János boszniai püspöktől és zágrábi kanonoktól származott, aki a pápa tekintélyes illírüggyi megbízottja volt. Zágrábi kanonokként tudomása volt arról, hogy a zágrábi székesegyház arany- és ezüstkincseit a törökök elleni védekezés költségeinek fedezésére beolvasztották és eladták. Hogy mikor került erre sor, pontosan nem állapítható meg,

de az bizonyos, hogy Szent István ereklyéje egy időre hozzá méltó tartó nélkül maradt. Magáról az ereklyéről két forrás is megemlékezik, az egyik az ereklye 1635. évi hitelesítő irata, a másik az 1546. évi leltári bejegyzés, amikor is „Caput beati Stephanis Regis in Theca argentea” néven leltárba vették a fejereklyét.

Az 1635-ben készült ereklyetartó valójában egy diplomáciai ajándéknak tekinthető.

A háttérben Szent István tiszteletének megújítására irányuló szándékok álltak, ezen fáradozott többek között Pázmány Péter is. Szent István, ellentétben a középkori szentek többségével, nem került be a tridenti zsinaton elfogadott liturgikus naptárba. Ennek egész egyszerűen politikai okai voltak. A Szentszék szerette volna minél jobban csökkenteni a világi hatalmak egyházi ügyekre gyakorolt befolyását. Szent István ünnepének kihagyásával a Szentszék valójában a magyar király Szent István óta szokásban lévő püspökállítási és püspökségalapítási jogát kérdőjelezte meg, mely jogokat első királyunknak a hagyomány szerint II. Szilveszter pápa adományozta. A diplomáciai próbálkozásokat, melyekben Marnavics Tomkó János püspök is részt vett, végül 1631-ben koronázta siker, amikor is Szent István bekerült a római kalendáriumba. Ezután rendelte meg Francesco Barberini szent királyunk új ereklyetartóját.

Francesco Barberini bíboros az ereklyetartó mellszobor elkészítésével Francesco Spagna

A székesfehérvári fejereklye Francesco Barberini készítette tartója.

Fotó: Mudrák Attila, 2013

ezüstművest bízta meg. Korábban Gian Lorenzo Bernininek tulajdonították a hermát, de a Premierl által megtalált dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy a készítő Spagna volt. Az elkészült mű a 17. századi római ezüstművesség egyik kiemelkedő példája. Az ereklyetartó négy részből áll: a talapzat, a mellkas, a fej és a korona. A szobor mellkasát és vállát trébeléssel alakította ki a mester. A királyi paláston vízszintesen drágakősor látható. Spagna a szobor fejét Alessandro Algardi szobrász mintája alapján öntötte. Érdekes része a mellszobornak a korona. Mintája egyrészt a római prefektusok fejfedője lehetett, ebből adódik különleges formája. Másrészt a koronán megjelenő, egymást metsző pántok és drágakövek, valamint a szenteket ábrázoló domborművek váltakozó sora kétségtelenül a magyar Szent Koronát idézik.

Szent István ereklyéi Dubrovnikban

A mohácsi csatavesztés után, de legkésőbb Székesfehérvár

1543-as török kézre kerülése után több Szent István-ereklye, köztük a Szent Jobb is ismeretlen helyre került. Egyes feltételezések szerint raguzai (dubrovniki) kereskedők vitték magukkal.

Arról, hogy Szent István ereklyéi pontosan mikor kerültek Dubrovnikba, ill. a dubrovniki domonkos kolostorba, nincsenek pontos adataink. Serafin Marija Crijević domonkos szerzetes a dubrovniki Szent Domonkos Kongregáció Emlékkönyvének első füzetében, 1728-ban, számba vette a dubrovniki domonkosok szent ereklyéit. Itt többek között ez olvasható: „Szent István magyar király majdnem teljes koponyáját kopasz fejhez hasonló ezüst fedi.” Néhány évvel később, a negyedik füzetben pedig azt írja: „Szent István magyar király megőrzött ereklyéit 1590-ben említik először a kolostor szentélyében. Nem tudni, honnét kerültek és mióta vannak dubrovniki templomunkban. Sem kísérőlevél, sem valami más bizonyító emlék nem maradt ránk őseinktől. A szent ereklyék 1614. évi leltári számba vétele az első írásos nyom róluk.” Ebben a füzetben arról is megemlékezik Crijević, hogy a szent király jobbát 1590-ben, a dubrovniki domonkosok megbízásából, Timotije Paskovic szerzetes által készített ezüst dobozba helyezték át. A Szent Jobb később, 1706-ban Gabriel Gigli domonkos szerzetes által készített új ereklyetartóba került.

A dubrovniki domonkosok kolostorában található fejereklye jelenleg már nem a Crijević által említett „régimunkálású” ezüstműből ké-

Szent István dubrovniki domonkosoknál őrzött koponyacsontjának 17. század második felében, a 18. század elején készült ereklyetartója. Jelenleg a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban látható

szült tartóban látható, hanem egy feltehetően dél-ausztriai mester készítette, 18. század második feléből származó foglalatban. Az ereklyetartót felnyitva az agykoponyacsontot (koponyamaradvány a szemüregmagasságtól a tarkócsont végéig) láthatjuk. 2000-ben a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia ezzel kapcsolatban végzett antropológiai vizsgálatai megállapították, hogy egy hatvan év körül elhunyt, idősebb férfi koponyájának maradványát tartalmazza az ereklyetartó.

Szent István ereklyéire még Buda visszafoglalása előtt bukkant rá egy magyar főúr a dubrovniki domonkos kolostorban. Ekkor majdnem sikerült is I. Lipótnak hazahozatnia a becses relikviákat, de a török háborúk, Bécs, majd Buda ostroma miatt feledésbe merült az ügy.

A székesfehérvári fejereklye

Szent István ereklyéinek visszaszerzése a 18. század második felében került újra napirendre. Az első orosz–török háborúban (1768–1774) a Dubrovniki Köztársaságot az a vád érte,

hogy a törököket támogatják. A dubrovnikiak arra kérték Mária Teréziát, hogy járjon közben az érdekükben II. Katalin cárnőnél. Az uralkodónő ellenszolgáltatásul a Szent Jobbot kérte.

1769-ben a köztársaság szenátusa úgy döntött, hogy a domonkosoknál őrzött koponyaereklyéből törjenek le egy darabot. Az így kapott ereklyét, melyen „Primi regis S. Stephani Regis Hungariae” felirat volt olvasható, a dubrovniki koponyaereklye számára a 17. század második felében, a 18. század elején készített tartóban vitték el Mária Teréziának, aki ezek után is a Szent Jobb visszaszolgáltatását követelte.

Ezt a félgömb alakú ezüst ereklyetartót jelenleg a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban őrzik. Homlokrészen ovális medalionban a baldachin alatt, trónon ülő Szent István alakja látható, kezében királyi pálcát tart. A medalion körirata: „CAPUT S. STEPHANI REGIS UNGARIAE”. Az ereklyetartó többi részén levelek, virág- és gyümölcsfüzérék, angyalfejek, tetején görög kereszt található. A tarkórészen lévő jelenet a Szűz Mária előtt térdelő királyt ábrázolja. Az itt olvasható körirat: „S. MARIA ORA PRO NOBIS”. Az ereklyetartó alsó, ovális zárólemeze kis karmokkal rögzíthető a felső részhez.

A székesfehérvári püspökség 1777-es alapítása után Mária Terézia új ereklyetartót rendelt a fejereklye számára Ignaz Sebastian Würth bécsi ötvöstől. Szent István fejereklyéje 1778-ban térhetett vissza Székesfehérvárra. Az adományozólevél szerint Mária Terézia az új díszes ereklyetartó mellszobrát az újonnan megalakult Szé-

**A Szent Jobb 1862 előtti
ereklyetartója. Jelenleg az
esztergomi bazilikában ebben őrzik
Kőrösi Szent Márk ereklyéit**

keszfehérvári Egyházmegyének ajándékozta. A négy lábon álló, aranyozott füzérekkel, akantuszlevelekkel és tölgyfaágakkal díszített talapzaton áll Szent István szakállas mellszobra. Tetején, a levehető fejrészben ovális üvegablakocska van, alatta kulccsal zárható ereklyetartó „szekrényke” foglalja magába szent királyunk relikviáját.

Az ereklyét a királyi küldöttségtől az egyházmegye első püspöke, Sellyei Nagy Ignác vette át. A küldöttség előtt régi tartójából áthelyezték az uralkodónő ajándékként elkészült, Würth-féle ereklyetartóba. Szent István hermáját a fehérvári bazilika jobb oldali kápolnájában őrizték sokáig. 1938-tól pár éven keresztül az egyházmegye múzeumában volt látható, majd amikor itteni őrzése a politikai viszonyok változása miatt már nem volt biztonságos, visszavitték a bazilikába. 2009-től a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban tekinthető meg.

A Szent Jobb hazatérése

Az első orosz–török háború eseményei 1770-ben újabb for-

dulatot vettek. Az oroszok hadat üzentek a török-pártisággal vádolt Dubrovniki Köztársaságnak. Gyors intézkedésekre volt szükség. A dubrovniki szenátus úgy döntött 1771-ben, hogy a Szent Jobbot vissza kell adni az uralkodónőnek. Cserébe egy kisebb összegű támogatást fizettek a domonkosoknak. Mária Terézia átvette a Bécsbe érkező küldöttségtől a becses relikviát, de ennek ellenére sem tett semmit a dubrovnikiakért, akik végül maguk tárgyaltak az oroszokkal.

Később a Szent Jobbot nagy pompával Budára szállították. Őrzését Mária Terézia a budai vár Zsigmond kápolnájának prépostjára és az angolkisasszonyok gondjaira bízta.

Később, II. József rendeletére a keresztesek rendje gondosko-

dott tovább a Szent Jobb biztonságos őrzéséről, egészen a rend megszűnéséig. 1865-től az Esztergomi Főegyházmegye, 1882 óta pedig a király által kinevezett budai királyi palota plébánosa őrizte.

A Szent Jobb neogótikus, kápolnaszerű ereklyetartója 1862-ben, Lippert József prímási főépítész tervei szerint Bécsben készült. Ez foglalja magába a belső üveghengert, tornyos részén Szent István szobra áll.

1900 és 1944 között a Szent Jobbot ismét a Zsigmond-kápolnában őrizték, a második világháború alatt a koronázási jelvényekkel együtt külföldre hurcolták. Az amerikai hadsereg egy salzburgi barlangban talált rájuk. A jelvényeket Salzburg érsekének adták át megőrzésre. Magyarországra az Amerikai Katonai Misszió hozta vissza. A Szent Jobbot 1950-ig, a rend feloszlásáig a budapesti angolkisasszonyok zárdájában őrizték. 1971-től a Püspöki Kar határozata alapján a budapesti Szent István-bazilika Szent Lipót kápolnájába került, ahol Dominek György tervei szerint emelt, zárt tabernákulumban

**A Szent Jobb Lippert József
tervezte tartója**

őrizték. Lékai László esztergomi érsek 1985-ben a kápolnát a Szent Jobb őrzési helyének nyilvánította. A Szent Jobb-kápolnát átalakítása után, 1987-ben Paskai László érsek szentelte fel.

Szent István király kalocsai ereklyetartó mellszobra

A Morvaországból bevándorló ötvösmester, Bachruch Albert pesti Miatyánk utcában található üzletét, ahol főként ezüst tárgyakat, ékszereket készítettek, 1869-től fia, Bachruch Károly vette át. Az ötvösműhelyt virágzó vállalkozássá fejlesztette. Számos, kiemelkedő jelentőségű ötvöstárgy elkészítése fűződik a nevéhez, többek között a jelenleg a Kalocsai Érseki Kincstárban őrzött Szent István ereklyetartó mellszobor megalkotása is.

Bachruch Károly tagja volt az 1896-os, ezredéves országos kiállítást előkészítő bizottságnak, melynek felállításáról még 1892 szeptemberében döntött a Werkerle-kormány. Ekkor fogalmazódott benne meg a gondolat, hogy a millenniumi kiállításához egy olyan ötvöstárgy elkészítésével járul hozzá, ami nemcsak művészi értékénél fogva lesz a későbbiek során nagy jelentőségű, hanem a témaválasztás és a mű későbbi rendeltetése szempontjából is. Szinte magától értetődőnek tűnt számára, hogy a választott történelmi személy, akit ezüstben kívánt megmintázni, nem lehet más, mint a magyarok első koronázott királya, Szent István király. A mellszobrot ereklyetartó célzattal készítette, hogy egykor majd, a feltehetően a mohácsi vész után Magyarországról

elmenekített, és a dubrovniki domonkos kolostorban őrzött Szent István-csontereklyének vagy töredékének hordozója legyen.

Bachruch Károly a Szent István-mellszobor készítését 1893 szeptemberében kezdte, s három év feszített ütemű munka után, 1896 áprilisában készült el vele, nem sokkal az ezredéves országos kiállítás megnyitása előtt, mely 1896. május 2-tól fogadta a látogatókat. A szobor elkészítésében a Bachruch ötvöscég több alkalmazottja is részt vett, többek között 6 ezüstkovács, 5 műötös, 2 vésnök, 2 zománckészítő és 1 zománcfestő. A mellszobrot eredetileg plasztilinből (egyfajta „gyurma”) mintázták meg, s ez alapján készült az a gipszöntvény, amit az ötvöstárgy elkészítése során mintaként használtak fel. Szent István mellszobra nem fémöntéssel ké-

szült, hanem külön erre a célra készített kalapácsok és egyéb szerszámok segítségével, ezüstlemezekből trébelve („domborúkalapálva”).

Szent István ereklyetartó mellszobra három részből áll: a korona, Szent István frontális nézetű félalakja és a talpazat. Szent Istvánt Bachruch egy általa elképzelt „antique” (ősi) magyar típus alapján mintázta, s ezt az alakot egyesítette egy eszményített szent szintén általa elképzelt külsejével. Szent István ruházata párhuzamosan redőzött ing. Az ing tetején látható növény ornamentális sáv egykor igazgyöngyökkel volt díszítve. Az inget a koronázási palástot utánzó palást fedi. A palásthoz mintaként Rauscher Lajos műegyetemi tanár rajzait használta fel Bachruch, és rajzolta meg a mellszobor méreteihez egy az egyben igazítva. A rajzok átültetése a valóságba olyan tökéletesen sikerült, hogy valóban szövetből készült, arannyal ki-

A kalocsai Szent István ereklyetartó mellszobor. Bachruch Károly és műhelye.

Fotó: Mudrák Attila, 2013

varrott köpenyre emlékezteti a szemlélőt. A palást elkészítéséhez az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatója, Radisich Jenő egy hasonló kivitelű köpenyt kölcsönzött, ami szintén mintaként szolgált. A korona elkészítéséhez, mivel Bachruch korában a szigorúan őrzött koronát nem lehetett csak úgy megtekinteni, Ipolyi Arnold leírása és Rauscher Lajos rajzai szolgáltak segítségül. A korona zománcképei nagyrészt

rekeszzománc technikával készültek, kivételt képeznek átetsző, áttört („pliche á jour”) zománcképei. A koronát díszítő drágaköveket és igazgyöngyöket az eredeti koronán találhatóak alapján választotta ki Bachruch. A koronán elől, az alsó karimán, Krisztus képe alatt lévő zafírt két évig kerestette Európában és Indiában is. Végül az eredeti korona zafírájától súlyban egy kicsit eltérő, kisebb drágakövet sikerült csak a koronának erre a helyére vásárolnia. Ezenkívül több kisebb zafír, számos igazgyöngy, rubin, egy ametiszt és egy topáz került a koronára.

A mellszobor a millenniumi kiállításon ideiglenes kőtalapzaton állt, amelyen aranyozott ezüst felirat volt olvasható: „Szent István király, a magyarok apostola a földön, szózólója a mennyekben”.

Szent István mellszobrára Császká György kalocsai érsek figyelmét dr. Wlassics Gyula vallási és közoktatási miniszter hívta fel a millenniumi kiállítás ideje alatt. A szobor jelenleg is látható talapzata már Császká érsek elképzelései alapján készült, aki megvásárolta a mellszobrot a kalocsai főszékesegyház számára. Az 1898. október 12-én kelt számla szerint vételárként 20 000 Ft-ot fizetett. Ez az összeg két részletben került kiegyenlítésre: egy 12 000 Ft-os első, és 1899 májusában egy további 8000 Ft-os részletben. A nyolcoldalú, gazdagon cizellált, drágakövekkel díszített talapzat 12 kiterjesztett szárnyú saslábon nyugszik. A talapzatot gótikus fiálékkal díszített „tornyok” tagolják. A tornyokat leveles ornamentikával díszített oszlopok alkotják, az oszlopok közti mezőkben zománcozott növényi ornamentika látható. A tornyok alatt, a talapzat alsó részén magyaros, bogláros, rubinokkal kirakott, zománco-

zott díszítmények vannak. A talapzaton hat mérműves mező található. A talapzat elején két mérműves mezőben Szent István életéből vett jelenetek láthatóak: Asztrik érsek átadja Szent István királynak a koronát, és első királyunk koronázása. A két jelenet közti mérműves mezőbe került Császká György zománccal borított címere. A talapzat hátoldalán lévő két mezőben gótikus leveles ornamentika látható. A köztük lévő mezőben egy botra tekert szalagon a következő latin nyelvű felirat olvasható: „Statuam hanc Sancti Stephani regis Hungariae, Patroni Archi-Dioecesis Colocensis ac Bacsien-sis, Ecclesiae Cathedrali donavit Georgius Archi-Episcopus anno Domini 1897.” A talapzat négy sarkánál, négy fülkében imádkozó, térdeplő angyalok láthatóak. A fülkék zománcozottak, kék falukat gazdag hálós-virágos növényi ornamentika borítja. A fülkék és a mérműves mezők szélein zománcozott bogláros, rubinokkal, smaragdokkal és igazgyöngyökkel kirakott díszítmények találhatóak.

Császká György érsek a mellszobrot, a készítő Bachruch Károly elképzeléseiben osztozva, mindig is szerette volna ereklyetartó funkcióval felruházni. A Vasárnapi Újság 1897. március 14-én kelt száma arról adott hírt, hogy a főpásztor ereklyeszerzési kísérletei sikerrel jártak. A cikk szerint Himmel ezredes, László főherceg egykori katonai nevelője, és Szüllő Ágost főhadnagy, az érsek unokaöccse, Dubrovnikba utaztak, hogy hazahozzák a kapott ereklyét. Az ereklye a Kalocsai Néplap 1900. február 25-ei és a Vasárnapi Újság 1900. március 25-ei tudósítása szerint első királyunk koponyacsont töredéke volt. Ezzel az ereklyével kapcsol-

latban azonban számos kérdés merül fel. A Kalocsai Főegyház-megyei Levéltárban egyetlen irat sem található rá vonatkozóan, sem a megszerzésével kapcsolatban íródott levelek, sem az ünnepélyes kalocsai fogadtatásról szóló iratok nincsenek sehol. Nincsenek tehát pontos ismereteink arról, hogy ez az ereklye valóban megérkezett-e Kalocsára, s ha igen, mi lett a sorsa. A jelenleg is használatos, hármass ereklyetartó „házacskárol”, mely szintén a Bachruch ötvöscég alkotása és a palást hátsó részének leemeléseivel a mellszoborba helyezhető, a Kalocsai Néplap 1938. október 15-ei száma tudósít először. A cikk Zichy Gyula érsek érdemének és nagy befolyásának tudja be, hogy a három értékes ereklye, Szent István, Szent Imre és Szent Gellért csonttöredéke, Kalocsára kerülhetett.

Szent István ereklyetartó mellszobra 1900-ban a párizsi világkiállításon is kivívta a nagyközönség elismerését. A Vasárnapi Újság 1900. március 25-ei számában arról számolt be, hogy a mellszobor a kalocsai főszékesegyház szentélyében is arra a sárga, siklósi márványból készült talapzatra kerül majd, amelyen Párizsban látható.

Császká érsek 1904-ben bekövetkezett halálával a Szent István-mellszobor a kalocsai főszékesegyház tulajdonába került. Utódja, Várossy Gyula érseksége idején, 1907–1911 között folytak a templom nagyszabású felújítási munkálatai. A korábbi, 12. század végén, 13. század elején épült második székesegyház szentélyét övező kápolnakoszorú nyomán kialakításra került egy kerengő. Itt alakították ki a Szent István-mellszobrot magába fogadó kápolnát, amelynek oltárába beépítésre került az a

márványtalapzat, amelyről a Vasárnapi Újság 1900. március 25-ei számában olvashatunk.

Kitekintés

Szent István király tisztelete túlélte a magyar történelem viharos időszakait. Nemzeti létünk koordináta-rendszerében ő a kiindulópont, az államalapító, „Christus hitinek igaz plántálója”, ahogy a 16. századi egyházi énekekben olvashatjuk.

Ereklyéinek tisztelete ezer év eseményein ível át, s mutat hivatást számunkra a jövő felé. Szent István megmaradt relikviáit tovább hasítva, mind a mai napig adományozza szent királyunk ereklyéit az egyház, még ha az csak egy apró kis csontdarabkát is jelent a valóságban. A becses relikviákat aztán szép, mives ereklyetartókba helyezik, ahogy tették azt több száz évvel ezelőtt.

1988. október 14-én Várszegi Asztrik apát Szent István koponyacsontjából leválasztott ereklyedarabot ajándékozott dr. Bábel Balázs kalocsai érseknek. Az ereklye ünnepélyes bemutatása a kalocsai egykori jezsuita, Szent István-templomban koncelebrált szentmise keretében történt.

2009-ben dr. Bábel Balázs kalocsa-kecskeméti érsek egy színarany ereklyetartót ajándékozott Robert Bezák nagyszombati érseknek, melynek közepén Szent István jobbának kis csontdarabkája van. Az ereklye külön oltárra került a dunaszerdahelyi Szent György-templomban. Szintén 2009-ben a kárpátaljai Tiszacsoma templomának juttatott egy Szent István-ereklyét – koponyacsontdarabot – Erdő Péter, 2006-ban pedig Alojz Tkáč, kassai érseknek adott a Szent István bordájának tulajdonított csontból egy darabot. Az esztergomi kincstár magyar szentektől származó ereklyegyűjteményéből való adományt a felvidéki makrancsi templomban helyezték el.

Ennek szép példája a bajai Szent István-templomban őrzött Szent István ereklyetartó, mely az 1930-as években készült és Bittner Lajos munkája.

Fotó: Kiss István

2013. május 30-án különleges eseményre szólították a kalocsai Szent István-templom harangjai a hívőket. Ezen a napon, Szent István ereklyéjének átvitele ünnepén, Spányi Antal megyés püspök a szent király székesfehérvári koponyacsontjából leválasztott ereklyedarabot ajándékozott dr. Bábel Balázs kalocsai érseknek. Az ereklye ünnepélyes bemutatása a kalocsai egykori jezsuita, Szent István-templomban koncelebrált szentmise keretében történt.

Mindezek az események, melyek napjainkig vezetnek, jól mutatják, hogy Szent István tisztelete mennyire

fontos, élő és mindenki számára utat mutató hagyomány. ✿

Irodalom

Éry Kinga: A székesfehérvári ereklyesont embertani vizsgálata. Alba Regia 38. 2009.

Hankó Ildikó: Királyaink tömegsírban. A magyar királysírok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Budapest, 2004.

Ipolyi Arnold: Magyar ereklyék. Archaeologiai Közlemények. II. 3. füzet. 1863.

Kralovánszky Alán: A székesfehérvári királyi bazilika. István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat. 27. sz. Székesfehérvár, 1966.

Kralovánszky Alán szerk.: Székesfehérvár kialakulása a régészeti adatok alapján. Székesfehérvár Évszázadai. I. István Király Múzeum. Székesfehérvár, 1967.

Kralovánszky Alán: A székesfehérvári középkori bazilika. István király Múzeum Közleményei. B. sorozat. 27. sz. Székesfehérvár, 1968.

Kralovánszky Alán: Contribution à la question du sarcophage de Székesfehérvár dit de Saint Etienne. Alba Regia. István Király Múzeum Évkönyve. Székesfehérvár, 1968.

Kralovánszky Alán: Középkori műemlékek régészeti kutatása Székesfehérvárott.

Műemlékvédelem. XIV. Budapest, 1970.

Kralovánszky Alán: Székesfehérvár – Bazilika. Régészeti Füzetek. Ser. I. No. 24. Budapest, 1971.

Lepold Antal: Az esztergomi székesegyház ereklyéi. Magyar Katolikus Almanach V. 1930–1931. Budapest, 1931.

Molnár Antal: A Szent Jobb és Raguza. Turul. 66. 2003.

Premierl, Daniel: Zagreb Cathedral's Reliquary bust of Saint Stephen the King: the Context of its Commission and its Attribution. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 34. 2010.

Premierl, Daniel: Szent István király zágrábi ereklyetartó mellszobra. In: István, a szent király. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum István, a szent király című kiállításának katalógusa és tanulmánykötete. 2013.

Radelj, Fra Petar Marija: A dubrovniki Szent István-ereklyék. Ford: Bencze Lajos. IN: Híd, 2000. december.

A kalocsai Szent István ereklyetartó mellszoborhoz kapcsolódó irodalom:

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I.1.c. Perszonális iratok. Császká György érsek. Császká György és Bachruch Károly levelezése.

Vasárnapi Újság 1897. március 14-ei és 1900. március 25-ei száma

Kalocsai Néplap 1900. február 25-ei és 1938. október 15-ei száma

Spányi Antal megyés püspök ajándéka, Szent István koponyacsontjának töredéke. Az ereklyét a kalocsai Szent István-templomban őrzik.

Fotó: Viczay Lajos

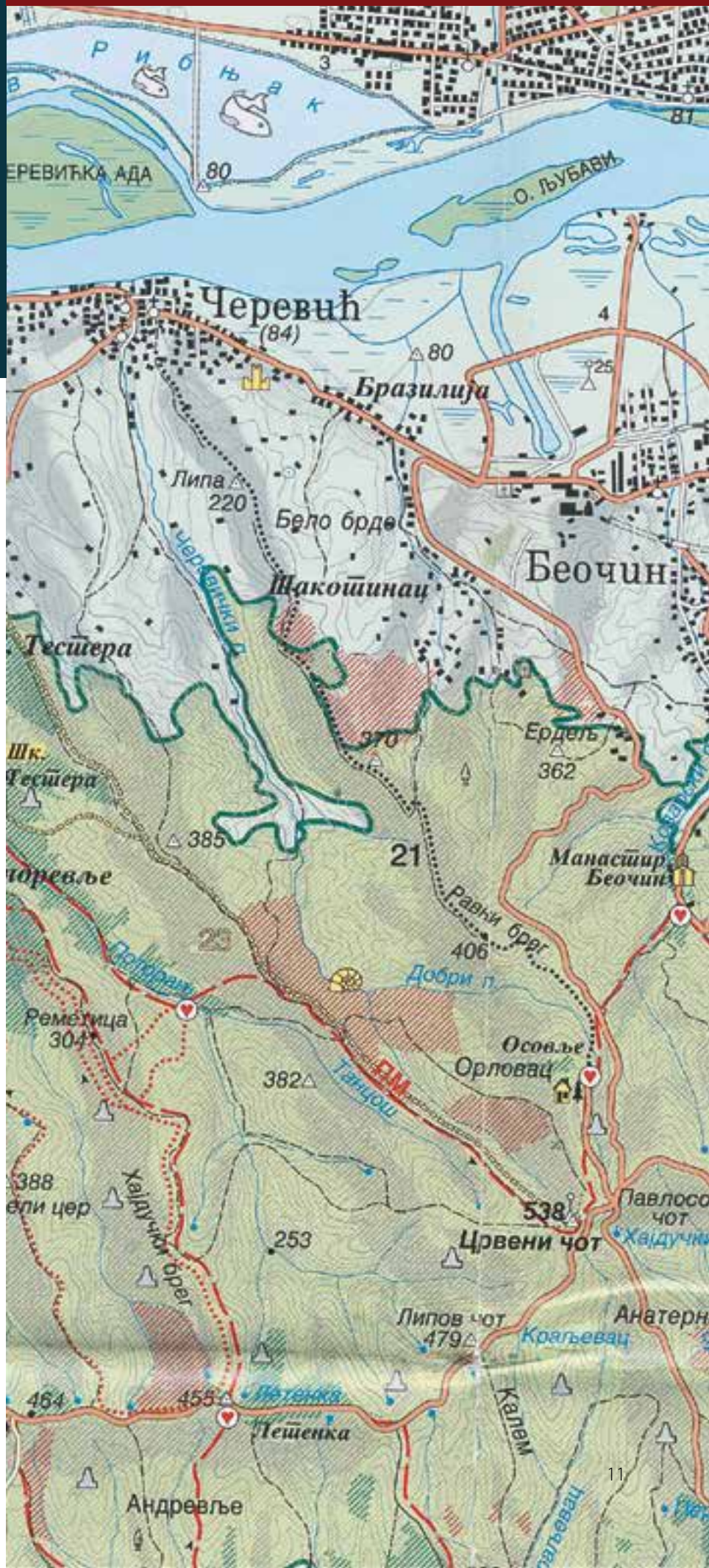
Cserög várai és a hegyi várba vezető út

Pecze Rózsa, Ada

Vártörténet

Cserög várát királyi várként említi először oklevél 1333-ban. Az oklevélben Gönyői Péter fia Pető szerepel királyi várnagyként, valamint az is, hogy a vár javításra szorul. Ez időtájt I. Károly, vagyis Károly Róbert a király Magyarországon, tehát övé a vár. I. Károly (Róbert) az Árpád-ház kihalása utáni első királyunk (leányágon azonban ő is Árpád-házi, V. István magyar király dédunokája), s uralkodásának kezdetét trónviszályok jellemezték. A vár rossz állapota talán ezzel az időszakkal hozható összefüggésbe. Közismert, hogy hatalmának megszilárdulásáig a békéltető (pétervárad) apátságban tartózkodott. Károly Róbert 1342-ben meghalt, utána fia, Nagy Lajos lett a király, övé a vár. A király 1372 előtt Garai Miklós macsói bánnak adományozta a várat. A Garaiak 1372-ben Cserögön templomot építettek, később pedig itteni váruk vagy kastélyuk válik Szerém megyei birtokuk központjává. 1387-ben ifj. Garai Miklós itt győzte le a lázadó Horváti János hadát.

Cserög (a mai Čerević, Cserevics) a hozzá tartozó heggyalddal turistatérképen

A Garai család 1481-ben, Garai Jób halálával kihalt, s a birtok visszaszállt a királynak. Az időpont Mátyás király uralkodásának idejére esik, aki törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak adományozta a várat. 1478-ban Cserögöt mezővárosként említik, rév és vámhely (Futak–Cserög rév), magyar és rác városrésze volt. A várhoz tartozott Cserög város, Toronyalja, Bánya, Szelk, Burk, Tehany, Nádasztó, Bel-Csörög helység és Keresztúrpuszt. 1487-ben és 1490-ben Corvin János tulajdonában találjuk, 1495-ben az Ernusztoknál volt zálogban, majd visszakérül Corvin Jánoshoz. (Közben egy rövid időre az Újlakiak is elfoglalják.) Később az enyingi Törököké lett, de 1521-ben II. Lajos király elko-bozta Török Bálinttól és zálogba adta Báthory István nádornak, 1523-ban azonban újra Török Bálintnak adta a várat.

Cserög várai

A vártörténetet illetően a különböző forrásokban kisebb-nagyobb eltérések találhatók. Az viszont egyáltalán nem egyértelmű, hogy a felsorolt adatok melyik várra vonatkoznak.

Csorba Csaba Rejtélyes váraink című könyvében két várat említ, a hegyi várat, valamint egy Duna-parti négyszögletes, négy saroktornyos építményt, ami egy 18. századi kamarai építési tervrajzon látható.

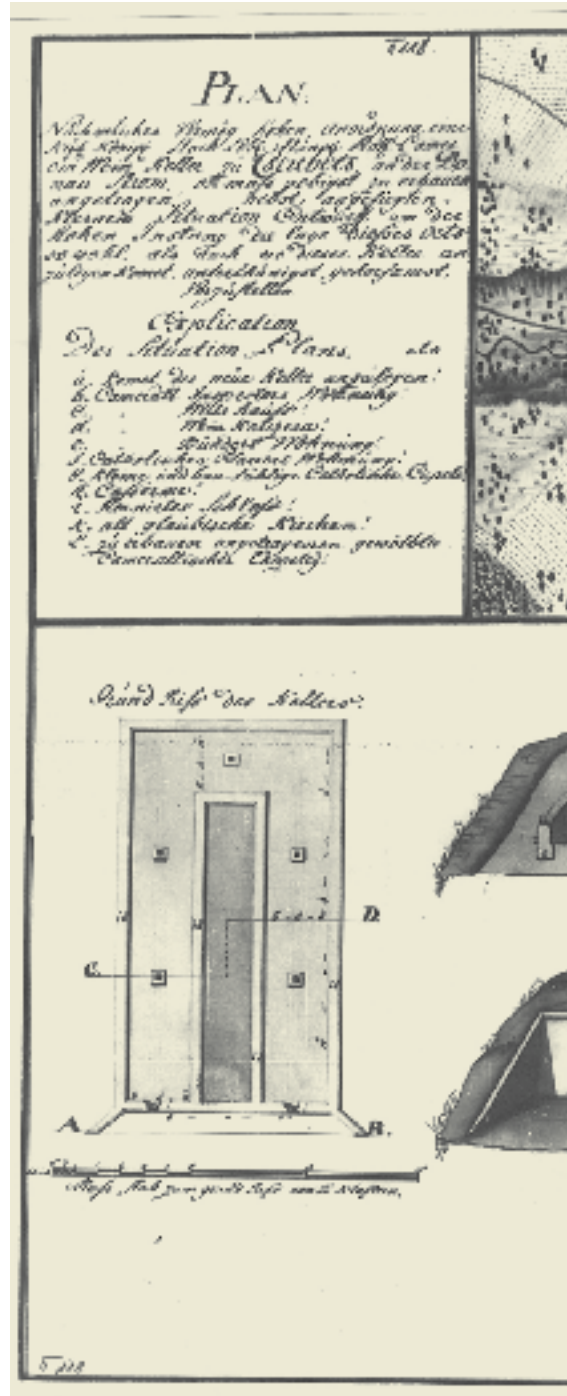
Gere László Várak Szerémségben című munkájában a hegyi vár leírását ismerteti, de felteszi a kérdést, hogy a bemutatott, kétségtelenül középkori vár azonos-e a forrásokban említettel, mivelhogy Fügedi Erik szerint a cserögi vár a Duna jobb partján állt, Futakkal szemben, egy dunai átkelőhely

A Rómer Flóris által lerajzolt kora Árpád-kori vár, Dénes József közvetítésével:

Rómer, Florian: Résultats Généraux du Mouvement Archéologique en Hongrie. Bp., 1878, 88. oldal.

mellett. Továbbá megemlíti, hogy Horváth Alice ezt a helymeghatározást elfogadva, a várat a 18. századi kamarai építési terven ábrázolt, négyszögletes alaprajzú, négy saroktornyos várral azonosította. Gere László szerint a helyzetet csak bonyolítja, hogy 1478-ban Cserögöt castellumnak nevezik, 1490-ben viszont a korábbiaknak megfelelően továbbra is castrumként említik. Gere végül megállapítja: lehetséges, hogy az írott források mindkét alkalommal ugyanarra az épületegyüttesre vonatkoznak, viszont nem zárja ki annak a valószínűségét sem, hogy a Garaiak a 15. század második harmadában a Duna partján építettek egy castellumot, amely már jobban megfelelt a kor követelményeinek,

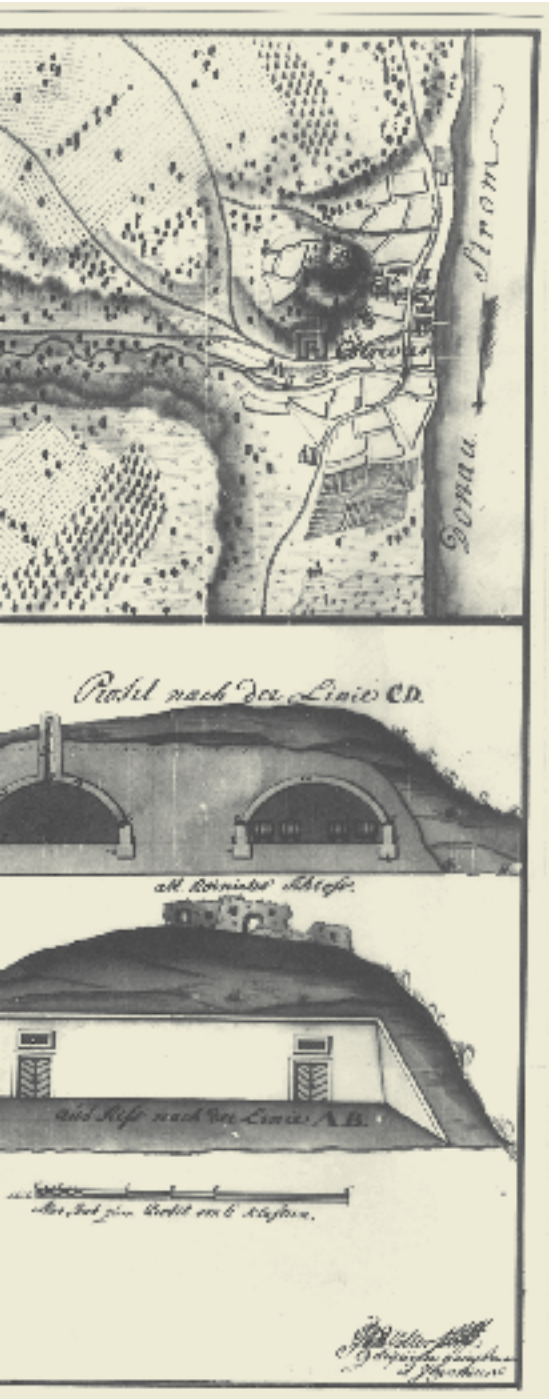

ugyanakkor valamilyen más célra továbbra is hasznosították régi castrumukat.

Dénes József, internetes várkutató, naplójában három

A kora Árpád-kori vár maradványai 2008-ban, a szerző fotója

A kamarai építési tervrajz, a dombtetőn a romos kastély rajzával, Dénes József közvetítésével. Horváth Alice: *Várak és erődök építészete a középkori Délkelet-Magyarországon a XVI. század közepéig.* Kandidátusi értekezés. Kézirat. MTA Könyvtár. Kézirattár. Bp., 1983, 57. oldal.

csolódik egy nagy platóhoz, amelynek szintén vár jellege van (úgy képzelem, hogy eredetileg is egybetartozhatott a kettő). A környéken még több más, szabályosnak tűnő plató is található (várhoz tartozó katonai táborok?). A hely a mai Futakkal szemben van, ami egyezne a leírásokkal. Valószínűleg ezt a Duna-parti helyszínt is figyelembe kell vennünk egy korábbi, vagy egy párhuzamosan létező vár feltételezésekor. (Bár Futak esetében is elemzésre szorul a helyszín: ma legnyugatabbra található Újfutak, keletebbre Ófutak, még keletebbre az egykori hadi tábor helye. Újfutaknál nyugatabbra azonban a középkori Futak sem lehetett.)

Dénes József két, számomra eddig ismeretlen forrást említ (Rómer, Florian: *Résultats Généraux du Mouvement Archéologique en Hongrie*. Bp., 1878; és Horváth Alice: *Várak és erődök építészete a középkori Délkelet-Magyarországon a XVI. század közepéig.* Kandidátusi értekezés. Kézirat. MTA Könyvtár. Kézirattár. Bp., 1983), sajnos egyikhez sem sikerült még hozzájutnom, így a kora Árpád-kori vár rajzát és a kamarai építési tervrajzot is csak Dénes József közvetítésének köszönhetően közlöm. Az illusztrációkhoz tartozó szöveg hiányát azonban nagyon érzem, jó lenne pontosan ismerni tartalmukat.

Szintén „vár formájú” az a még keletebbre lévő beocsini domb is, ahonnan ma a már-

gabánya szállítószalagja indul a cementgyárhoz. Ez azonban valószínűleg már a belcsényi vár helyszíne (vagy „várpárt” alkotna az előbb említettel?). Olykor kételyek fognak el egyes helyszínek hovatartozását illetően, ezt talán egy egyháztörténettel (templomok, pálos kolostorok, ferences kolostorok, bencés kolostorok történetével) is összevetett alaposabb kutatással és további terepszemlékkel pontosíthatnám.

Nem könnyíti meg a kutatást a beocsini dombok márga anyaga sem. Egyrészt a várhelyeket elbányászhatták, másrészt pedig bányászat közben csalóka, várhelyre emlékeztető alakzatok jöhettek létre.

A kamarai tervrajzon látható romos kastély helyszíne egyértelműen a mai Cserög, bár első pillantásra nehéz rámondani, hogy pontosan Futakkal szemben fekszik. (De lehetséges, hogy az ilyen állításokat tággabban kell értelmezni, és nem csupán a várra vagy a városra, hanem az egész uradalomra vonatkoztatni.)

Több állításra rányomja bélyegét a helyszín határozatlan mivolta, így arra is, hogy Cserögöt 1526-ban lerombolták, és csak a török idők elmúltával építették újjá. A www.leletek.lapunk.hu weboldal szerint Cserög azok közé az 1521-ben elfoglalt várak közé tartozik, amelyeket a szultán leromboltat és köveit Szabács újjáépítéséhez szállíttatja el (1521-re esik Jahjapasics Bali bég Duna menti portyázása). Ha ugyanarról a várról van szó, amit 1521-ben II. Lajos király elkoboz Török Bálinttól, majd 1523-ban visszaad neki, akkor az 1521-ben csak ideiglenesen juthat török kézre, véglegesen csak 1526-

várat említ. A hegyi váron és a Garai-kastélyon kívül még egy kora Árpád-kori várat is közöl, Rómer Flóris rajza nyomán. Levélváltásunk során, fényképeim alapján (az egykori belcsényi vár lehetséges helyszínére kérdeztem rá) valószínűsíti, hogy ez a szintén Cseröghöz kötődő vár a mai beocsini cementgyár fölött található, mintegy négy kilométerre keletre a mai Cserög településtől.

A kora Árpád-kori várként azonosított őrtoronszerű kiszögellés, jellegzetes sáncmaradványaival, szervesen kap-

ban foglalják el. Jóval később, 1665-ben az erre utazó Evlia Cselebi (aki szerint szintén Cseröggel szemben pont Futak van) virágzó várost talál. Hogy a dolog még érdekesebb legyen, „Giviz” néven nevezi a defterekben a Cserevics néven szereplő várost, azzal a különös magyarázattal, hogy a „giviz” szó magyarul vizet jelent. Továbbá kétórás utazás után ér következő állomására, Bánmonostorra. Az utazás időtartama természetesen sok mindentől függ, azt sem tudhatom, hogy valójában milyen útvonalon ment, de gyakorlatosan, a római hadiutat használva, a mai Cserög településtől Bánmonostorig bőven elég egy óra, a Futakkal szembeni beocsini cementgyártól kell kettő.

A Garai-kastély épülhetett egy már meglévő várra, vagy épülhetett külön, egy új helyszínen is, de mindenféleképpen

erődített hely részeként tervezték. Erődítés nyomai láthatók nemcsak a tervrajz „várdombján”, hanem a dombtól keletre, a Cserög-patak túloldalán, a mai katolikus templom mögött és fölött is, ugyanúgy délre is, nyugatra is, szóval mindenfelé.

Cserög monográfiája szerint Evlia Cselebin kívül más török kori utazók is hírt adnak a városról és a kastélyról vagy várról: Verancsics Antal 1553-ban, Levin Rym 1571-ben (a romos kastélyt is említi), Stjepan Gerlach mintegy száz évvel később (szintén említi a romos kastélyt, és ő az egyetlen, aki elnéptelenedett városkáról szól), Salomon Schweigger 1577-ben, Reinhold Lubenau 1587-ben (az egykori várból csak a csupasz falak maradtak, alatta nagy falu terül el), Maximilian Prandstatter 1608-ban (a Garaiak templomait mecsetekké alakították át). A monográfia

szerint Evlia Cselebi utolsó tudósítása Cserögről 1676-ból való (tehát nemcsak 1665-ben járt itt). A monográfia közvetítésével informálódni természetesen pontatlanabb és hiányosabb, mint az eredeti forrásokat olvasni, de az olvasottak alapján néhány következtetés mégis levonható: a török korban biztosra vehető a mohamedán és a rác lakosság jelenléte, valamint a kastély romos állapota. A magyar jelenlét eleinte szórványos, később valószínűleg meg is szűnik. (Sohasem zárható azonban ki, hogy az útleírások eredeti változata némi meglepetést is tartogat.)

A Toronyalja falu elnevezés egy „torony”, illetve talán még egy vár léteire utal. Elvben a hegyi várra is vonatkozhat, hiszen az a mai Potoranj-patak és egyik mellékága között terül el, de lehet, hogy a patak forrásához közelebb is állhatott egy őrtorony,

Az egykori kastély „újrahasznosított” kövei különféle helyszíneken; a szerző fotója

vagy akár egy nagyobb vár is. Képzeletem várakkal létesíti be a hegyet, jut belőlük a Crveni čot csúcsra, a közeli Osovljera, amolyan lefutó nyúlványként a sziklás Orlovacra, s „várgyanúba” keverem az ifjúsági tábor Letenkát (a Potoranj-patak egy másik ága nagyjából itt ered), aztán, egy kissé távolabb, egy őrtorony erejéig a Beocsin fölötti Erdély hegycsúcsot is. Amennyiben a Crveni čoton tényleg volt vár, rá is vonatkozhat a „pontosan Futakkal szemben” meghatározás, mivel Futakról nagyon szépen látszik a hegycsúcs, valamint a nagy antenna és a két kisebb közötti terület, vagyis egy képzeletbeli (elég nagy) várhely. Várat „látok” a Cserög fölötti, adótornyos platón is, de a másik dombon, amin a téglagyár van, szintén lehetett „valami”. (Vagy csak körülkerített szőlők, gyümölcsösök lettek volna ott? Váron belül vagy kívül?)

A várról szóló „általános szövegben” a várat mindenképpen az első említésnél régebbinek, Árpád-korinak vélik, általában a 13. századra teszik építésének idejét. Mivelhogy eddig már

több várhely került szóba, ezek építési ideje is különböző lehet. Ha a 13. századot nézzük, annak meghatározó uralkodói II. András és IV. Béla voltak. IV. Bélát a tatárjárásban elpusztult ország újjáépítőjeként ismerjük, ő az, aki országszerte kővárakat építtetett. Azonban volt élet és lehetett vár a tatárjárás előtt is (ennek következménye is lehetett például egy várhely-váltás). A hegyen egyébként néhány, a tatárjárásra utaló helynév is található, ez juttatja eszembe a továbbiakat: elgondolkozom azon, hogy vajon II. Andrásra utalhat-e a közeli, két db Andrevlje helynév (ma az egyik egy kedvelt kirándulóhely a hegy északi oldalán, a másik meg egy, a déli lejtőn lévő terület)? Az a királyunk, aki Szíria legnagyobb várát emeltette, esetleg építhetett-e itteni birtokán valamilyen látványosabb várat? (Birtokát nagyjából az akkori, elsősorban bencés apátságok birtokai vették körül. Nagyolaszi, Szentgergely, Garáb, Bánmonostor, Dombó. Ezek mind léteztek II. András idejében, aztán azon töröm a fejem, hogy hol lehetett ezeknek a birtokoknak a határa.) Ha már a

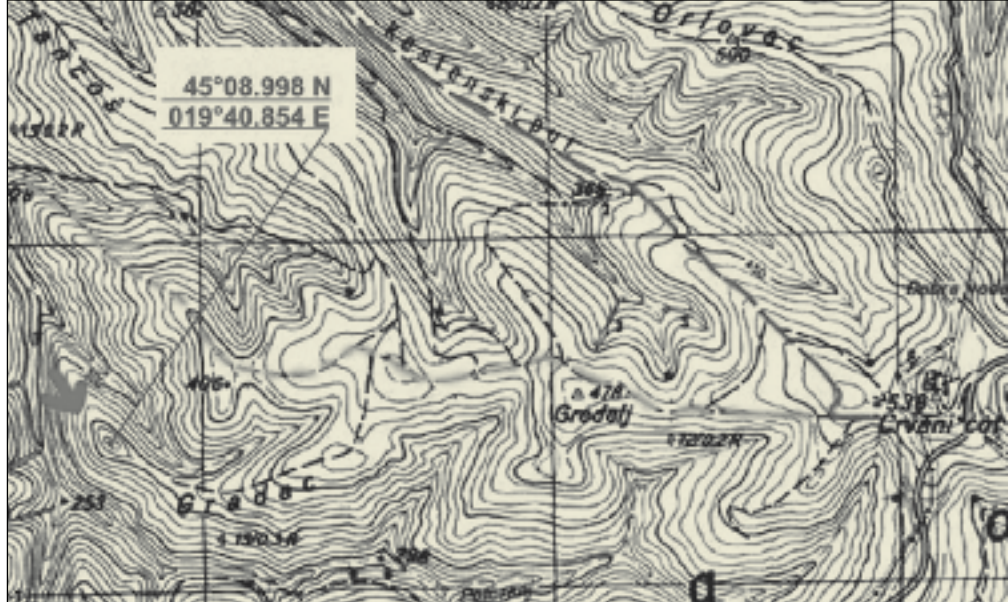
helyneveknél tartunk, a Crveni čot közelében ered a déli lejtőre lefutó Kraljevac nevű patak, amelynek elnevezésében a király szótó jelenik meg (eredetije talán a Szentkirály név lehetett). (Az Andrevlje elnevezés talán későbbi is lehet, Hadik Andráshoz is kapcsolódhat, aki egy másik korszakban szintén birtokosa volt a vidéknek.)

Bőven akad tehát ok a fejtrésre és elemzésre Cserög váraival kapcsolatban. Egyelőre azonban csak a Dénes József által felsorolt várakról van valamilyen rajz vagy vázlat. A kora Árpád-kori várként lerajzolt dombocskát messziről megtekinthetjük, de föl nem mászhatunk rá, mert a fölötté lévő plató adótornya miatt kerítés védi. Egyébként a cementgyári szállítószalag alatt is, egy jó hosszú szakaszon, sánc található. (Ha a beocsini, Steindl Imre által tervezett, ma már elég rossz állapotban lévő kastély mögött jobbra fordulunk, akkor jutunk erre a helyre. Sajnos már ezen a területen is megkezdődött a beépítés, az itt lévő, egyik jelöletlen, régebbi túraútvonal kezdeti szakasza ma már egy ház portáján halad keresztül.)

A következő helyszínt, Cserög városkát a várak iránt érdeklődő turista minden gond nélkül megtalálja, s amennyire az egyre növekvő beépítettség engedi, nézelődhet, azonosíthatja a tervrajzon látott egyes helyszíneket, pl. a régi „galambos” (tehát elhagyatott) templom helyén ma a szerb templom áll; jól megfigyelhető a várdomb teraszos szerkezete is, láthatunk kerítésekre, melléképületekre és házak aljába beépített köveket. S külön érdekességet, kutatnivalót jelenthetnek a tervrajzon ábrázolt nagy pincék is.

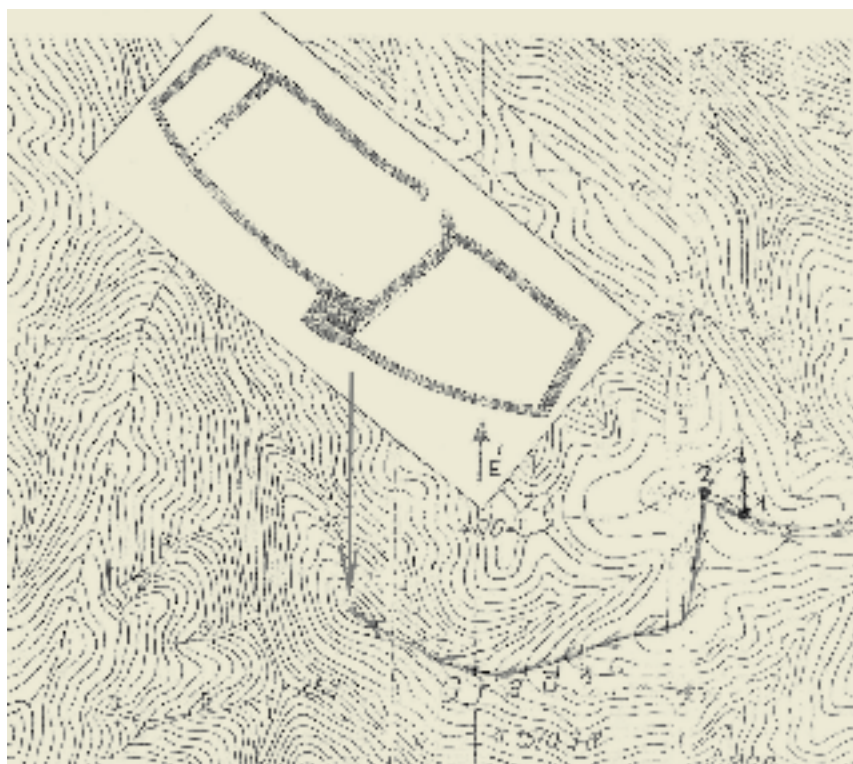
A hegyi vár és a várba vezető út

A hegyi vár helyszíne azonban általában rejtve marad a közönséges turista számára. Nagyon megörültem a 2007-es Várak, kastélyok, templomok című folyóirat októberi számának, ugyanis mindaddig hiába találgattam, hogy hol is lehet a Csorba Csaba könyvében említett kis hegyi vár, ami „a Fruška gora (Tarcál-hegy) egyik 350 m magas csúcsán [...] a mai Cserög falutól 13 km-re délre” terül el. Karczag Ákos és Szabó Tibor szerzőpáros munkája ugyanis világossá tette számomra, hogy

mével szemlélték a terepet, valószínűleg ezért vannak kisebb, a lényegét nem érintő hibák a

A hegyi vár és környéke egy részletesebb térképen, Cserög, térképek, 3. térkép, www.varak.hu

A hegyi vár alaprajza, tájolása követi a hegycsúcs irányát, 1. az első letérés helye, 2. a második letérés helye; a szerző montázs

a vár még létezik, könnyen látható, nem nőtt be a szeder, a vadrózsa, a kökény.

A www.varak.hu oldalon cikkük már kiegészült egy jól használható kis térképpel, ami jelentősen megkönnyíti a tájékozódást. Igaz, ők a modern, GPS-szel felszerelt turista sze-

kék útvonal bejelölésében (ezen az útvonalon indulunk a várhoz, de később letérünk róla). A V-alakú elágazásnál a kékkel jelölt út nem balra, hanem jobbra folytatódik, a jelöletlen, a várhoz vezető út fordul balra, továbbá a kék ösvény nem egészen az ábrázolt módon ér le úti céljához, a Gesztenyék völgyébe (az egykori Chotek-birtokon ültetett vadgesztenyesorról van szó), azonban ez a vár elérése

Öt út kereszteződése, innen érjük el a Crveni čotot, túránk kiindulópontját

szempontjából, de a völgybe jutás tekintetében is teljesen mindegy. Egyedül az elágazásnál okozhat némi zavart a GPS nélküli turistáknak, a GPS-es turista viszont gond nélkül ha-

marabb is rátérhet a várhoz vezető hegygerincre, haladását nem nehezíti aljnövényzet.

A vár koordinátái:

Észak: 45 fok, 08,998 perc

Kelet: 019 fok, 40,854 perc

Nagyjából 2008 tavaszán akadtam rá egy biciklitúrázó internetes naplójára is (ami sajnos már nincs a világhálón), ebben a naplóban találtam meg az ösvényt követő turisták számára a vár legkönnyebb megközelítési módját, aminek során csupán két jellegzetes letérési pontra kell ügyelnünk. Ezt a két letérési

pontot a helyszínen sárga olajfestékkel festett magyar cs betűvel és nyíllal jelöltem meg. (A második letérési pontnál még a biciklitúrázó jelölése, a fatörzsbe faragott cirill r betű is látszik, ami a Gradac szó rövidítése. A hegyen különben van még egy Gradac nevű várhely, pontosab-

ban kettő [Veliki Gradac és Mali Gradac], ezek a Dombó fölötti hegyoldalon találhatók, a hegygerinc közelében.)

A túra kiindulópontja a hegy gépkocsival (vállalkozóbb szellemű turistáknak akár gyalogosan is) könnyen megközelíthető legmagasabb csúcsa, az 539 m (más adatok szerint 538 m) magas Crveni čot (Vörös-tető). Itt egy piros-fehérre festett nagy adótorony van, ami tehát túránk kiindulópontja (ne tévesztük össze a valamivel távolabb lévő két kisebbel). Esős időben sajnos ezen a ponton sártengerre lehet számítani, itt található ugyanis az erdei munkások barakkjai is, akik mostanában a fa szállítására a megszokott mokány hegyi lovakon kívül traktorokat is használnak, amik feltörik az erdei ösvényt. Ezenkívül kecskéket, birkákat, disznókat tartanak. Lehetséges, hogy nem is az erdei munkások teszik ezt, hanem az ideiglenesen idetelepedett ismeretlenek, akik taláломra letanyáznak valahol, és ebből-abból, olykor a nemzeti park kivágott fáiból is, elélegélnek egy ideig, aztán odébbállnak.

A hegynek ezen a pontján több jelzett út halad át. Túránkat a legszélesebb, hegyi viszonylatban „sugarútnak” számító kékkel jelzett útvonalon kezdjük. Ezen indulunk el nyugati irányba, elhaladva a barakkok mellett. Mintegy fél órát megyünk a kékkel jelzett, széles ösvényen, amikor a 14/18-as erdei övezetek határánál V-alakban kettéválik az út. Ekkor a baloldali ösvényt választjuk, s mintegy 100–150 méter után erről az útról is letérünk, szintén balra. Ez a két letérési pont kulcsfontosságú, ha nem tévesztjük el, könnyedén megtaláljuk a várat,

nagyjából ötven perc, egy óra séta után.

A második letérés után csak követjük a hegygerinc irányát; ez a szakasz mintegy húsz percre tart.

(Egy kicsit részletesebben a második letérés utáni szakasról: a balra történő letérés után először jobbra kanyarodunk, aztán balról egy jellegzetes földkupac marad el mellettünk, előttünk egy dombféle, nem kell felmenni rá, bal oldalán széles kocsút vezet lefelé, de ha felmegyünk rá és a túloldalon leereszkedünk, akkor sem tévedünk el, végül egy hajlat következik, amin megindulunk fölfelé, egyenesen a várba.)

A vár tehát a Tarcál-hegy 350 m-es Gradac nevű hegycsúcsán helyezkedik el, alakja követi a hegycsúcs alakját. Tájolása északnyugat–délkeleti (több szerzőnél is tévesen északkelet–délnyugati, valószínűleg egymás munkáját véve alapul, nem ellenőrizték a térképen). Két rövidebb oldalán árkok védték, hosszanti oldalai mellett meredek lejtő található, sekélyebb árkok alig észrevehető maradványai itt is megfigyelhetők. Talán még pontosabban fogalmazunk, ha azt állítjuk, hogy három oldalról határolja meredek lejtő. Ezt a területet „lent” a Potoranj-patak és egyik mellékága határolja.

A cserögi várban 1975–1976-ban a Vajdasági Műemlékvédelmi Hivatal állagmegóvó munkálatokat végzett, illetve O. Brukner és M. Petrović szondázó jellegű ásatásokat folytatott. Innen ered a vár vázlatos alaprajza. Falai mintegy másfél méter vastagok, alig emelkednek a felszín fölé, csak néhol érik el a fél métert. A kutatóároknál látszik, hogy az idők folyamán

A kiindulásul szolgáló adótorony tövében nemcsak vaddisznók túrnak

A legszelebb hegyi úton, a kék jelzésű ösvényen kezdjük túránkat. A képen éppen egy hagyományos erdei munkás jön szembe lovaival

mennyire lepte, takarta el a várat a föld, az avar, a letört ágacskák. Azt viszont nem tudjuk, hogy fénykorában milyen magasak voltak falai.

A vár három részből tevődik össze. Az északnyugati a legkisebb (8x14 m), erről az ásató feltételezi, hogy lakótorony lett volna. A vár középső része a legnagyobb, 17x28 m-es. A délkeleti rész 18x23 m-es. Feltételezések szerint ez lehetett a külső udvar. Összesen kb. 20x80 m. A hosszba valószínűleg beleszámították a két rövidebb oldal előtti árkokat is. Az előkerült leletanyag a 15–16. századi magyar kerámia mellett nyílhegyeket, lópatkókat és kovácsoltvas szeget tartalmazott. A hegyi vár

valamikor a 16. század folyamán pusztulhatott el. Ma tölgy- és hársfasarjak nőnek a várban, kora tavasszal hóvirág borítja.

A vár felé menet (meg persze távozáskor is) felmerült bennem a kérdés a külső udvart illetően, hogy lehetett-e az a felvázolt alapterületen kívül? Oda felé menet, a felvázolt résznél jóval előrébb, a „hajlatnál”, vagyis ahol az út ismét emelkedni kezd a vár felé, kétoldali árok kezdete figyelhető meg. Rejthet-e esetleg még valamit a hajlat előtti domb is? Érdekes lenne-e kutatni további külső részek után a patak és mellékágának tájékán? (Minden vár esetében felvetődik a vízellátás, az élel-

miszer- és fegyverutánpótlás kérdése, a lovak elhelyezése, ellátása stb.)

A várban lévő kutatóárok a cikk szerzőjével, Korenchy László fotója

Az első elágazás jelölése, a szerző fotója

Az első fontosabb elágazás; a szerző fotója

A második fontos elágazás; a szerző fotója

A hegyi várat a gerincen lévő aszfaltút tájékaról is megtekinthetjük. Mielőtt Letenkára érnének a Crveni čot irányából, egy tisztásról feltűnik a kis „sásfészek”. Sajnos messziről már nem látunk várat rajta. ☼

Irodalom

CSORBA Csaba

2001: Rejtélyes váraink. Magyar Könyvklub, Budapest

ČELEBI, Evlija

1967: Putopis. Svjetlost, Sarajevo

DÉNES József

2007: Cserög korai vára. Várkutató napló, 2007. 03. 13. <https://www.google.com/search?q=cser%C3%B6g+h%C3%A1rom+v%C3%A1ra&ie=utf-8&oe=utf-8&q=t&rls=org.mozilla:hu:official&client=firefox-a&channel=fflb>

utf-8&oe=utf-8&q=t&rls=org.mozilla:hu:official&client=firefox-a&channel=fflb

FEDELES Tamás

2009: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505). Fedeles Tamás – Török József – Pohánka Éva: A

Missale secundum morem Alme Ecclesie Quinqueecclesiensis tanulmánykötete, Schöck Kft., 2009 <http://hu.scribd.com/doc/44710940/Fedele-Tamas-Ernuszt-Zsigmond-pecsi-puspok-1473-1505-Palyavazlat>

GERE László

É. n.: Várak a Szerémségben.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/megyek_oroksege/Csongrad_megye/pages/Kozepkori_del_alfold_es_szer/015_varak.htm

HARSÁNYI Zoltán

weblapja: leletek.lapunk.hu – Az 1521-es esztendő történései

KARCZAG Ákos – SZABÓ Tibor

2007: Vártúra a Tarcal-hegységben. Várak, kastélyok, templomok, 2007. október, III. évfolyam, 5. szám

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON <http://lexikon.katolikus.hu/>

WWW.VARAK.HU

2013: Cserög, utolsó frissítés: 2013. március 16.

A második elágazás jelölése, a szerző fotója

A vár északnyugati vége; a szerző fotója

A várfal részlete; a szerző fotója

Szedlár Rudolf, Csantavér

A hvari ferences rendház

Régi tengerésztársam, a rendház főnöke, azzal hívott látogatóba, hogy megmutatja Hvar város mesés szépségét. Ottlétem alatt a kolostor lakója lehettem, és egy cellából átalakított szerény szobában szállásoltak el. Az 1461-ben alapított rendház a történelme során oly sok mindent átélt, hogy azt felsorolni is nehéz. A középkorban az Adria és a szigetvilág Velence fennhatósága alá tartozott, ám az Ottomán Birodalom szemmet vetett a gazdag köztársaságra, amelyet mindenáron el kívánt foglalni a hozzátartozó dalmáciai területekkel együtt.

1571 augusztusában a török armádia behajózott az Adriára és végigpusztította a szigetvilágot és a part menti városokat. Hvar városát a törökkel szövetséges algériai kalózok dúlták fel és fosztották ki. Az elszánt ferencesek ugyan szembe szálltak a támadókkal, de sem a templomot, sem a rendházat nem tudták megvédeni. A kalózok az értéktárgyakat magukkal vitték, a kolostort pedig felgyújtották.

A híres lepantói tengeri csatában a szent liga egyesült erői legyőzték a török armádiát, és az Adriát szabaddá tették a további veszedelemtől. A nemesség és a tehetős emberek viszonylag gyorsan helyrehozták Hvar

templomait, amelyeket falakkal, bástyákkal erősítettek meg. Adakozásukat nem csak pénzben, hanem berendezésben és kegytárgyak vásárlásában fejezték ki. Néhányan festményeket és könyveket ajándékoztak a rendház elpusztult könyvtára számára, de lehetővé tették azt is, hogy a ferencesek maguk vásároljanak vagy rendeljenek könyveket Velencében és más városokban. Az újjáépítést követően, az 1580-as évektől a rendház és a templom rövid idő alatt elnyerte mai formáját és műkincsgazdagságát. A felújítás idején jutott a birtokukba Ptolemaiosz Atlaszának egyik másolata.

Amit az Atlaszról tudnunk kell

Claudius Ptolemaeus (90 k. – 168) görög származású híres matematikus, csillagász és földrajztudós, az egyiptomi Alexandriában élt, amely abban az időben római uralom alatt állt.

Munkái jelentős hatást gyakoroltak a későbbi iszlám és európai tudományos kutatásokra és felfedezésekre. Legismertebb munkái az *Almagest*¹ és a *Geographia*, utóbbi a II. századi Római Birodalom földrajzi ismereteit tartalmazta. Ptolemaiosz a művéhez korábbi római és perzsa térképészeti forrásanyagot is felhasznált, ám ezeknek a nagy többsége nem tartalmazott megbízható adatokat, ettől eltekintve, a térképeit még századokon át használták.

956-ban al-Mas'udi arab író említést tett a *Geographia* színezett térképéről, „amelyen 4530 város és 200 hegy volt be rajzolva”. Ezek után helyenként előkerült egy-egy hiányos másolat, illetve töredék, mígnem 1406-ban a firenzei Jacobus Angelus egy teljes egészében föllelt másolatot latinra fordított. Ettől az időtől kezdve számos, kiegé-

Minden történész vagy kutató álma egy titokzatos könyvtár, amelyben addig még soha nem látott kincsekre bukkan. A hvari Irgalmas Szűzanya ferences rendház könyvtárában olyan felbecsülhetetlen értékek találhatók, melyek áttekintéséhez évekre lenne szükség. Azonban a könyvek közül egynek különleges vonzata van, amely szűkebb pátriánk képét tárja elénk a Krisztus utáni II. századból.

Ptolemaiosz

szítésekkel és magyarázatokkal bővített kiadás látott napvilágot.

A ferences rendház tulajdonában levő világatlaszt 1525-ben adták ki *Claudii Ptolemaei Geographicae enarrationis libri octo* címen.² A kiadáshoz néhány történelmi személy neve fűződik, akikről feltétlenül említést kell tennünk. Elsőként *Willibald Pirckheimert* (1470–1530) kell megemlítenünk mint a világatlasz fordítóját és szerzőjét. Pirckheimer közismert nürnbergi szerző, jogtudós, reneszánsz humanista, és Albrecht Dürer személyes barátja volt. Kitűnő nyelvismerete folytán az egykori ptolemaioszi *Geographiát* újrafordította görögéből latinra, korrigált néhány tévedést, amelyet *Jacobus Angelus* annak idején elkövetett, és a térképekhez magyarázatokat fűzött. Ezek a magyarázatok az akkor már nem élő *Johannes*

Müller von Königsberg tollából származtak.

Müllert a csillagászok, földrajztudósok és matematikusok *Johannes Regiomontanus* (1436–

Pirckheimer

1476) néven ismerik, aki már tizenegy éves korában Lipcsében csillagászatot és matematikát tanult. 1450-ben Bécsbe költözött, ahol a humanizmus eszméinek hatása alá került, évekkel később pedig magiszteri rangban maga is matematikát oktatott az egyetemen. Bécsből hamarosan Rómába hívták, ahol Ptolemaiosz *Almagest* című művének a kritikai fordításával foglalkozott, és ezt a munkáját utóbb Kopernikusz és Galilei tankönyvként használták.

Regiomontanus Mátyás király meghívására a pozsonyi egyetemen adott elő, ahol fél évszázaddal Kopernikusz előtt már a Föld mozgását tanította, s azt, hogy miként kell az égboltozat látszólagos mozgását időmérésre használni. Magyarországi tartózkodása alatt Esztergomban, Vitéz János palotájában egyedülálló csillagvizsgálót rendezett be, dolgozószobájába mennyezetén az égkép-horoscóppal. Ugyanitt fejezte be 1469-ben *Az irányok és eredetek táblái*, melyek a születéseknél nagyon hasznosak című munkáját, amelynek másolatát a királynak ajándékozta. Mátyás ezért gazdagon megjutalmazta.

1475-ben IV. Sixtus pápa újra Rómába hívta, hogy közre-

Regiomontanus

Regiomontanus gazdagon
díszített könyve az
asztrológiáról

ta. A későbbi századok folyamán a térképek másolói tartották magukat az eredeti rajzokhoz, időközben kiegészítették és módosították azokat az újabb változásokkal. Számunkra a leglátványosabb példa a Kárpát-medence, ezen belül is a Duna–Tisza köze a II. században, valamint a XV. századi Magyarország hasonlatossága.

Az atlanti-óceáni partok

működjön a naptárreformban, azonban munkája elvégzése előtt meghalt – állítólag pestisben, de a szóbeszéd szerint megmérgezték. Egyes vélemények szerint a trapezunti Georgiosz (1396–1486) fiai végeztek vele, amiért apjuk Almagest fordítását élesen bírálta. Pirckheimer fél évszázaddal később a Geographia előszavában rátér a „trapezunti tévedésére” és pártfogolja Regiomontanust.

Azon felül, hogy a könyvhöz történelmi személyek nevei fűződnek, említést kell tenni a kiadásáról: a fordítás és az elvi szerkesztés Nürnbergben készült el, amint azt Pirckheimer előszavában olvashatjuk. Az ajánlásban Brixia (Brescia) itáliai város püspökét, Sebastianot nevezi meg, aki bizonyára gazdagon támogatta a nyomtatást. A Strasbourghban működő Johannes Grueninger és Johannes

Koberger tipográfusok műhelyében látott napvilágot 1525-ben az Atlasz felújított kiadása, amely akkorra már új földrajzi felfedezéseket is tartalmazott. Így került bele az Antillák szigetvilága és Brazília, amely Terra Nova (Újföld, Újvilág) néven szerepelt. Az Atlasz oldalai egyszínű nyomásban készültek, ezeket később temperafestékekkel, egyénileg színezték ki. Így módon egyes kiadványok diszkrétebb színekben jelentek meg, mások pedig markáns színezéssel, ami a századok során a szemközti oldalon átütött és szellemképet alkotott.

Iazigum Metanastars Pars

Ptolemaiosz viszonylag jól feltüntette a korabeli Római Birodalom határait. Már szó esett arról, hogy térképeit idegen források és felfedezők elmondásai alapján rajzol-

Mit jelent a térképen olvasható *Iazigum metanastars pars* felirat? Legkorábban erről Antonio Bonfini (1430 k. – 1502) olasz származású történetíró tudósít, aki Mátyás udvarában foglalkozkodott a király életrajzával és Magyarország történetének az írásával. A *Rerum Hungaricarum Decades*-ben említést tesz az or-

szág őslakosairól, a jazigokról. Az idevágó részt egy 1801. évi magyar fordítás e szavakkal idézi: „A' JAZYGESEK, kiket főlebb Germánia és Dacia közé helyeztetünk, ősi lakhelyeikből kiűzöttetvén METANASTÁKNAK, az az: VÁNDOROKNAK (Exules) nevezettek, kiknek hajdan jeles városaik voltak Uscenum, Bormanum, Abiuta, Parca, Triscum, Candavum, Passium és Partiscum. MOST pedig EGER, és számtalan Faluk. Találtatik ma is JÁSZ-FALU Pilis Vármegyében, JÁSZ-FALU

rok történelme jász korszakához (Kr. e. 112–378) c. munkája, amelyben ezt taglalja: „Ha a jászok történelme is bevonatik a magyarok történelmébe, kitűnik, hogy nincs olyan nemzetiség a Duna és a Kárpátok téerein, amely a magyarságnál régebb volna. (...) Mily anachronizmus tehát Magyarország alapításáról beszélni Árpád korában, midőn Magyarország már ezer évvel előbb létezett Jazigia, Hunnia, Sicula, Avaria nevek alatt és csak ezután következett a Hungária

területén élnek, a Mátraalja és a Tisza között elterülő alföldi tájon, amelyet körül ölel a Zagyva és a Tarna, valamint az ezekbe ömlő patakok, amelyek a Mátrából erednek. A legfontosabb városok: Jászberény, Jászárokszállás, Jászapáti, Jászladány, Jászkisér stb.

Szombathy ettől tovább lép, és megállapítja, hogy a ptolemaioszi térképen megjelölt településeknek megvannak a mai földrajzi helyei és elnevezései: „Ezek latin neveik és helyeik a következők: 1. Uscenum – Vác,

A Kárpát-medence és Pannónia, Illíria, Dalmácia Ptolemaiosz világatlaszában

LU Komárom Vármegyében, és JÁSZ-TELEK Nógrád Vármegyében. Ezekben is hajdan kétségkívül JÁSZOK laktak. Lekötelezne az bennünket, a'ki régi Óklevelekből egész hitelességig megbizonyítaná állításunkat.”²³

Jazigok – jászok

1875-ben Győrött jelent meg dr. Szombathy Ignácnak a Széchényi Könyvtár és Levéltár kutatójának Kútfőtöredékek a magya-

nevezet!”

Szombathy tehát a magyarság és a jászok államalapítását jóval korábbra helyezi Árpád bejövételénél, és a jászokat a magyar népek közé sorolja, ami részben igaz. Felmerülnek a legfontosabb kérdések: honnan jöttek, és hogyan kerültek a Kárpát-medencébe? Milyen nyelvcsaládba tartozott az eredeti nyelvük, és milyen hatással volt az ősmagyar nyelvre? A Magyarországon élő jászok a róluk elnevezett Jászság

2. Bernamun – Leva közelében, 3. Parca – Párkány. A Dunától délre: 4. Abiuta – Jászfalu, 5. Trissum – Vác közelében, 6. Candanum – Dunaharaszti közelében, 7. Passium – Kunszentmiklós közelében, 8. Partiscum – Kiskunfélegyháza közelében. A fent sorolt 8. jász város helyét megközelítő pontossággal állapította meg Rucvai Kálmán (Frönlich Róbert és Papp Károly kutatásaira hivatkozva).” Természetesen a helységnevek

A jazigok lakta települések

alapján megállapítható, hogy az indoiráni (árja) nyelvcsalád iráni ágához tartoznak. Az iráni népeknek a finnugor népekkel való nyelvi érintkezésének nyomai már a Kr. e. II. évezredben megtalálhatók. Tehát az iráni eredetű népek, legfőképpen az alánok, a szarmaták és a szkíták ebben az időben kapcsolatba kerültek egymással, kereskedelmi, gazdasági és egyéb hatások révén. A későbbi századok során lezajlott nagy népvándorlások idején még közelebb kerültek egymáshoz, együttélésre kényszerülve (vagy kényszerítve), esetleg szövetkezve egymással. Ezek a vándorló közép-ázsiai népek később nyugat felé indultak a Fekete-tengerig, majd ezt követően Európa különböző tájaira, amelyet a történelem a „nagy népvándorlások” korszakának ismer. A jazigok, szkíták, hunok és az avarok nyomai fellelhetők az egész Kárpát-medencében, kései leszármazottai

pedig beolvadtak az 1100 éve itt élő magyarságba. ☼

Irodalom

GYÖRFFY György

1986: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról – kortársak és krónikások híradásai. Gondolat Kiadó, Budapest

ENGEL Pál

1990: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I–IV. Háttér Lap és Könyvkiadó, Budapest

AKADÉMIAI KISLEXIKON

1989: Budapest

OPĆA ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVENSKOG LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA

1977–1982: Zagreb

SÁNDOR Gyula

1995: A jászok nyomában. Magánkiadás, Jászárokszállás

Jegyzetek

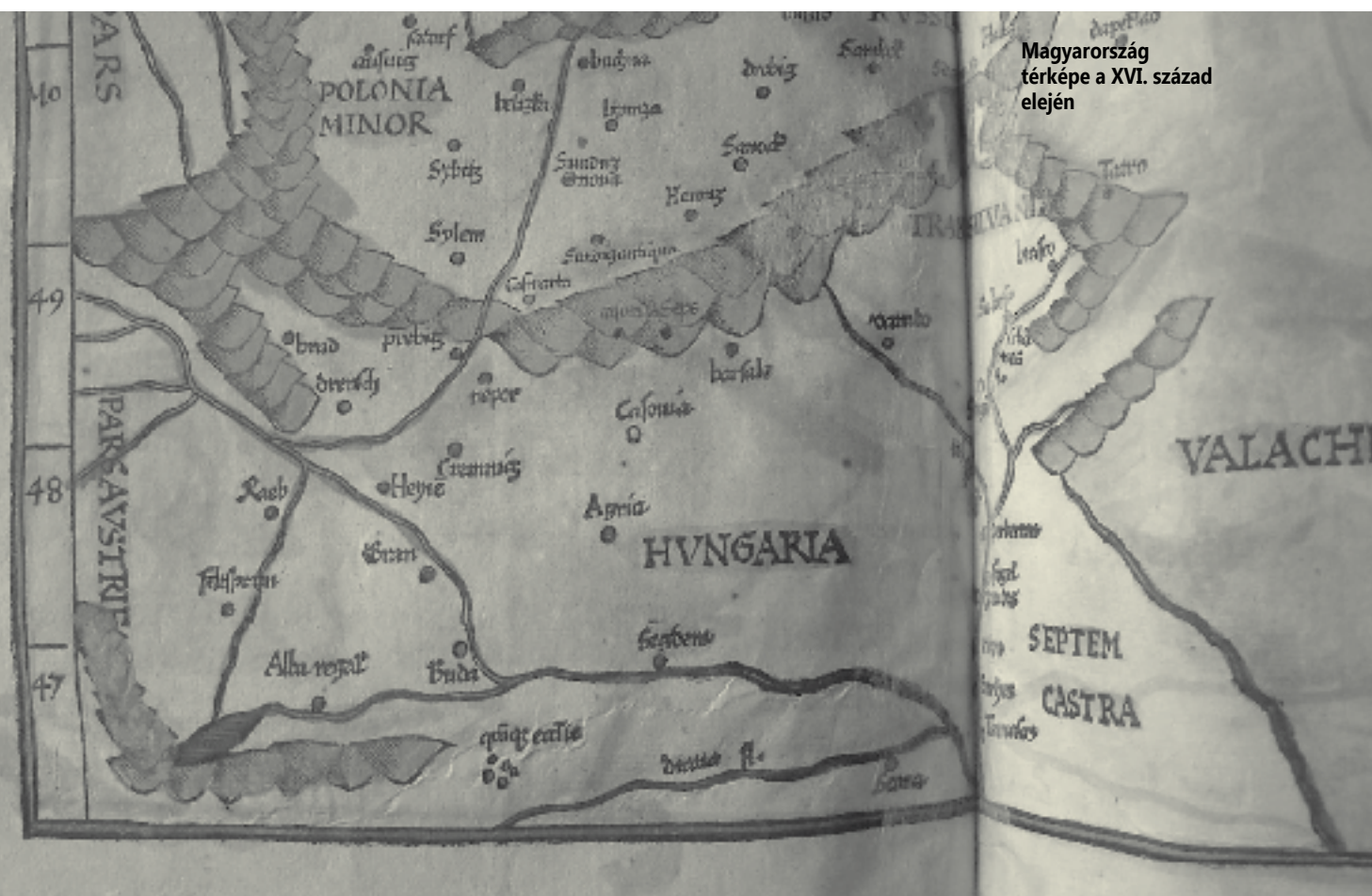
¹ Almagest (arabul) „Nagy Könyv”, az ókori csillagászati világkép összességé, amely magába foglalta a keresztény geocentrikus világkép teljes körű tudományos leírását, és a bolygók mozgásának addigi legtökéletesebb leírásával szolgált.

² C. Ptolemaius: Földrajzi kommentárok nyolc könyvben

³ Joannis Lipszky de Szedlicsna, Repertorium Locorum Hungariae, Buda, 1808, 271–274. o.

beazonosítása a jövőben is vita tárgya lehet, amelyet a szakszerű régészeti feltárások fognak bizonyítani. Egyes vélemények szerint pl. az ókori *Partiscum* nem Kiskunfélegyháza közelében, hanem Szeged mellett található.

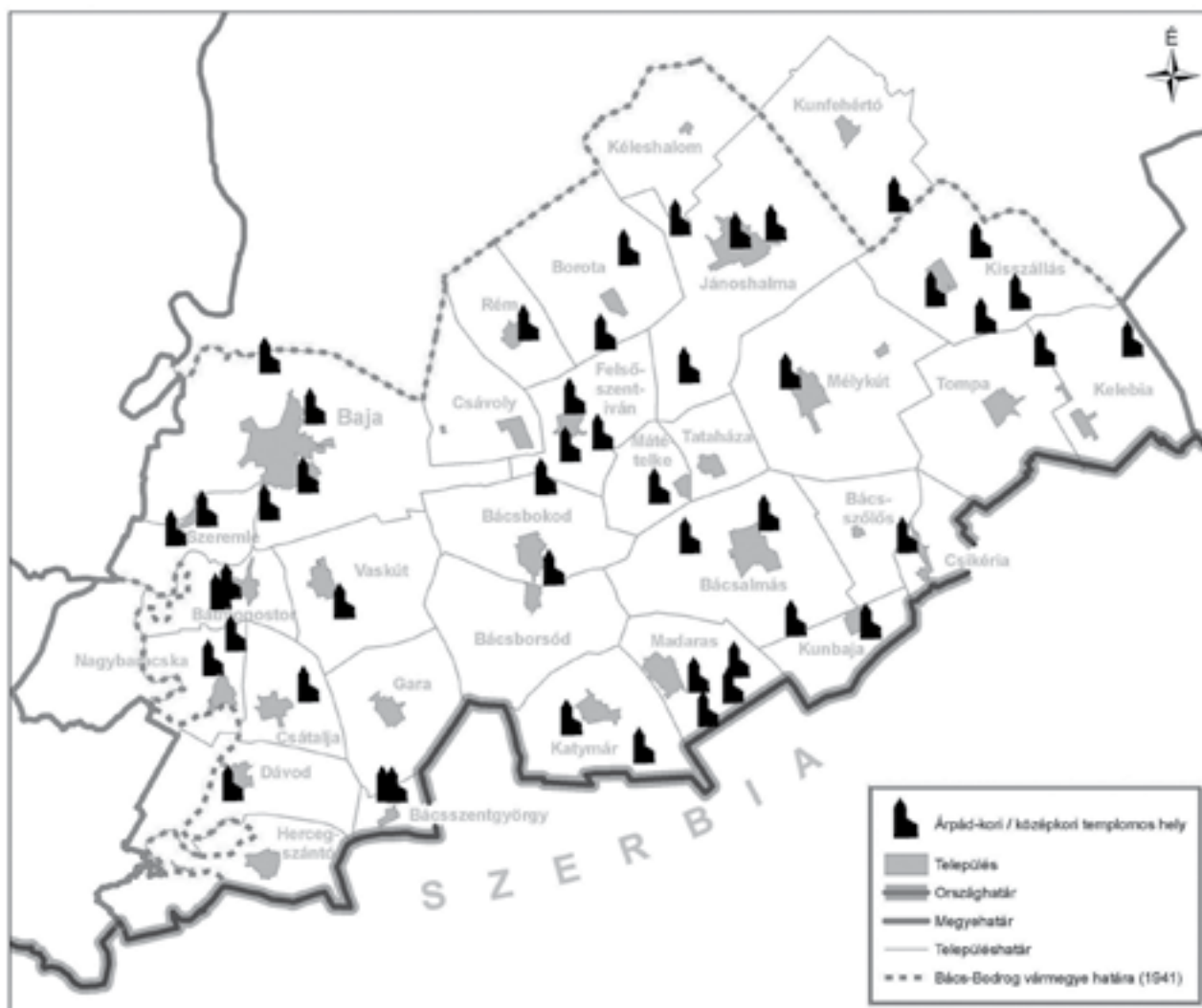
A jászok, írott források alapján, valamint a régészeti, de különösen a nyelvészeti kutatások

Árpád- és középkori templomos falvak az egykori Bács-Bodrog vármegye felső harmadában

Wicker Erika – Pánya István, Kecskemét

Zalotay Elemér és Kőhegyi Mihály emlékének

Zalotay Elemér, a bajai múzeum egykori régésze 1952-ben azt írta a Bácska magyarországi területéről, hogy „ezt az országrészt valószínűleg terra incognitanak kell minősítenem, ahol a régészetre igen-igen nagy feladatok várnak.” Pedig éppen neki és az őt követő bajai régészeknek, Kőhegyi Mihálynak köszönhető, hogy olyan sokat tudunk arról, milyen népek és népcsoportok

éltek itt évezredekkel, évszázadokkal ezelőtt.

Lehet, más világ volt az ő idejünkben. Talán akkoriban minden nagyon feltűnő régészeti jelenséget (kövek, de főleg emberi vázcsontok), melyek az egykori tsz-ek, állami gazdaságok földjén kerültek elő, mintegy kötelezően jelentettek be az illetékes múzeumnak. Ez most is, a magántulajdonú földek idején is kötelező lenne persze – de hát

Jelenleg ismert Árpád- és/vagy középkori templomos falvak Bács-Bodrog vármegye északi harmadában

ki tudhatja ma, hogy valakinek a földjén embercsontokat szántott szét a traktor... Akárhogy volt, van is, Zalotay Elemérnek és Kőhegyi Mihálynak nagyon sokat köszönhetünk Bácska magyarországi részének korai történetét illetően.

Igaz az is, hogy bár a bejelentéseket követően mindig megnézték a helyszínt, rajtuk kívül álló okok miatt leletmentésre alig, teljes feltárássra pedig egyáltalán nem kerülhetett sor. A többnyire csak felszíni gyűjtésekre és nagyon kevés – szerencsés esetben is az adott lelőhely csak igen kis részére kiterjedő – leletmentő ásatásra alapozva természetesen nagyon nehéz megrajzolni egy-egy terület korabeli történetét. Munkásságuk mégis – és ma is – alapvetően határozza azt meg, amit ennek a vidéknek a múltjáról tudunk.

A templomok és a körülötte levő temetők ezen a tájon mindig Árpád- vagy középkori falvakat jeleznek. De ma még – éppen a teljes feltárások hiányában – többnyire nem tudjuk, hogy egy-egy ismertté vált Árpád-kori településnek volt-e középkori folytatása, azaz a tatárjárás után újratelepült-e az adott falu, nyilván épp a közvetlen utódokkal; vagy végleg elnéptelenedtek (ilyesmire gondolunk olyan esetekben, amikor egymáshoz túl közel kerülnek elő egészen pontosan nem meghatározható korú templomra és temetőre, azaz falura utaló nyomok egy-egy mai település határában), és egészen új falu jött-e létre olykor nem is messze az Árpád-kori „előzménytől”. De mindegyre a lelőhelyek teljes feltárása adhatna csak választ.

Aztán a történelem ismételte önmagát: ahogy a tatárjárás idején, a 16. század közepén is elnéptelenedett ez a vidék, lakatlanná váltak a 13. század közepe után újjá- vagy újonnan települt magyar középkori falvak. Bár néhányukat kis időre balkáni eredetű rácok és vlahok vették birtokukba, a települések egy része soha többet nem népesült

be; emléküket többnyire csak a mai városok és faluk határrészeinek elnevezése őrzi. És persze azok a lelőhelyek, ahol emberi vázcsontok és téglatörmelések kerültek elő (az egykori templom és a körülötte levő temető maradványai), vagy a közelükben talált középkori edénytöredékek, amik az egykori falura utalnak.

Ezzel a rövid összeggel az volt a célunk, hogy összegyűjtjük: mit tudunk ma ennek a vidéknek az Árpád- és középkori benépesültségéről – egyelőre csak a régészeti és főként a 18–19. században készült térképek alapján. Szeretnénk remélni, hogy összegzésünk kiindulópontja lehet egy olyan átfogó kutatásnak, amit Szekeres László, a szabadkai múzeum régésze Északkelet-Bácska középkori településeivel kapcsolatban elvégzett. De addig még hosszú lesz az út...

Az alábbi összefoglalás azt próbálja meg bemutatni, mit tudunk ma az egykori Bács-Bodrog vármegye északi harmadának, azaz a mai Magyarország területére eső sávjának Árpád- és középkori településeiről. Szinte csak felsorolás-jellegnél többre itt és most nem vállalkozhattunk; ha sikerült is egy-egy korabeli falut azonosítani, annak írott forrásokból ismert történetével most nem áll módunkban foglalkozni.

A rendelkezésre álló régészeti és egyéb adatok rövid összegzése után zárójelben jelezzük az adott kutató nevét és a megfigyelés, helyszínelés, leletmentés dátumát (esetleg ritkán szakirodalmi utalást a szerző nevével, más esetekben térkép megjelölésével és az idézett mű megjelenési évével). Csak azokat a lelőhelyeket ismertetjük, ahol biz-

tosan Árpád- és/vagy középkori templomos településekről van tudomásunk. Sajnos az adatok egy részénél a pontos lelőhelyet nem tudjuk megnevezni, mert a dokumentációkban közölt térképek nem „méteres” pontosságúak. Olykor egy-egy lelőhely többféle elnevezéssel is ismert – és ma már igen nehéz kibogozni, hogy valóban ugyanarra a területre vonatkoznak-e ezek a nevek. Ráadásul néhány lelőhely nem is annak a mai településnek a határába tartozik, ahogy elnevezték, és ahogy a szakirodalomban ma ismert; ezen a hagyomány és az egyszerűség kedvéért itt és most nem is kívántunk változtatni.

Ábécésorrendben soroljuk fel az érintett településeket, melyek határából Árpád- és/vagy középkori templomos falvakat ismerünk; forrásaink régészeti kutatások és kora újkori térkép-bejegyzések voltak. Tudjuk: más források alapján a listánk bővíthető – ez a következő időszak feladata lesz. Nem tértünk ki a mai Baja belterületén előkerült korabeli emlékanyagra, mivel a beépítettség miatt az adatok nehezen kezelhetők, bár természetesen itt is számolnunk kell Árpád- és középkori falu/falvak egykori jelenlétével. Szeremlét felvettük a települések sorába, de Kunfehértónak csak a déli határrészét, ahol egy egykori Bács-Bodrog vármegyei település volt.

A felhasznált források ismeretése után • jel és kurzív szedés jelzi azt, amit jelen tudásunk és adott kereteink mellett hozzá tudunk fűzni a szakirodalmi adatokhoz. Azok értelmezését – ha szükséges –, és az általuk ismertté vált települések azonosítását – ha lehetséges. Utóbbira elsősorban régi vagy ma is élő

dűlőnevek és határrész-elnevezések vagy kora újkori térképek adnak lehetőséget. Ha ugyanis templomdomb/hegy, kálvária, temetőhegy, gradina, klisza, crkve stb. nevekkal találkozunk ezekben a forrásokban, ott egyértelmű: az elnevezés egy régésrégí falu templomának téglamaradványaira, a körülötte levő temető kiszántott csontjaira utal. De legalább ennyire beszédes az olyan dűlő- vagy határrész-elnevezés, amely magának az egykori falunak a nevét őrzi. És erre – szerencsére – számtalan példa van vidékünkön.

Jelen írásunkat nem véletlenül ajánlottuk Zalotay Elemér és Kőhegyi Mihály emlékének. Bár benne van – ha röviden összegezve is – minden, amit itt és most erről a korszakról magunk gyűjtöttünk össze, nélkülük soha nem kerülhetett volna sor arra, hogy bárki, bármikor megkísérelje felvázolni az egykori Bács-Bodrog vármegye északi harmadának, a Bácska mai Magyarország területére eső részének Árpád- és középkori településhálózatát.

Baja határa

Bajaszentistván – Szállások (település, templom): egy 2–3 m magas dombon középkori edénydarabok utalnak korabeli megtelepedésre. A falu templomát téglatörmelék jelzi (Kőhegyi Mihály, 1988). • *Feltehetően a hódoltság korában már pusztává vált Szentistván, esetleg Cseke egykori falvak valamelyikének emlékét őrzi.*

Bajaszentistván – Izsér, Harábó (település, temető): egy Duna-közel dombon 13–14. századi edénytöredékek váltak ismertté (Kőhegyi Mihály, 1992). Valószínűleg ugyanennek a településnek a nyomai ke-

rültek elő a harábói határrészen, ahol 13–14. századi kerámiatöredékek és emberi vázcsontok is előkerültek (Kőhegyi Mihály 1994.). • *Talán a hódoltság korában pusztává vált Izsér, esetleg a közeli, a 17. század utolsó harmadában még lakott Kákony települések valamelyikével azonos.*

Jankó dűlő (templom, temető): mezőgazdasági munkák során felszínre került emberi vázcsontok és kövek jeleztek középkori települést (Kőhegyi Mihály, 1958). • *Azonos lehet Arany – Gorni Aranyas középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta, esetleg Cseresz középkori, a hódoltság korában pusztává vált településsel.*

Pető (templom, temető): régészeti feltárással vált ismertté egy templom körüli temető 230 sírja. A leletanyag alapján a települést a kora Árpád-kortól a 16. századig folyamatosan látták. A templom 104 cm széles falából csak kis szakaszokat sikerült feltárni (Kőhegyi Mihály 1958–1962). • *Azonos lehet Pető középkori, a hódoltság korában pusztává vált településsel; Árpád-kori neve bizonytalan.*

Bácsalmás határa

Mosztonga (település, templom, temető): néhány évtizede eke fordított ki a földből nagyméretű tégladarabokat és sok emberi vázcsontot. A templomalap feltárássára nem került sor, viszont négy sír alapján a területen Árpád-kori templomos falut sikerült meghatározni (Horváth Zoltán, 1973). A későbbi hitelesítő feltárás során a templom maradványai nem kerültek elő, de a feltárt több mint 40 sír (egyikben 12. századi pénzzel) igazolta a korábbi datálást (V. Székely György, 2000). • *A település a tatárjárás során sem-*

misült meg, nem épült újjá, középkori folytatása nincs, neve is feledésbe merült.

Gradina (templom, temető): már egy évszázaddal korábban is ismert volt, hogy „Almás határában [...] Gradina (a helységtől éjkel. felé a volt Prikovity pusztában még feltalálható árokkal és téglatörmelékkel, egy régebbi erődítés helye)” (Iványi István, 1909). A környezetéből kiemelkedő, nagy domb felszínét kő- és téglatöredékek, emberi vázcsontok borítják (Wicker Erika, 2001). Ugyanez a lelőhely két másik néven is szerepel: a Fleckenstein-földön épülettörmelégeket és melléklet nélküli sírokat találtak (Radnóti Aladár, 1943), ill. Prikidánovics Lukács földje megjelöléssel szintén épületnyomokkal és sírokkal (Zalotay Elemér, 1954). • *A biztosan középkori templom körüli temető egy olyan – feltehetően igen népes – településhez tartozott, melyet jelenleg nem tudunk biztonsággal azonosítani.*

Óalmás (település, templom, temető): ezen a néven az első híradás egy temetőre és épületalapokra vonatkozik (Zalotay Elemér, 1954), ám kétséget kizáróan nem igazolható ma már, hogy valóban az óalmási határban 10 évvel később részben feltárt temetőről és templomról van-e szó. Ahogy az sem, hogy a ma Kígyóspart elnevezésű lelőhely (Zalotay Elemér, 1954), ahol szintén épületalapokat, emberi vázcsontokat és középkori edénydarabokat találtak, azonos-e a fenti két jelenséggel, vagy csak azok egyikével. Ami viszont tény: a mai várostól kb. 3 km-re nyugat-északnyugatra sok száz éves települést rejt a föld. Feltárássra csak a templomalapjai és a közvetlen közelében levő sírok kerültek. Az utób-

biakban talált szerény leletek, ill. egyéb régészeti jelenségek alapján a falut a 11. századtól a 16. század közepéig lakták (Kőhegyi Mihály, 1964). Egy szervízút építését megelőzően végzett közelmúltbeli régészeti leletmentés során változatlanul nagy mennyiségű embercsontot találtak a helyszínen, és építési törmelék is. Mentésre az útépités által veszélyeztetett néhány telepobjektum került. A leletanyag igazolta a település 10–11. századi keletkezését, de előkerültek 14–15. századi kerámia- és kályhaszem-töredékek is (Sz. Wilhelm Gábor, 2012). • *Tekintve a terület „Halmos” elnevezését és közelségét a Bácsalmás-Óalmás, Homokbánya rác-vlah temetőhöz, a lelőhely a középkorban Halmos/Halmasnak nevezett, a hódoltság egy időszakában rácok-vlahok lakta településsel azonos. Ez a falucska Bácsalmás „jogelődjé”.*

Bácsbokod határa

Vasútmente (templom, temető): a 19. század utolsó negyedéből származik az első információ az itt előkerült középkori templomról és a körülötte fekvő temető állítólag több száz sírjáról (Borovszky Samu, 1884), melyek mindegyikében téglát találtak a koponya alatt, és igen gyakori volt a pénzlelet (Zalotay Elemér, 1958). Ezekén kívül csak egy elporladt „vastűt” említettek a munkások; a templom alapjai pedig végleg megsemmisültek a vasútépítés során (Dankó Imre, 1958). Egy ideig a földmunkák még felszínre hoztak emberi vázcsontokat (Kőhegyi Mihály, 1960), de szakember vezette feltárássra sajnos nem került sor. • *Az egykori templomos hely Büked/Bikity/Biked középkori,*

ri, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel, esetleg Töttösszentgyörgy középkori, a hódoltság korában pusztává lett faluval azonosítható.

Bácsszentgyörgy határa

Határdomb (település, templom, temető): a 18. század első felében még látszottak egy régi templom romjai (Kováts-féle térkép). Egy évszázaddal később is meg lehetett figyelni a templomfalak törmelékrétegét, és néhány sírt is bolygatott földmunka. Ugyanitt nagyszámú edénytöredék jelezte, hogy a középkori falu a templomtól délre húzódott (Kőhegyi Mihály 1961). • *Kajánd középkori, a 16. század utolsó harmadában még lakott, vagy Nagy Geöricz középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel lehet azonos.*

Bátmonostor határa

Kálvária (temető): a területen több csontvázat találtak, melyek feltehetően egy 15–17. századi temető részei lehetnek (Kőhegyi Mihály, 1961). • *Azonos lehet az 1658-ban már pusztaként említett Szurdok településsel.*

Pusztafalu (templom, település, temető): a területen a 12.

század végén az apátság gazdasági telepe és temploma is állt; a 14. században kijavított kolostort Ágoston-rendi szerzetesek lakták a 16. század közepéig. Az 1977-től tíz éven át tartó feltárások során a monostortemplom és a falu gótikus templomának feltárása mellett Árpád- és középkori településrészek és összesen 2443 sír vált ismertté, melyekből párták, pártaövek, párizsi kapcsok, gombok kerültek elő (Biczó Piroska, 1977–1986). • *A lelőhely bizonynyal azonos Monostor középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel.*

Borota határa

Kápolnai tábla (település, templom, temető): fél évszázaddal ezelőtti az első híradás, mely szerint középkori templom lehet ezen a helyen (Pogány Ö. Gábor, 1951). Néhány éve a felszínen lapos, pelyvás téglákat, habarcsdarabokat, közelükben pedig emberi vázcsontokat találtak. A középkori falu házainak helyét edénytöredékek jelezték (Béres Mária, Lajkó Orsolya, 2001). • *Borot, esetleg Szent Pál/Szenpál középkori, a hódoltság korában rácok és vlahok lakta települések egyikével lehet azonos.*

Bátmonostor-Pusztafalu
légifotója 1951-ből

Nyugati rész (templom): egy 18. század végi térkép Borota akkori pusztá nyugati részén egy régi, középkori eredetű templom maradványait jelzi (Iványi István, 1909). • *Feltehetően nem az előző templomról van szó, mert az a mai lakott résztől inkább dél-délnyugatra esik. Az a falu, melyhez ez a templom tartozott, talán Borot, esetleg Rém/Rim középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta települések egyikével azonosítható. A terület ma a rémi határba esik.*

Csátalja határa

Templom dűlő (település, templom, temető): első ismeretünk az itt előkerült téglatörmelégekről és emberi vázcsontokról a 20. század első harmadából származik. Pár év múlva középkori edénytöredékek kerültek elő innen (Szabó György, 1951). Egy rövid leletmentés 7x3,60 m nagyságú, kb. 80 cm falvastagságú kis épületet tárt fel, melynek rendeltetése ismeretlen, mert a tényleges templom nyomait a közelben figyelték meg. Az egymás felett három szintben feltárt, néhány melléklet nélküli váz is utal arra, hogy nagyobb középkori temető volt ezen a területen (Soós Ágnes, 1952). • *A lelőhely Tárnok/Tárnokmonostor=Csatal Kilisze/Szálkilisza középkori, a 16. század utolsó harmadában rácok-vlahok lakta faluval azonosítható. A török defterek Csatal Kilisze elnevezése (melyből Csátalja neve ered) templomdombnak fordítható.*

Csávoly határa

Szőke dűlő (település, temető): az itteni falu templomának mára nem maradt nyoma, de a korai temetőrész néhány feltárt sírjából előkerült jellegzetes le-

letek (S végű hajkarika, gyöngyök, gyűrű, pénz) Árpád-kori megtelepedésre utalnak; a környéken összegyűjtött edénytöredékek pedig jelzik, hogy a 14–15. században is laktak ezen a vidéken (Kőhegyi Mihály, Vicze Magdolna, 1986). • *A feltárt terület feltehetően Csávoly középkori, a hódoltság korában is lakott településhez tartozott. Feltűnő azonban túlzott közelsége a Temetőhegy lelőhellyel, ami esetleg azzal magyarázható, hogy nem pontosan a valószínűleg a tatárjárás során elnéptelenedett Árpád-kori település helyén alapították meg a középkori falut.*

Temetőhegy (település, templom, temető): néhány évtizede a mai községtől délre, egy viszonylag magas kiemelkedésen szántás közben emberi vázcsontok kerültek elő (Kőhegyi Mihály, 1959). Négy évvel később a földmunkák további embercsontok mellett templomra utaló köveket és a települést jelző edénydarabokat is felszínre hoztak (Kőhegyi Mihály, 1963). • *Talán Mátyusháza/Mátiház középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel vagy a középkori Hagymásegyház településsel azonos. Szőke dűlővel való esetleges viszonyát annak leírásakor ismertették.*

Csikéria határa

Sebestyin (Sebesity) (templom, temető): dózerolás tette tönk-re azt a középkori települést, melynek temetőjében legalább 200 sír volt. Olyannyira elpusztult a templom alapfalának téglasora is, hogy méreteit sem lehetett megállapítani (Kőhegyi Mihály, 1962). • *Sebestyénháza/Sebesegyház/Sebesegihat középkori, a hódoltság korában rácok-*

vlahok lakta településsel azonosítható.

Dávod határa

Dózsa György utca (templom, temető): a múlt század első harmadában egy helyi lakos bukkant a mai település szélén „várromokra” és igen sok embercsontra (Mojzes Sándor, 1933–1934). Húsz év múlva egy közelebbről meg nem határozott korú falszakasz feltárására került sor (Zalotay Elemér, 1954). Az ezt követő években nagyobb esőzések téglafalakat és emberi csontokat mostak ki, s ásáskor is rengeteg tégl- és kötőrmelékre, valamint embercsontokra lehetett találni (Kőhegyi Mihály, 1961). • *Dávod/Gorna Davidova középkori, a hódoltság korában is lakott település templomát és temetőjét jelezheti a lelőhely.*

Felsőszentiván határa

Csorba dűlő és Halastó (település, templom, temető): a helyi hagyomány szerint a halastótól északra volt a falu „török kori temetője” (Zalotay Elemér, 1958). A terepbejárás során összegyűjtött edények arra utalnak, hogy itt a késő középkorban település volt (Kőhegyi Mihály, 1959). Egy közel másfél évtizeddel később végzett terepbejárás során ennél korábbi jelenségeket is sikerült megfigyelni: egy 800x300 m-es területen felszíni leletek utaltak egy 13–14. századi templomos település meglétére (Kőhegyi Mihály, 1972). • *Talán Szentiván/Szent Iwuan vagy Szent Pál/Szenpál középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel azonosítható.*

Foltmann dűlő (templom, temető): honvédségi árkok bontottak meg egy ma is jól kiemelkedő dombon egy középkori templomot és a körülötte

levő temetőt (Kőhegyi Mihály, 1972). • *Kérdés, hogy ez a lelőhely azonos-e Szentiván/Szent Iwuan középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel.*

Vuity dúlő és/vagy **Sóska-halom** (település, templom, temető): előbbi nevű lelőhelyen építményalapok, lapos téglák, körülöttük emberi vázcsontok templom körüli temetőt jeleznek (Zalotay Elemér, 1958). A második területen – mely szintén a mai falutól délre van, és nagy valószínűséggel azonos az elsővel – másfél évtizeddel később a templom és a temető mellett az Árpád-korban alakult, de a 14–16. században is lakott település nyomait is sikerült megfigyelni (Kőhegyi Mihály, 1972). • *Azonos lehet Hagymásegyház középkori, a török korban elpusztult faluval.*

Gara határa

Gradina (település): 800x300 m-es területen gyűjtött Árpád- és középkori edénytöredékek utalnak korabeli letelepedésre (Kőhegyi Mihály, 1961). • *Bár templommaradványokat a felszínen nem lehetett megfigyelni, a leletek nagy területi szóródása jelentősebb településre utalhat, melyben biztosan állt templom. Kajánd vagy Timak középkori, esetleg Gara középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel lehet azonos.*

Jánoshalma határa

Belterület (település, temető): a mai település belterületén több helyen kerültek elő emberi vázcsontok, középkori edénytöredékek, patkók, kályhaszemek (Karsai Ferenc, Trillsam Márton, 1973–1974). • *Csőszapa középkori vagy Jankó/Jankószállás, a hódoltság korá-*

ban rácok-vlahok lakta településsel lehet azonos.

Dzsidai út (település, temető): Szentkata határrésztől nyugatra, Borota felé középkori település és temető nyomait találták meg helytörténeti kutatók (Karsai Ferenc, 1974). • *Zside/Side, esetleg a közeli Szentkata/Kotochat középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta települések egyikével lehet azonos.*

Hergyevica (település, temető): bár templom maradványait nem jelzik a feljegyzések, ezen a határrészen mind az Árpád-, mind a középkorban település volt. Előbbire feldúlt sírok utalnak, melyekből jellegzetes korabeli leletek kerültek elő, egyebek mellett I. Béla pénze is. Ezen a vidéken azonban a felszínen gyűjtött edénytöredékek alapján a középkorban is laktak (Karsai Ferenc, 1974). • *A középkori település Szente=Hergyavica középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta faluval lehet azonos.*

Öregsemlék, Sömlék (település, templom, temető): az itteni egykori Árpád- és/vagy középkori letelepedésre szántás során felszínre került emberi vázcsontok utaltak (Kőhegyi Mihály, 1959). Később embercsontok mellett téglá- és mész-ködarabokat, továbbá középkori edénytöredékeket is találtak, melyek jelzik, hogy ezen a helyen annak idején templomos falu terült el (Karsai Ferenc, 1974). • *Side/Zside középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel azonosítható.*

Terézhalom (település, temető): emberi vázcsontok és középkori edénytöredékek jelezhetnek korabeli települést ezen a területen (Karsai Ferenc, 1974). • *Bár templomra utaló nyomokat nem figyeltek meg,*

a terület korábbi elnevezése (Szentdemeter) egyértelműen jelzi, hogy Szentdemeter középkori, a török korban elpusztult falu maradványai kerültek elő.

Katymár határa

Crkviste (templom, temető): több mint fél évszázada templomalap-maradványok látszotak ezen a helyen, és néhány sír is előkerült késő Árpád-kori, középkori leletanyaggal (Zalotay Elemér, 1952). • *A beszédes név (crkviste=templomocska) önmagában is utalhat középkori templom maradványaira, a régészeti jelenségek pedig igazolják is, hogy itt sok évszázada település volt, mely feltehetően Lengyel/Lengyan középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel azonos.*

Kelebia határa

Csiszárjárás/Bácsborista (templom, temető): egy híradás szerint „1758-ban még felismerik a régi kelebiai templom romjait, és e pusztában van még egy Templomhegy nevű határrész” (Iványi István, 1909). A Szabadka város által száz éve végeztetett ásatás során egy 3x5 m-es épület alapjait, továbbá igen sok sírt tártak fel, és „több kocsiderék csontot és sok koponyát vittek be innen” (Zalotay Elemér, 1955). • *Talán Kelebia/Keleb középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel azonosítható. A 18. században még látszó templom valószínűleg ennek a falunak a temploma volt. A Templomhegy nevű határrészt nem sikerült még azonosítani; elképzelhető, hogy a vasútföldi lelőhely környékének korábbi megnevezése volt.*

Vasútföld (település, temető): középkori házakból előkerült leletanyag (kályhaszemek,

edénytöredékek, talán döngölt padló is) és ezektől nem messze nagy mennyiségű embercsont utal középkori településre és temetőre (Kőhegyi Mihály, 1962; Szakál Aurél, 2000; Bálint Marianna, Bató Szilvia, 2002).

- *A kelebiai, tompai és kisszállási határ találkozásához közel fekvő lelőhelyen templommaradványokat nem említene, de lehet, hogy ezt a vidéket hívták valamikor Templomhegynek (ld. a Csiszárjárás/Bácsborista lelőhelynél). Errefelé jelenleg nincs tudomásunk okleveles forrásokból is ismert középkori településről.*

Kisszállás határa

Alsómajortól keletre (település, templom, temető): „Temető és jeles kőépületnek láczatos hely”-et jelöl egy 18. század végi térkép ezen a területen (Orczy-féle térkép, 1784). Helyszíni szemlén ennek a középkori templomnak a maradványai váltak ismertté; a jelentésben emberi vázcsontokról nem esik szó (Vorák József, é.n.). Egy jó fél évszázaddal ezelőtti terepbejárás ezen a részen nagyobb középkori település nyomairól is tudósít (Zalotay Elemér, 1955).

- *Az egykori falut egyelőre nem tudjuk azonosítani, mivel a közelében okleveles forrásokból is ismert középkori településről nincs tudomásunk.*

Kápolnadomb (templom, temető?): egy kéziratot térkép Kápolnadombot jelöl a jelenlegi településtől északkeletre, az 53-as út közelében (Orczy-féle térkép, 1787).

- *A lelőhelyről egyelőre nincs más információnk, de a hasonló elnevezések többnyire középkori templomromokra, és ezzel természetesen a közelükben levő temetőre és falura utalnak.*

A lelőhelyet jelenleg még nem sikerült azonosítani.

Templomdomb (templom, temető): az Árpád- és a középkorban is használták azt a széles árokkal kerített temetőt, melynek templomát is ismerjük. A temető keletkezésekor még kisebb templom állhatott itt, mert a részben feltárt templom a 13–14. században épült. A sírokban viszonylag gazdag leletanyag volt, mely korukat a 11–16. század közé datálja. A templom valószínűleg a hódoltság legelején elpusztult, de a temetkezések egy ideig még folytatódtak; a legkésőbbi sírok ugyanis átvágták a templomfalat. A temetőnek csak kis része lett feltárva, így nem állapítható meg, hogy voltak-e hosszabb, temetkezés nélküli időszakok

templomot. A helyszínelés idejére már csak téglatörmelékek és a felszínt sűrűn borító emberi vázcsontok maradtak meg belőlük (Kőhegyi Mihály, 1960).

- *Kunbaja középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel azonosítható. A jelentés nem tér ki arra, hogy magára a falura utaló nyomok voltak-e a felszínen.*

Kunfehértó határának déli része

Várhely és Várhelylapos (templom, temető): a területet egy 1762-ből származó térkép „Ivánkai templom alias Várhely”-ként jelöli (Trillsam Márton, Wicker Erika, 1992). Egy 19. század közepi feljegyzés alapján itt sánccal körülvett halom állt, rajta kő- és tégl-

elsősorban használatának vége felé (Kőhegyi Mihály, 1965).

- *Minden bizonnyal Máda középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel azonos.*

Kunbaja határa

Falualja (templom, temető): mélyszántás tette teljesen tönk-re az egykor nagy kiterjedésű középkori temetőt, és közepén a

maradványok (Pesty Frigyes, 1888). Röviddel ezután emberi vázcsontok is előkerültek (Révész György, 19. század második fele). Az egykori falu templomromját a török kor után kliszának nevezik (Karsai Ferenc, 1974). A Várhely közvetlen közelében, a Várhely laponson emberi vázcsontokat találtak, de a környék régészeti átvizsgálása során sem további

csontok, sem régészetiileg értékelhető leletek nem kerültek elő (Wicker Erika, 1992). • *Ivánka középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel azonosítható; a sírok egy része a rác-vlah temető része.*

Madaras határa

Bajmoki út (templom, temető): meglétéről 60 éve jelent meg az első tudósítás (Zalotay Elemér, 1952). A néhány év múlva meginduló leletmentés során ismertté vált a templom és a több rétegű temető 106 sírja. A temetkezés a 11. században kezdődött (S végű hajkarikák) és valószínűleg a középkor egész folyamán tartott (Nagy Lajos és Zsigmond pénzei). Az Árpád-kori oklevelek egy Zekeres nevű falut említene a környéken, talán ennek temetőjéhez tartoznak a legkorábbi sírok. Felső határa nem állapítható meg egyértelműen, de talán még a török korban is temettek ide (Kőhegyi Mihály, 1960, 1975). • *Az Árpád-kori Zekeres falu bizonyosan a tatárjárás idején néptelenedett el; a későbbi betelepülők azonban – bár folytatták a temetkezést, és nyilván újjáépítették a templomot is – más nevet adtak falujuknak, mert a Zekeres név a középkorban már nem élt tovább. A temető különlegessége, hogy egyes jellegzetes temetkezési szokások és leletek alapján a hódoltság korában rácok és vlahok is temetkeztek ide. A település nevét nem tudjuk. A lelőhely közelében okleveles adatokból csak Madaras középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta települést ismerjük. Tekintve, hogy ezen a környéken egymáshoz viszonylag közel (kb. 2 km-re) három, talán négy középkori templomos falu is volt,*

ezek bármelyike lehetett a korabeli Madaras.

Göböljárás, Jezer-tó (templom, temető): fél évszázaddal ez előtt terepbejárással vált ismertté egy középkori templom és a körülötte levő temető (Zalotay Elemér, 1952). Feltehetően ugyanerre a lelőhelyre vonatkozik egy későbbi feljegyzés, mely szerint a Kígyósér keleti felén, egy dombon rengeteg tégl- és kötörmelék hevert, körülöttük emberi csontok. Maga a falu – ahogy erre edénytöredékek utalnak – ettől délre húzódott (Kőhegyi Mihály, 1960). • *A lelőhely közelében okleveles adatokból csak Madaras középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta települést ismerjük. Tekintve hogy ezen a környéken egymáshoz viszonylag közel (kb. 2 km-re) három, talán négy középkori templomos falu is volt, ezek bármelyike lehetett a korabeli Madaras.*

Holló dűlő (temető): bár csak emberi vázcsontok kerültek elő, templomra utaló nyomok nem, a helyszínelő régész véleménye szerint középkori templom körüli temető van a területen (Kőhegyi Mihály, 1960). • *További kutatások szükségesek annak eldöntésére, hogy valóban templomos középkori falu volt-e ezen a részen.*

Paplapos (templom, temető): a múlt század harmincas éveiben még úgy tudták, hogy itt a törökök kincseket rejtettek el (Burányi István, 1934). A néhány évtizeddel később meginduló leletmentés egy igen nagy méretű templom falainak egyes szakaszát hozta felszínre, de a körülötte levő, bizonyosan nagy sírszámú temetőből csak néhány, többnyire lelet nélküli sír került feltárássra (Kőhegyi Mihály, 1960–1961). • *A temp-*

lom nagy mérete alapján leginkább ez a lelőhely lehet a középkori Madaras mezőváros. A feltételezett török kincsek azt sugallják, hogy itt állt a madarasi török palánkvár, mely a 15 éves háború után, feltehetően a templom átalakításával épült.

Mátételke határa

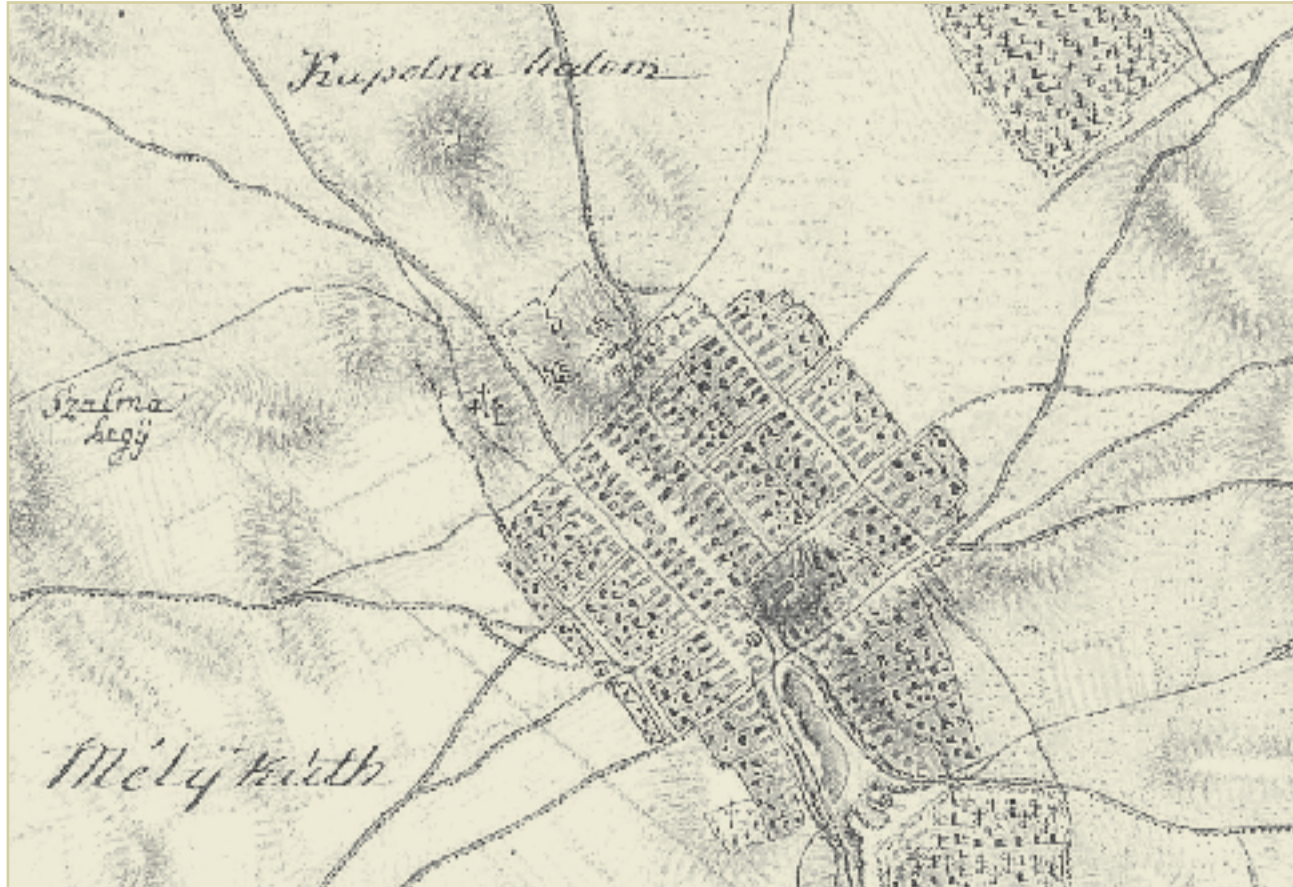
Cserepesi tanyák (templom, temető): egy tanya építésekor emberi vázcsontok és nagyméretű téglából rakott falmaradványok kerültek elő, utóbbiak egy félkörös apszissal épült templom maradványai voltak. Emlékét a terület bunyevác neve (Crkvenica=templomocska) is őrzi (Kőhegyi Mihály, 1960). • *Az egykori falu nevét nem tudjuk; közelében oklevelekből ismert középkori településről nincs tudomásunk. Mátételke új település, középkori előzménye nem volt. (Mátyusháza, melyet gyakran – és helytelenül – azonosítanak Mátételkével, Csávolytól keletre feküdt.)*

Mélykút határa

Kápolna halom (templom): egy régi térképen a lakott résztől észak-északnyugatra Kápolna halom megjelölésű domb van, a tetején egy kis négyszöggel, ami feltehetően az akkor még látszó épületrészeket jelölte (I. katonai felmérés térképe, 1784). • *Mélykút/Melkut középkori, a hódoltság korában rácok-vlahok lakta településsel lehet azonos.*

Nagybaracska határa

Kisbaracska (település, templom, temető): Árpád-kori előzménye is volt annak a középkori településnek, melynek templomát és néhány lelet nélküli sírját sikerült feltárni. A templom 50 cm-es oldalfalában az alsó sor

vályog még benne volt (Kőhegyi Mihály, 1970). • A lelőhely közelében volt Lak középkori, a hódoltság alatt is lakott település, a bátmonostori uradalom birtoka.

Piszkula (település, templom, temető): az egyik tanyán régóta folyamatosan kerültek elő csontvázak (Solymos Ede, 1952). Az emberi vázcsontok mellett egy helyen sűrűn található kő- és téglatörmelék egy Árpád-kori előzményű, középkori templom maradványa. Egy későbbi leletmentés néhány sírt és a temetőárok kis szakaszát tárta fel (Kőhegyi Mihály, 1961, 1970). • Azonos lehet Baracska-II/Élbaracska középkori, a hódoltság korában is lakott településsel.

Szeremle határa

Görönd/Öregtemető/Barátgödör (település, templom, temető): a középkori települést felszínen gyűjtött korabeli edénytöredékek és a templom maradványai jelzik (Török Gyula, 1950). Egy évtized múlva néhány emberi vázcsont és további sok edénytöredék ke-

rült elő. A terepbejárás nagy kiterjedésű középkori falu nyomait eredményezte, melyet a régész egy 1323. évi oklevélben említett Zeremlen településsel azonosított (Kőhegyi Mihály, 1960). A középkori temető sírjainak egy részét 16–17. századi rátemetések bolygatták (Kőhegyi Mihály, 1985). • Szeremle/Szeremlén középkori, a hódoltság korában is igen népes település egyik helyével lehet azonos. A későbbi rátemetések alapján ezt a temetőt használták a szeremleiek „a török engedelmeiből” a hódoltság korában is.

Templomhegy (templom, temető): a falutól keletre egy kis dombháton téglá- és habarcsdarabok, kövek, emberi vázcsontok és edénytöredékek jeleztek középkori települést. A leletmentés feltárta a 90 cm széles templomfal egy szakaszát és a többretegű temető néhány sírját (Kőhegyi Mihály, 1960). A határperek tanúsága szerint még a 18. század első harmadában is jól látszottak a „régis Szeremlyei Templom” maradványai. A romokról azonban a környék-

Mélykút–Kápolna halom az I. katonai felmérés (1784) térképén

beli délszlávok egy része nem tudta, micsoda. Az 1606 körül született Tyiro Kernyio, borsodi, majd dautovai lakos „az pusztá Épületet látta régenten, kinek mégh térgyén fölül való maghossághu kőfala volt, de mi volt és mindek neveztetett, nem tudgya.” A jól látszó romot „közönségesen Szrimlyánszka Kliszának, azaz Szeremlyei Templomnak” nevezték a bajaiak az 1710-es években. A per egyik magyar tanúja „az Templomot az Attyátul is halotta Szeremlyeinek lenni, s élte vagy egy magosságára az kőfalát fel lenni”. Egy másik tanú a templom „fenn álló falait is circ. fél ölnyi magosságra élte és látta Szemeivel”. A templomrom teljes elpusztítására 1728-ban került sor. Ekkor Baja tanácsa ásókkal és kapákkal felszerelt embereket küldött, hogy „a réghi Szeremlyei kő Templomot fundamentomából kapállyák”.

A munka több napon át tartott: „Tegnap Még csak környös körül az fundamentumot tisztogatták s belül is sok helyen föl hánták, kivált a santusariumját és az oltárnak köveit, a mint az pap Misét szokott mondani, asztis megh találták. Mái napon pedigh ismét Truponkint mentek ki kapákkal” (Wicker Erika, 2008). • Szeremle/Szeremlén középkori, a hódoltság korában is igen népes mezőváros egyik helye volt.

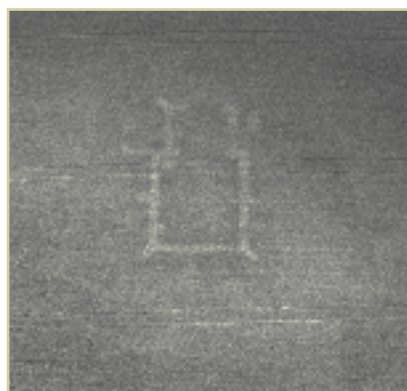
Tompa határa

Pontos megjelölés nélkül / Temetőhegy / Rohoda (település, temető): két régi térképen is szerepel a kisszállási határ felé eső részen tompai templom, faluhely és a közelükben temető megnevezése (Orczy-féle térkép, 1777, 1778). Nyilván ugyanerre vonatkozik az a szakirodalmi adat is, mely szerint egy kéziratos térkép régi faluhelyet és temetőt is jelez a tompai határban (Iványi István, 1907). Fél évszázaddal ezelőtti feljegyzés tudósít arról, hogy folyamatosan kerülnek elő régészeti leletek, főként sírok (Zalotay Elemér, 1955). Később föld-

hordás bolygatott sírokat, de a helyszínelés során nem sikerült régészeti jelenségeket megfigyelni (Horváth Attila, 1981). • Feltehetően Tompa középkori, 1527-ben átmenetileg rácok-
vlahok lakta falu maradványai.

Vaskút határa

Várhely dűlő/Földvár (település, templom): a környék betelepültsége a felszínen gyűjtött edénytöredékek alapján az újkőkortól a középkor végéig csaknem folyamatos volt (Kőhegyi Mihály, Vörös Gabriella, 1999). Ettől északra régészeti légi fotózás során középkori templom vált ismertté (Czajlik Zoltán, 2007). • Azonos

Vaskút-Várhely dűlő/Földvár temploma egy közelmúltbeli légifotón

Tompa határa az egykori tompai faluhely jelölésével, 1777-ből

lehet Bácskuta/Baskut középkori, a hódoltság korában rácok-
vlahok lakta településsel. ✿

Irodalom

Wicker Erika

Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában. Kecskemét, 2008

Az illusztrációként közölt kéziratos térképek és légi fotók részletes adatai:

- **Bátmonostor:** Légi fénykép 1951 – Forrás: HM HIM Hadtörténeti Térképtár

- **Kisszállás–Alsómajor:** Jelzet: S 21 No 0051 – Cím: Delineatio geometrica praediorum Mada, Ivánka, Kis Szállás ex parte una, altera praedii Tompa, et partis terreni possessionis Mély-Kút ... – Tárgy: Kisszállás, Tompa és Mélykút (Bács-Kiskun m.) határa – Keltezés éve: 1781. 05. – Hitelesítés éve: 1782.04.18., 1785.05 – Szerző (tervező): Nagy, Michael – ... or. geometra – Hitelesítő: Kovács, Josephus Odry, Andreas Polyák, Josephus Höbling, Ferdinandus Ürményi, Bernardus – Térképtípus: határterkép – Eredetiség: eredeti – Egyediség: kéziratos – Nyelv: magyar, latin – Szelvényszám: 1 – Méret: 71 x 51 cm – Méretarány: [1:30 000] 2000 [bécsi öl = 125 mm]

- **Mélykút–Kápolna-Halom:** I. Katona Felmérés, 1784. Arcanum Adatbázis Kft., 2006.

- **Tompa–Tompai Faluhely:** Magyar Országos Levéltár (MOL) – J elzet: S 21 No 0081 – Cím: Tompa pusztának delineatioja ... – Tárgy: Tompa (Bács-Kiskun m.) – Keltezés éve: 1777. 04. 10. – Szerző (tervező): Kovács Károly – Magyar Orzágnak legitimált nemesse es hűtes mathematicussa – Térképtípus: határterkép – Eredetiség: eredeti – Egyediség: kéziratos – Nyelv: magyar – Szelvényszám: 1 – M éret: 105 x 46 cm – Méretarány: [1:23 700] 2000 bécsi ölök [= 160 mm]

- **Vaskút–Várhely dűlő/Földvár:** Légi fénykép, Czajlik Zoltán, 2003.

Zsigmond király harca Velencével a XV. század elején

Magyarország és Velence között az 1381-es torinói béke óta nem volt ellenségeskedés, de a két állam geopolitikai helyzete a XV. század elejére megváltozott, s rövidesen a fegyverek vették át újból a szót a Dalmáciáért folyó küzdelemben...

Cseh Valentin, Zalaegerszeg

A két ország kapcsolata 1381-től kezdve egészen Michele Steno dózse (1400-1414) hivatalba lépéséig kiváló volt. Ő viszont növelni akarta hazája hatalmát. Ugyanakkor a kapcsolatok elmérgesedésében több tényező is közrejátszott. A köztársaság még Steno hivatalba lépése előtt, 1399-ben meghódította a Német-római Birodalom észak-italiai területeinek egy részét (Rovigera, Vicenza, Belluno, Feltre, Cividale, Udine)¹, valamint megszerezték a hazánkkal szövetséges Verona és Padova feletti ellenőrzést², és városokat foglaltak el Gian Galeazzo Visconti (1395–1402) milánói hercegtől. Ezzel Velence ellenőrzése alá vonta az Alpok legfontosabb észak-déli kereskedelmi útvonalait, ami miatt szembe került a köztársaság a Luxemburgi-dinasztiával. Majd a városállam 1403-ban felmondta a torinói béke szerint a magyar királynak járó éves adó fizetését, ezzel is terhelve a velencei-magyar kapcsolatokat.

Végül a casus belli Dalmácia Velence által történt megvá-

sárlása volt. Az ügy előzménye egészen 1403-ig nyúlt vissza, amikor Dalmáciában és Horvátországban László³ nápolyi király (1386–1414) megvetette a lábát, de 1403-as zárai koronázása után se tudta megszerezni a Magyar Királyságban a hatalmat. Nem véletlen, hogy a magyarországi belviszályt Velence megpróbálta kihasználni. Nápolyi László, aki a köztársasággal már 1402-ben is jó kapcsolatokat ápolt,⁴ 1405-ben szövetségesé lett a városállamnak.⁵ László belátva, hogy magyarországi helyzete ingatag, 1408. december 12-én tárgyalásokba kezdett Dalmácia eladásáról a velenceiekkel.⁶ Ekkortájt a tartományt az ő nevében igazgató Hervoja bosnyák tartományúr átállt Zsigmond király (1387–1437) pártjára, s a magyar király és hívei visszaszerezték 1409-ben Horvátországot és Dalmáciát. Végül hosszas tárgyalások után⁷ 1409. július 9-én⁸ Nápolyi László eladta Velencének 100 ezer aranyért Zárát, Auránát, Novigrádot és Pagot egész Dalmácia birtokjogával egyetemben. Erről így írt évtizedek

múlva Bonfini: „László az erővel elfoglalt Zárát az egész területtel meg a hozzá tartozó szigetekkel és tengerrel együtt százezerért eladta ekkor a velenceseknek, és hogy a foglalás meg az adásvétel fogyanatosítása végett erős őrséggel négy megbízott érkezett oda, Cornaro Ferenc, Mocenigo Lénárd, Contarini Antal és Micheli Fantin. Vannak, akik még képtelenebb módon azt állítják, hogy László Zárával együtt egész Dalmácia tulajdonjogát átadta a velenceseknek, és Dalmácia megvétele fölött a velencei tanácsot és népet általános öröm kerítette hatalmába, úgyhogy hálaadó körmeneteket és egynapos ünnepet tartottak. Erről mindenféle ostobaságokat és valótlanságokat írtak össze. Azok, akik azt hagyományozták, hogy László az elfoglalt Zárát átadta, csak arról tesznek tanúságot, hogy elfogultság vezeti őket az írásban, és úgy akarják feltüntetni a dolgot, mintha Lászlónak jogában állt volna eladnia azt, amit hadijogon szerzett.”⁹

Zsigmond válaszul az adásvételre augusztus 2-án¹⁰ nemtetszésének adott hangot, de

boszniai lekötöttsége miatt nem tudta megakadályozni, hogy Velence augusztus 24-ére a megvásárolt területek birtokába jusson.¹¹ Ezért a király egy Zára elleni hadjáratot helyezett kilátásba.¹² A hódítással Velence térdre tudta kényszeríteni Dalmáciában levő konkurenseit, különösen Ragusa városát (Dubrovnik), amely részt akart venni a Levante felé irányuló kereskedelemben.

Zsigmond célja a háborúban Dalmácia, valamint a Német-Római Birodalomhoz¹³ tartozó Aquileia, Friaul, Treviso, Padua, Vicenza és Verona visszafoglalása volt.¹⁴ A katonai helyzet viszont nem kedvezett a magyar törekvéseknek, mivel hazánk az 1410–1412 közötti időszakban a Német Lovagrenddel közösen Lengyelország ellen viselt hadat, s így Velence gyakorlatilag szabadon érvényesíthette érdekeit. Ezt a köztársaság már 1409 szeptemberében meg is tette sajátos módszereket alkalmazva akkortájt épp Sebenico (Šibenik) és Trau (Trogir) megszerzése kapcsán.¹⁵ Velence e városokban pénzért akart olyan embereket pártjára állítani, akik a kezére játsszák e településeket. Majd október 18-án úgy döntöttek, hogyha másként nem megy, akkor ostromzár alá veszik Sebenicot.¹⁶ S ettől kezdve mindent meg is tettek a sikerért, majd 1410 februárjában Traut is ostrom alá vették, hogy ezzel is elősegítsék Sebenico elfoglalását.¹⁷ Közben Zsigmonddal is tárgyalásokat folytattak, s ezek egyikén (1410. július 2-án) 50 ezer aranyat és egy lovat vagy aranyos szövett ajánlottak fel követek¹⁸ Dalmáciáért cserébe. Szerencsére a velencei hadak nem boldogultak Sebenico ostromával,¹⁹ ami magyar szem-

pontból kedvező volt. A háború elkerülése végett a pápa is megpróbált közvetíteni a szemben álló felek között, de ez eleve kudarcra volt ítélve. Ennek ellenére a diplomáciai tárgyalások a háttérben részben a pápán, s részben a lengyel királyon keresztül folyamatosak voltak.

Trau városa 1411. február 8-án jelentette Zsigmondnak, hogy Velence akadályozza a fegyver és élelmiszerbehozatalt és Spalato (Split) felé is elvágta a közlekedést.²⁰ Szűk két hét múlva a velenceiek elrendelték, hogy isztriai seregeik vonuljanak a magyar király ellen, mert az aquileiai patriarchátus több települését is elfoglalták már a magyar csapatok.²¹ Az egyre jobban kibontakozó küzdelemben a köztársaság lengyel kezdeményezésre tárgyalásokba kezdett egy Zsigmond elleni szövetségről áprilisban,²² míg május 10-én Krétáról 100 számszeríjászt küldtek Zárába és Dalmácia többi területére.²³ A fegyverek ereje mellett a pénz hatalmát felhasználva újból megpróbálták megszerezni Sebenicot és Traut.²⁴

A kezdeti, meglehetősen egyoldalú velencei hadműveletek után Zsigmond 1411 őszén hadsereget küldött Friaulba és Isztriára, válaszul Velence több száz zsoldost fogadott fel.²⁵ A magyar had szeptember 24-én már Cividálénál portyázott. A köztársaság a következő hónapokban számos intézkedést tett Zsigmond katonai beavatkozása ellen.²⁶ Míg a király 1411. november 3-án kinevezte Ozorai Pipot, Stiborci Stibort és Friedrich von Ortenburg gróft hadserege élére azért, hogy a Német-római Birodalom számára Friault elfoglalják. Eközben Dalmáciában Eberhard zágrábi

püspök védte Sebenicot, Medvei (Albeni) Péter pedig Brebirt. Viszont a magyar hadak tényleges vezetője, Ozorai Pipo csak 1411 novemberében érkezett az itáliai hadszíntérre, ahol december 6-án elfoglalta Udinét, majd átkelt a Tagliamento folyón és Coneglianónál legyőzte a Taddeo del Verme vezette velenceieket, és jelentős területeket foglalt el a lagúnák és a tiroli havasok közti térségben. Közben a velencei seregek élére Carlo di Malatestat nevezték ki. Pipo pedig 1412 januárjában mintegy 72 várost hódított meg az Isztrián és Friaulban²⁷, köztük Trevisót és Bellunót, míg Velence szövetségesei, Frigyes és Ernő osztrák hercegek elfoglalták Udinét az aquileiai patriarchátustól. Ozorai Piponak 1412 február-

Ozorai Pipo

Gentile Bellini: Körmenet a Szent Márk téren

jában betegsége miatt haza kellett térnie, ezt sokan árulásnak tekintették. A velencei jelentések szerint csapatai március 7-re már csaknem teljesen visszavonultak.²⁸

A harcokkal párhuzamosan 1412. január 23-án a velencei dózse utasította lengyelországi követét, Pál mestert, hogy puhatolja ki, hogy II. Ulászló (1386–1434) hajlandó-e Zsigmond ellen háborút indítani. A cél az volt, hogy a lengyelek segítségével pusztítsák hazánkat és megakadályozzák Zsigmond császárrá koronázását. Cserébe felajánlották Ulászlónak, hogy segítenek neki a német trón megszerzésében.²⁹ Zsigmond sem tétlenkedett, s gazdasági téren lépett fel Velence ellen. 1412. február 12-én a Hanza-városokhoz intézett levelében megindította a gazdasági háborút, amellyel az volt a célja, hogy új kereskedelmi útvonalak létrehozásával³⁰ iktassa ki a köztársaságot a birodalom területére irányuló kereskedelemről, ezzel is elősegítve győzelmét.³¹

A velenceiek XXIII. János pápán keresztül tárgyaltak Zsigmonddal,³² s különböző ajánla-

tokat tettek Dalmáciáért a béke vagy fegyverszünet érdekében. Egy alkalommal a magyar követ Zsigmond azon szándékát jelezte, hogy hajlandó eladni Dalmáciát Ragusa nélkül,³³ de ennek erősen ellentmond a király II. Manuél (1391–1425) bizánci császárhoz írt levele, amelyben arról írt, hogy újabb sereget indít Velence ellen, s ősszel német csapatokkal megerősítve megy Itáliába, továbbá javasolta a bizánciaknak, hogy zárják be kikötőiket a velenceiek előtt, akiknek tiltsák meg a kereskedést Konstantinápolyban és másutt is.³⁴ A gazdasági blokádot Velence áprilisban megpróbálta feltörni, amikor követükön keresztül Frigyes és Ernő osztrák hercegeknek évi 6-7000 aranyat ígértek, ha megnyitják azok országukat kereskedőik előtt.³⁵

Ekkor 1412. április 14-én küldte el Michele Steno Budára követeit: Tommaso Mocenigo procuratort és Antonio Contarenót. Ők Zsigmond elé tárták a dózse ajánlatát, amely szerint Magyarország Zaráért és a szigetekért 100 ezer, míg Trauért és Sebenicoért 200 ezer forintot kapott volna, ha a király lemond az évi adóról és az észak-itáliai

területekről.³⁶ Ez az ajánlat el lett utasítva, így II. Ulászló közvetítése kudarcot vallott, s a követek május 21-én haza indultak. Zsigmond a tárgyalások közben VI. Károly (1380–1422) francia királyon keresztül harcba hívta János burgundi herceget Velence ellen, aki már május 21-én 6000 lovast küldött hadba.³⁷ A magyar sereget ekkor Marcali Miklós erdélyi vajda, Csopor Pál szlavón bán és Blagai László vezette Friaulba, ezen felül a király gondoskodott Sebenico és Trau védelméről is. A velenceiek az új fejlemények tükrében újra Nápolyal szövetkeztek Zsigmond ellen, s diplomáciai manővereket folytattak a német választófejedelmek és a pápa felé is.³⁸

A Friaulban és az Isztrián kisebb győzelmeket felmutató Marcali-féle seregből többen megszöktek, ezért Zsigmond augusztus 8-án³⁹ büntetést helyezett kilátásba a dezertálókra. Közben a Malatesta vezette sereg ostromolni kezdte Motta várát, amelynek a védője Blagai volt. Marcali pedig a vár mellett

állomásozott csapataival, melyek előbb legyőzték a velenceieket, akik viszont kihasználva a táborukban fosztogató magyar hadak figyelmetlenségét, Malatesta irányításával győztek. Marcali elesett, Blagai pedig fogságba került.⁴⁰ A helyzet Dalmáciában is megváltozott, amikor 1412. október 30-án Sebenico kapitulált.⁴¹ Ez komoly dilemma elé állította Zsigmondot, aki szorult helyzetében a háború költségei miatt elzálogosított 88 ezer forintért a Szepességben 16 helységet Lengyelországnak.⁴² S szövetséget kötött Genovával, akik flottát küldtek az Adriára Ugolino Doria vezetésével, így segítve a dalmát városok védelmét.

Nem sokkal Sebenico velencei kézre kerülése után november 17-én Ozorai Pipo vezetésével újabb magyar sereg indult a köztársaság ellen,⁴³ majd december 10-én Zsigmond is megjelent a friauli hadszíntéren, ahol a városokat és várakat három kivétellel elfoglalta.⁴⁴ Pipo és Csáki Miklós Verona és Vicenza térségében harcolt eredményesen, emellett Isztriában is harcok folytak. E hadjáratra az előzőtt veronai és padovai uralkodó családokból származó ifj. Carrarai Ferenc és Bruno della Scala is a magyar csapatokkal tartott. A Velence elleni harcokat Eberhard Windecke így írta le: „Az 1412. évben történt, hogy Zsigmond magyar király Friaulba vonult, ahol a király parancsára Pipo ispán⁴⁵ ... már jó ideje harcolt, és az ortenburgi gróf segítségével igen sok várat el is foglalt.”⁴⁶ A hada-

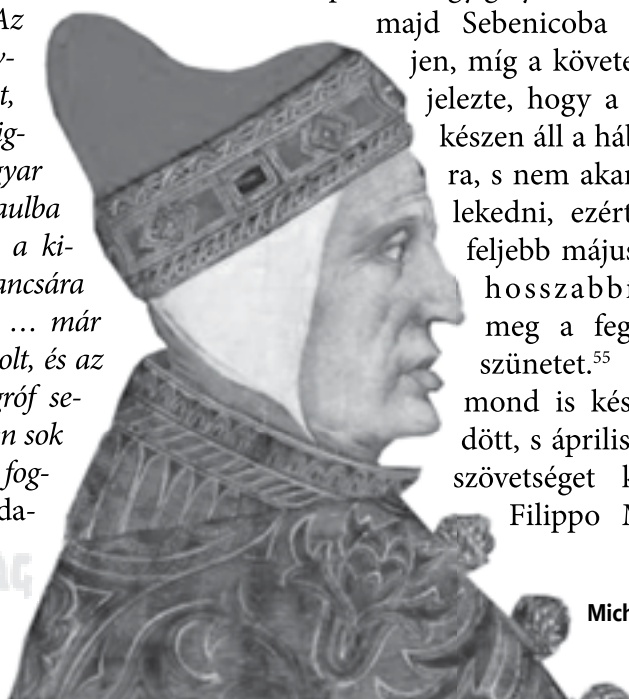
kozás egyre nagyobb kegyetlenséggel folyt, ahogy Windecke leírta a „... király pedig száznyolcvan velenceinek vágatta le saját vezérükkel jobb kezét.”⁴⁷ Ugyanakkor a szemben álló felek egyre jobban kimerültek, és a tárgyalások is komolyabbá váltak,⁴⁸ mígnem Magyarország és Velence öt évre szóló fegyverszünet kötött 1413. április 17-én.⁴⁹

A szembenálló felek ezen időszak alatt se rendezték vitáikat, s tovább folyt a kontinentális blokád⁵⁰ is. Velence 1415. június 11-i nyilatkozatából⁵¹ kitűnik, az ellentétek elég mélyek voltak ahhoz, hogy gyors megoldást találjanak az érdekeltek. Így nem véletlen, hogy a fegyverszünet lejárta előtt megerősítették a dalmáciai városokat⁵², és 1416. július 27-én szövetséget kötöttek a Nápolyi Királysággal Zsigmond ellen.⁵³ A konfliktus 1417-re teljesen elmergesedett. Ekkor Zsigmond az itáliai Seravalle miatt fel akarta bontani a fegyverszünetet és hatalmas háborút akart indítani.⁵⁴ Ahogy közeledett a fegyverszünet lejárta, úgy éleződött egyre jobban a helyzet, amit az is jelez, hogy Tommaso Mocenigo (1414–1423) dózse 1418. március 21-én utasította az öböl főkapitányát, Nicolò Capellot, hogy gályáival Zarába, majd Sebenicoba menjen, míg a követeknek jelezte, hogy a sereg készen áll a háborúra, s nem akar késlekedni, ezért legfeljebb május 8-ig hosszabbítsák meg a fegyverszünetet.⁵⁵ Zsigmond is készülődött, s április 2-án szövetséget kötött Filippo Maria

Visconti (1412–1447) milánói herceggel Velence ellen.⁵⁶

A háború a fegyverszünet április 18-i lejárta után ki is tört, amikor a velencei csapatok Friaul, Verona, Padova és Vicenza ellen támadást indítottak V. Márton pápa közvetítési kísérletei ellenére. Válaszul Zsigmond a Német-római Birodalom városait és kereskedőit a köztársasággal való kereskedelmi kapcsolataik megszakítására utasította.⁵⁷ A háttérben Velence és Zsigmond is különböző lépéseket tett, de a köztársaság az 1411–1413-as küzdelemben alkalmazott módszereknél is tovább ment, amikor elfogadta Mudacio Michaletus ajánlatát Zsigmond király megmérgezésére vonatkozóan.⁵⁸ A harcok során Velence 1418-ban megtámadta az aquileiai pátriárkát, majd Marcali Dénes⁵⁹ szlavón bán vezetésével magyar csapatok avatkoztak be, de ennek ellenére 1419 őszén elesett Udine és Aquilea. A dalmáciai hadszíntéren hosszas tervezgetés után 1420. február 22-én elhatározzák Trau megtámadását a velenceiek.⁶⁰ Majd márciusban Cattarot foglalták el, míg június 21-én Trau, majd június 28-án Spalato is kapitulált Pietro Lauredano előtt.⁶¹ Szeptemberben Curzola, Brazza és Lesina szigeteit hódították el, s ezzel Dalmácia hazánk számára végleg elveszett. Zsigmond válaszul kobzási engedélyeket adott ki, ami azt jelentette, hogy hívei szabadon megtámadhattak velencei hajókat.⁶² Sajnos mást nem tehetett, mert fivére, Vencel római és cseh király halála után a huszitákkal harcolt azért, hogy csehországi hatalmát megszilárdítsa.

A király egy évtized múlva, 1431-ben megpróbálta Milánóval szövetségben izolálni Velencét, de ez sem volt eredményes,

s a gazdasági háború is kudarcot vallott, ezért 1433. június 5-én fegyverszünetet kötött Zsigmond a köztársasággal, miután 1433. május 31-én Rómában a Német-római Birodalom császárává koronázta IV. Jenő pápa. Ezzel a lépéssel lezárult a Velencével folytatott majd két évtizedes háborúskodás. Hazánk számára Dalmácia elvesztése kereskedelmileg okozott jelentős károkat, s királyaink többé nem tudták visszaszerezni az elvesztett területet... ✨

Irodalom

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. Arcanum, Bp., 2001.

Bíró László-Ress Imre-Sokcsévits Dénes: A horvátok története (7. század eleje 2011) kronológia. In.: História XXXIII. évf. 2011/5-6 szám. 3-88. o.

Bonfini 1995: Bonfini, Antonio: A magyar történelem tízei. Ford.: Kulcsár Péter, Balassi Kiadó, Bp., 1995.

Csuday-Schönherr 1904: Dr. Csuday Jenő – Dr. Schönherr Gyula: A középkori intézmények bomlása és a renaissance. Franklin-Társulat – Révai Testvérek, Bp., 1904.

Draskóczy István: A tizenötödik század története. Pannonica Kiadó, Hn., 2000.

Engel 2005: Engel Pál: Ozorai Pipo In.: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 247-301. o.

Fejér X/5. 1842: Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi X. Vol. 5. Buda, 1842.

MÉL II. k. 1969: Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon II. kötet L-Z. 3. kiadás., Akadémiai Kiadó, Bp., 1969.

Nagy 1894: Nagy Imre: A zichi és vásonekei gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. VI. kötet Bp., 1894.

Pór Antal – Schönherr Gyula: Az Anjou ház és örökösei (1301-1439). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Bp., 1895.

Stromer 1987: Stromer, Wolfgang von: Zsigmond császár Velence elleni kontinentális zárlata és a nemzetközi kereskedelmi utak áthelyeződése. In.: Századok 121. évf. 1987/4 638-659. o.

Székelly 1991: Székelly György: Magyarország és Buda városa Velence és Genova között a 14-15. század fordulóján. In.: Kaba Melinda – Nagy Emese (Szerk.): Tanulmányok Budapest múltjából 23. BTM, Bp., 1991.

Windecke 2008: Skorka Renáta (ford.): Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. História-MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2008.

ZsO II/1. 1956: Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410). I. rész. (1400-1406). Akadémiai Kiadó, Bp., 1956.

ZsO II/2. 1958: Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár II. (1400-1410). II. rész. (1407-1410). Akadémiai Kiadó, Bp., 1958.

ZsO III. 1993: Mályusz Elemér-Borsa Iván: Zsigmondkori oklevéltár III. (1410-1412). Akadémiai Kiadó, Bp., 1993.

ZsO IV. 1994: Mályusz Elemér-Borsa Iván: Zsigmondkori oklevéltár IV. (1413-1414). Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.

ZsO V. 1997: Mályusz Elemér-Borsa Iván: Zsigmondkori oklevéltár V. (1415-1416). Akadémiai Kiadó, Bp., 1997.

ZsO VI. 1999: Mályusz Elemér-Borsa Iván: Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417-1418). Magyar Országos Levéltár, Bp., 1999.

ZsO VII. 2001: Mályusz Elemér-Borsa Iván: Zsigmondkori oklevéltár VII. (1419-1420). Magyar Országos Levéltár, Bp., 2001.

Jegyzetek

¹ Székely 1991 11. o.

² A városokból elűzték a Scaligeri (della Scala) és a Carara családokat.

³ II. (Kis) Károly (1385-86) magyar király és Durazzói Margit fia volt. 1377-ben született és 1386-ban került a nápolyi trónra. Miután már IX. Bonifác nem ellenezte Magyarország és Nápoly perszonálunióját fellépet hazánkban, mint trónkövetelő 1403-ban és Zárában Kanizsai János esztergomi érsek magyar királlyá koronázta, de sok sikert nem ért el hazánkban, ugyanakkor Itáliában jelentős katonai sikerei voltak ugyanis több alkalommal is elfoglalta Rómát. MÉL II. k. 1969 35-36. o.

⁴ ZsO II/1. 1956. 1682. 198. o., 1811. 214. o.

⁵ ZsO II/1. 1956 3718. 445. o.

⁶ ZsO II/2. 1958 6472. 192. o.

⁷ ZsO II/2. 6572. 204. o., 6579. 205. o., 6652. 215. o., 6866-6867. 253. o.

⁸ ZsO II/2. 6880-6881. 254. o.

⁹ Bonfini 1995 3.2.245-250. 528-529. o.

¹⁰ ZsO II/2. 1958 6951. 264. o.

¹¹ ZsO II/2. 1958 6998. 270. o.

¹² ZsO II/2. 1958 6999. 270. o.

¹³ 1410-tól kezdve Luxemburgi Zsigmond német király is volt.

¹⁴ Stromer 1987 639. o.

¹⁵ ZsO II/2. 1958 7057. 280. o.

¹⁶ ZsO II/2. 1958 7139. 293. o.

¹⁷ ZsO II/2. 1958 7359. 324. o.

¹⁸ Velence megbízta a követeit azzal, hogy váltságdíjat ígérhetnek Dalmáciáért, s 5000 aranyat fordíthatnak Zsigmond tanácsosainak a megnyerésére. ZsO II/2. 1958 7654. 368. o.

¹⁹ 1410. szeptember 20-án 200 gyalogost küldtek a veszteségeik pótlására, míg november 7-én intézkedtek az ostrom folytatásáról. ZsO II/2. 7391. 417. o., 8022. 430. o.

²⁰ ZsO III. 1993 163. 104. o.

²¹ ZsO III. 1993 169. 105. o.

²² ZsO III. 368. 146. o.

²³ ZsO III. 454. 161. o.

²⁴ ZsO III. 1993 465. 163. o.

²⁵ ZsO III. 1993 933. 257. o., 1011. 275. o.

²⁶ Velence november 29-én 30 lándzsát rendelt Veronából, 20-at Padovából a szorosok védelmére, míg Treviso és Cene minden 10 férfi után egy főt volt köteles hadba küldeni egy hónapra. Emellett december 2-án 500 lándzsát és 300 gyalogost fogadtak zsoldba hazánk ellen. Ezen felül Velence december 6-án szövetséget kötött Frigyes és Ernő osztrák hercegekkel is hazánk ellen. ZsO III. 1993. 1286. 332. o., 1301., 1306. 336. o.

²⁷ Fejér 1842 X/5. 230-239. o., ZsO III. 1993 1667. 416. o.

²⁸ ZsO III. 1993 1833. 456. o.

²⁹ ZsO III. 1993 1637. 410. o.

³⁰ Zsigmond 1412-ben arra kérte Genova kaffai kolóniáját, hogy küldjék el megbízottait a tatár kánhoz, hogy a Kaffán és Kilián átmenő kereskedelmi útvonalat fejlesszék. ZsO III. 1993 3129. 716. o.

³¹ A Velencei Köztársaság elleni kontinentális zárlatról értekezik bővebben: Wolfgang von Stromer: Zsigmond császár Velence elleni kontinentális zárlata és a nemzetközi kereskedelmi utak áthelyeződése című tanulmányában. Lásd: Stromer 1987 638 – 659. o.

³² ZsO III. 1993 1828. 455. o., 1868. 462. o., 1881. 466. o.

³³ ZsO III. 1993 1881. 466. o.

³⁴ ZsO III. 1993 1924. 474. o. (Df 287745 – 1412. márc.-ápr.)

³⁵ ZsO III. 1993 1949. 478.

³⁶ ZsO III. 1993 1991. 486. o.

³⁷ ZsO III 1993 2240. 530. o.

³⁸ ZsO III 1993 2263-2264. 536. o., 2280-2281. 539. o., 2346. 550. o.

³⁹ Nagy 1894 183-184. o.

⁴⁰ Az eseményeket Eberhard Windecke így írta le: „Az 1412. év húsvétján három, a velenceiek által elűzött veronai ifjú érkezett Marsigliónak, Padova urának kíséretében Zsigmond magyar király elé, hogy elpanaszolják bajukat és bánatukat. A király ekkor negyvennégyezer lovasát bocsátotta rendelkezésükre, akik Marcali Miklós vezetésével Friaulba vonultak, és táborot vertek Velence alatt. Amint erről a velenceiek tudomást szereztek, legalább ekkora sereget gyűjtöttek össze, és miután felvonultak az ellenséggel szemben, egymásnak estek. Történt pedig, hogy a velenceiek emberek sokaságát terítették le, és az ellenség soraiból többeket foglyul ejtettek és elvezették.” Windecke 2008 29. o.

⁴¹ DI 50076 – 1412.10.30.

⁴² E városok 1412. november 8-tól egészen 1772. november 5-ig voltak Lengyelországnak elzárólagosítva.

⁴³ ZsO III. 1993 2967. 687. o.

⁴⁴ ZsO IV. 1994 111. 69. o.

⁴⁵ Ozorai Pipo temesi ispán aki Cillei Frigyes mellett Aquileja és Friaul birodalmi procurator lett, s a királyi sereg főparancsnokaként 1411 novemberétől 1412 februárig majd 1413. január-április folyamán harcolt Velence ellen. Engel 2005. 266., 291. o.

⁴⁶ Windecke 2008 34. o.

⁴⁷ Windecke 2008 34. o.

⁴⁸ Zsigmond 1413. január 25-én Capo d'Istria (Koper) kiadott oklevelében felhatalmazta a Lomellino-fivérek, hogy a 30-ad fizetése alóli felmentésért cserébe kalózként károsítsák a velenceieket. A kalózkodás és a közlekedés akadályozása Velencének még 1416-ban is gondot okozott. ZsO IV. 1994 94. 67. o., ZsO V. 1997 1714. 468. (1416.03.31.), 1722. 470. o. (1416.04.03.), 1858. 495. o. (1416.05.07.)

⁴⁹ ZsO IV. 1994 357-358. 116-117. o.

⁵⁰ Az 1433-ig tartó sikertelen kontinentális zárlat ellenére sikerült új útvonalakat kialakítani a közép-európai kereskedelem számára, amelyek a Földközi- és a Fekete-tengeren keresztül elősegítették a térség áruinak eljutását Levantéba. Stromer 1987 639. o.

⁵¹ Velence azzal vádolta Zsigmondot, hogy a konstanzi zsinaton célja az itáliaiak háttérbe szorítása, ezért az itáliaiakat a nemzetek söpredékének nevezi. ZsO V. 1997. 737. 225. o.

⁵² Lásd. ZsO V. 1997 734-735. 225. o. (1416.06.11.), 2237. 595. o. (1416.08.29.)

⁵³ ZsO V. 1997 2150. 573. o.

⁵⁴ ZsO VI. 1999 647. 208. o. (1417.07.06.)

⁵⁵ ZsO VI. 1999 1675-1676. 443. o.

⁵⁶ ZsO VI. 1999 1705. 449. o.

⁵⁷ ZsO VI. 1999 2119-2120. 529. o.

⁵⁸ A gyilkosságért cserébe Krétán évi 1000 dukátot jövedelmező birtokot ajánlottak fel. Velence 1420. február 7-én érvénytelenítette 1419. május 24-i határozatát tartva attól, hogy terve kiderül. ZsO VII. 2001 506. 158. o. (1419.05.24.), 1329. 312. o. (1420.02.07.)

⁵⁹ 1419. december 28. körül már nem volt az itáliai hadszíntéren amint arról a bellunóiak Zsigmondhoz írt leveléből értesülhetünk. Belluno megadását 1420. április 24-én fogadta el Tommaso Mocenigo dózse. ZsO VII. 2001. 1186. 289. o. (1419.12.28. u.), 1655. 382. o. (1420.04.24.)

⁶⁰ ZsO VII. 2001 1385. 324. o.

⁶¹ ZsO VII. 2001 1902., 1905. 441. o.

⁶² Székely 1991 13. o.

Dux Laurentius

Újlaki Lőrinc boszniai herceg pályafutása

Fedeles Tamás, Pécs

Egy patinás família

Az Újlaki család őseit adó família tagjai a 13. század második felében tűntek fel első ízben a kútfőkben. Az adatok alapján úgy látszik, hogy a família a Száva, Una és Kulpa folyók, valamint a Zríny-hegység táján volt törzsökös. Történetünk szempontjából János comes Lőrinc nevű fia – akit az oklevelek vélhetőleg a család eredete és birtokainak elhelyezkedése miatt *Sclavus*nak (magyarul Tótnak) neveztek – érdemel figyelmet. I. Károly (1308–1342) regnálása alatt a királyi zászlótartók mestere (1330), majd később szlavón bán volt, karrierje

csúcsát pedig a tárnokmesteri méltóság (1344–1346) jelentette.¹ 1347-ben kapta adományul Raholca (ma Orahovice Horvátországban) várát a királytól Zrínyért cserébe, melyről a család Raholcai ága nevezte magát. Az Újlaki família tulajdonképpen alapítója, s későbbi hatalmának megteremtője Lőrinc Miklós nevű fia volt, aki a kútfőkben Kont melléknéven tűnt fel. Ő apja révén került a királyi aulába.² A királyi udvar vitézeként kezdte pályafutását, majd több alkalommal királyi követ, később számos megye ispánja, királyi pohárnokmester (1345–1351), erdélyi vajda volt (1351–1356), végül pedig a nádori méltóságot viselte

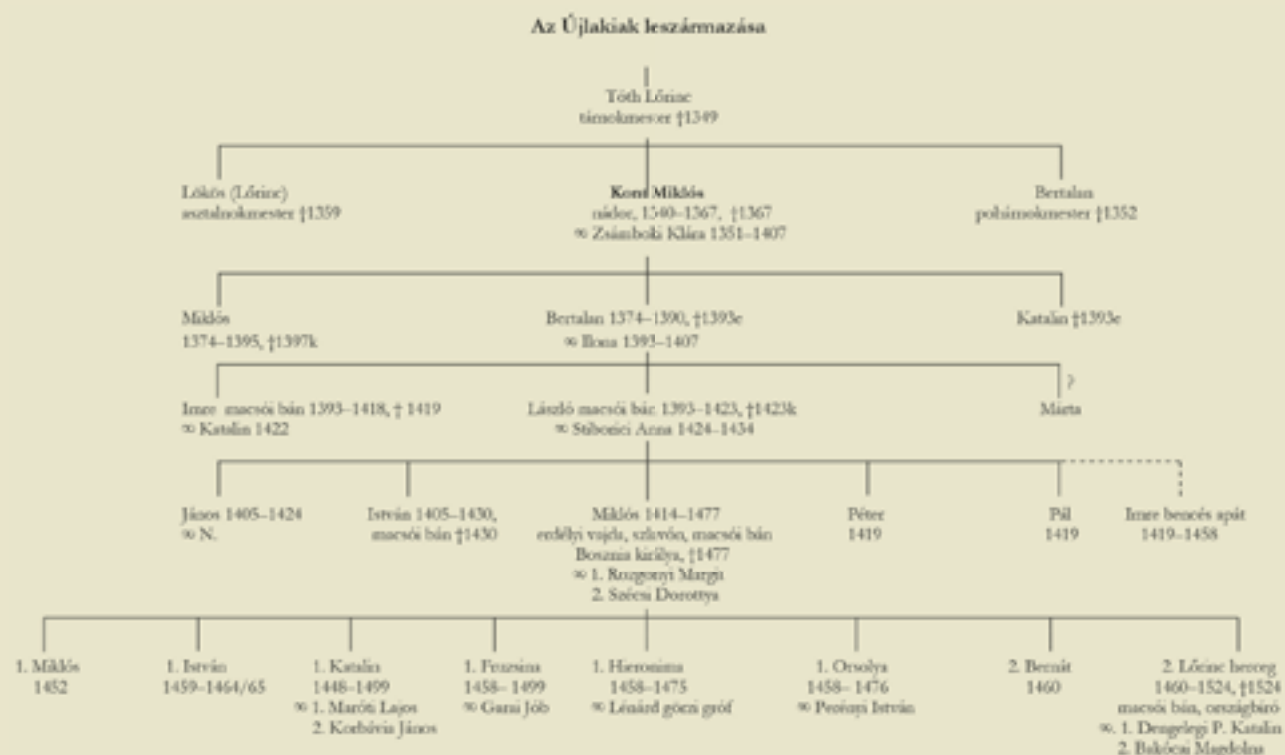
(1356–1367).³ A Valkó megyében lévő Újlakot a hozzátartozó uradalommal I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) adományozta Kont Miklósnak (1364), amely a család szerémségi birtokainak központjává vált. Az előkelő származású Zsámboki Klárával kötött frigyéből három gyermeke – Miklós, Bertalan és Katalin – született. Bertalannak ugyancsak három utódáról tudunk. Közülük Lászlót és Imrét kormányzati pozícióban találjuk, ugyanis mindketten macsói banként működtek (1410–1418). Lászlónak öt törvényes és egy természetes fia született. István lehetett a legidősebb a testvérek közül, akinek macsói báni udvarában (1429–1430) szerzett többek közt katonai tapasztalatokat Hunyadi János, a későbbi kormányzó is.

A família kétségkívül legjelentősebb tagja, László Miklós nevű fia volt. Az 1410 táján született Újlaki Miklós 1438-tól haláláig folyamatosan bárói méltóságokat töltött be. A bátaszéki csatát (1441) követően I. Ulászló (1440–1444) erdélyi vajdává és temesi ispánná nevezte ki Hunyadi Jánossal együtt.⁴ Miklós ezt követően ki-

Újlaki Miklóst és kíséretét fogadja IV. Sixtus pápa (Róma, *Opsedale Santo Spirito in Sassia*)

Újlaki Lőrinc bosnyák herceg a késő középkori magyar történelem egyik ismert és érdekes alakja, dacára annak, hogy személye korábban nem keltette fel különösebben a kutatók érdeklődését. Néhány családtörténeti munkában, összefoglaló kötetben természetesen megemlítették őt is, azonban életéről, pályafutásáról eddig nem készült átfogó munka. Neve leginkább II. Ulászló király (1490–1516) ellene vezetett büntető hadjárata (1494–1495) kapcsán szerepel a nagyobb szintézisek lapjain, holott az ország egyik legnagyobb birtokállományaival rendelkező, gazdag főuraként meghatározó szerepet játszott a déli végek védelmében is.

Az Újlaki család leszármazása

sebb megszakításokkal 1465-ig a vajdai, sőt 1457-től egyúttal a szlavón báni tisztséget viselte. Közben 1445-ben az ország hét főkapitányának egyikévé választották, minek következtében jelentős hatalomra tett szert, s ezt kihasználva növelni tudta családi birtokállományát. Hunyadi Mátyás királlyá választásakor (1458) az ország egyik legnagyobb vagyonával rendelkező bárójaként összesen 16 vár, 9 kastély, 20 mezőváros és mintegy 400 falu birtokosa. A Vitéz János és Janus Pannoniusz vezette lázadás felszámolását követően a király Újlakit az egykori Bosznia északi, az oszmánoktól visszafoglalt ré-

szén megszervezett királyság élére állította. Miklóst 1472 májusában, Budán koronázták Bosznia királyává, mely esemény előtt Szilágyi Erzsébet, a király édesanyja, fiává fogadta, ezzel is erősítve Mátyás és Újlaki kapcsolatát.⁵ Királyságának székhelye Jajca lett, bár ő döntően újlaki rezidenciáján tartózkodott. A magyar udvar mintájára nádort nevezett ki, saját kancelláriát szervezett, pénzt veretett, s önálló külpolitikai aktivitásáról is vannak adatok.⁶ Miklós két házasságából összesen nyolc gyermek született. Négy fia közül mindössze a Szécsi Dorottyával kö-

tött frigyéből származó Lőrinc érte meg a felnőttkort.

„Mátyás mindig fiaként kedvelte”

Lőrinc születési idejét két oklevél segítségével tudjuk pontosabban meghatározni. 1459. augusztus 6-án Újlaki Miklós és Rozgonyi János felsorolt rokonaikat is képviselve Esztergom és Veszprém megyei birtokaikat cserélték el. A diploma kiállítása idején Miklósnak csak egyetlen fia, István volt életben. Miklós nevű fia már korábban elhunyt, Lőrinc és Bernát pedig ekkor még nem született meg.⁷ A másik kiadványt 1460. szeptember 3-án állították ki Győrben,

Újlaki Miklós sírköve (Újlak, ferences templom, fotó Ruprech Judit)

szintén birtokügyben, melyben megtaláljuk Újlaki Miklós élő gyermekeinek, Istvánnak, Lőrincnek, Katalinnak, Fruzsínának, Hieronimának és Orsolyának nevét is.⁸ A két oklevél tanúsága szerint tehát Lőrinc 1459 augusztusa és 1460 szeptembere között született. Ekkor apja már – főként a középkor viszonyait figyelembe véve – túljárt élete zenitjén, hiszen 50. életéve felé közeledett.

Lőrinc gyermekkoráról, kortársainak többségéhez hasonlóan, gyakorlatilag semmit nem tudunk. Apja Bosznia királyaként bizonyosan nagy gondot fordított gyermekeinek neveltetésére. Nem tudjuk, hogy kik vezették be a herceget az írás és olvasás művészetébe, az azonban kétségtelen tény, hogy apja udvarában számos erre alkalmas egyházi személy megfordult. Az 1460-as évek derekáról ismert Miklós kancellárja, Isztrói István, aki egy évtizeddel később a boszniai királyi kancelláriát is irányította. A bécsi egyetemen is megfordult klerikus bácsi olvasókanonokként

az ottani hiteleshely és a székesegyházi iskola vezetője (emelt baranyai főesperes és pécsi kanonok) volt,⁹ így tökéletesen alkalmas lehetett az ifjú Lőrinc tanítására, de legalábbis oktatásának felügyeletére. Akárki is volt tanítója, az bizonyos, hogy apjához hasonlóan Lőrinc is megtanult írni, ahogy több saját kezűleg papírra vetett levele is tanúsítja. 1477. augusztus 18-án vetette papírra az első általa kiállított dokumentumot, melyben egyik familiárisának szőlőbirtokokat adományozott. A néhai Miklós király macsói báni pecsétjével megerősített oklevél szövege fölött a következő olvasható: *Laurentius dux propria manu*.¹⁰ Nincs adatom arra vonatkozólag, hogy milyen jellegű ismereteket sajátított el az ifjú herceg, azt azonban valószínűsíthetjük, hogy egyetemi tanulmányokat nem folytatott. Bizonyosnak vehetjük azonban, hogy a korszak meghatározó eszmeáramlatával és stílusirányzatával, a humanizmussal és a reneszánszsal megismerkedett. Erre egyrészt apja itáliai utazása alkalmával, másrészt pedig Mátyás udvarában nyílt lehetősége, ahol sok időt töltött. 1475 tavaszán Miklós király népes kíséretével Itáliába utazott, hogy Rómában a Szent Év kegyelmében részesülhessen. A lelki javak mellett az Örök Város, főleg pedig Firenze és Ferrara pompás reneszánsz palotáit látogatta meg a magyar zarándokcsoport, melynek Lőrinc herceg is tagja volt.¹¹ Ez az utazás bizonyosan mély benyomást tett az ifjúra, s ismeretei is jelentősen bővíthettek. Az antikvitás iránti érdeklődésére utalhat, hogy ókori gemmákat foglaltatott gyűrűibe, s ezeket pecsétként (és nyil-

ván ékszerként is) használta, a kor divatjának megfelelően.¹²

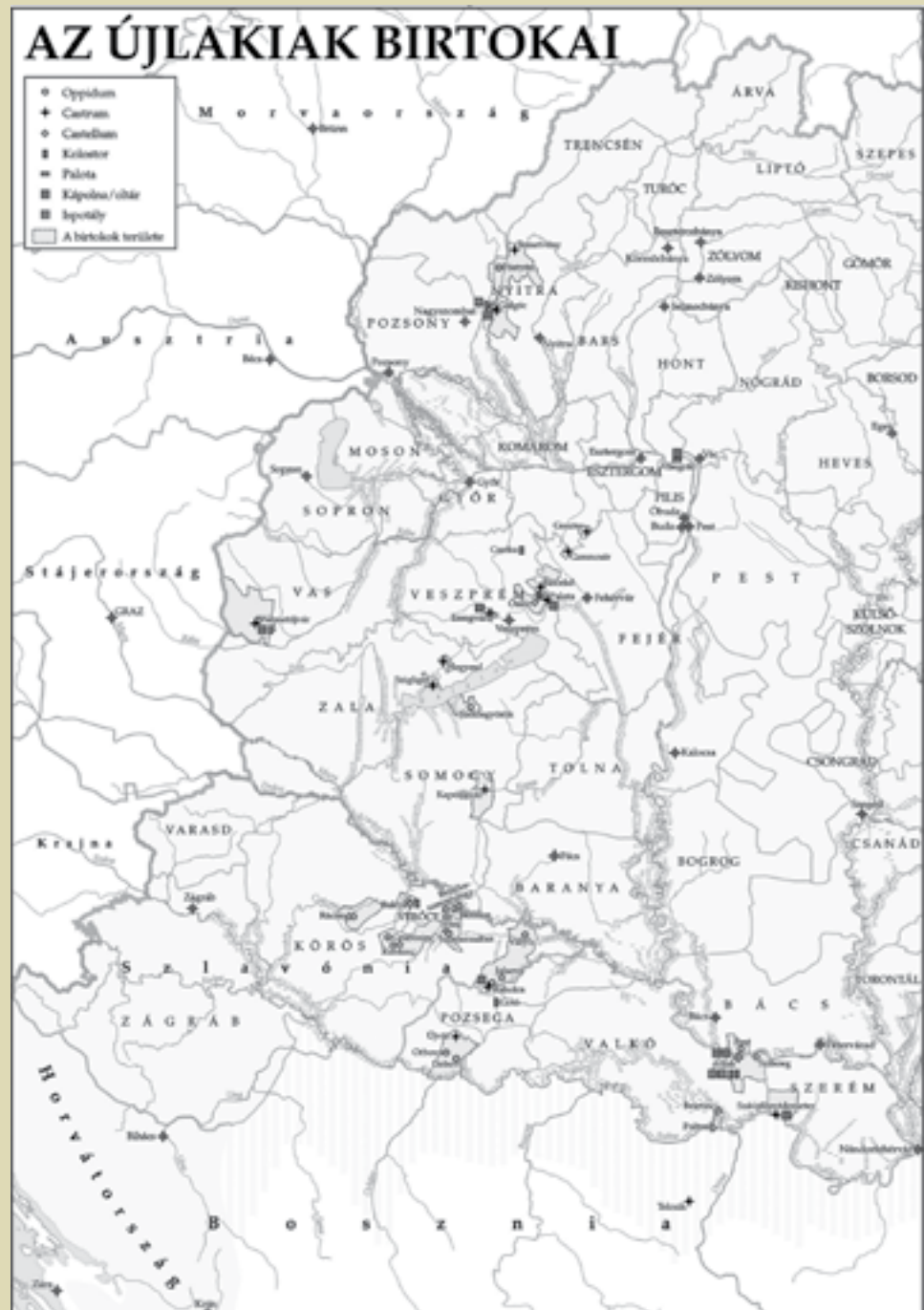
Lőrinc serdülőkorától kezdve egyre gyakrabban fordult meg a királyi udvarban, Mátyás hadjárataiban is részt vett. Szerpléséről, jelleméről Antonio Bonfini krónikájából értesülünk. Igen fiatalon, mindössze 14–15 éves korában részt vett Mátyás sziléziai hadjárataiban (1474). A Boroszló irányába tartó királyt „gyors lovassággal követi Lőrinc herceg, Miklós bosnyák király fia; ez a merész újonc végig az udvarban nevelkedett és Mátyás mindig fiaként kedvelte” – tudósít az itáliai történetíró.¹³ Aragóniai Beatrix fehérvári koronázásán, majd azt követően az uralkodópár budai menyegzőjén is jelen volt természetesen (1476), mint ahogy Mátyás osztrák hadjárataiban is. Az 1485 tavaszán megindított Bécs elleni támadás kapcsán pedig a következőket olvashatjuk: „A húsvéti ünnepek után [a király – F.T.] hívására óriási haddal megérkezik Alsó-Pannóniából a többi főnemes közül származásával, bátorságával, vagyonával kiemelkedő Lőrinc herceg, akit a fejedelem mindig fiának tekintett, akinek a Duna mellett Magyarország felé kellett letelepítenie táborát. [...] Lőrinc herceg jövetelét követően a király azonnal elhagyta a táborát, amelyet a felső szakszon helyezett el. Élére az unokatestvérét, Geréb Pétert állította, ő maga pedig udvarnépével Lőrinc táborába költözött át.”¹⁴

A herceg tehát Mátyás udvarának egyre fontosabb tagjává vált, jóllehet nem jutalmazta a király magasabb udvari méltóságokkal, címekkel. Az aulába apja révén került be, de igen hamar felhívta magára a figyelmet, s a király bensőséges viszonyt

Az atyai örökség

amely nyilvánvalóan jelentősen növelte volna a mágnások közötti megbecsültségét, tekintélyét, valamint nagyobb hatalmi-politikai mozgásteret biztosított volna számára a későbbiekben. Az önálló macsói báni törvényszék megszüntetésével tulajdonképpen Lőrinc esetleges kormányzati szerepének vetett gátat az uralkodó, hiszen a puszta címmé degradálódott bánság már csak a bárói státust biztosította számára. Ugyanakkor a családi birtokokat

Apja boszniai királysága miatt megillette a hercegi cím, melyet titulátúrájában következősen feltüntetett. A *Laurentius de Wylak dux Bozne*¹⁹ teljes alakot néha rövidítve, *Laurentius dux Bozne*,²⁰ vagy a család (és fő re-

Az Újlaki család birtokai (a térképet tervezte: Fedeles Tamás, készítette: Nagy Béla)

zidenciájának) nevével összevonva *Laurentius dux de Wylak* formában használta.²¹ A hercegi cím mindenképpen kiemelte a bárók közül, hiszen az országban – noha többen is megkísérelték tekintélyüket e felvett címmel már az előző időszakban, természetesen bárminemű jogalap nélkül növelni – a mindenkori törvényes uralkodók fiú gyermekeit illette meg e rang. Mátyás halálakor mindössze két herceg élt az országban: a király természetes fia, Korvin János, akinek apja – rangjához illően – a Liptó hercege címet adományozta, valamint Újlaki Lőrinc. A hercegi cím önmagában egyáltalán nem jelentett különösebb hatalmat, mindezt a tekintélyes váruadalom biztosították viselője számára. Érdekességképpen említsem meg, hogy Lőrinc egy drágakövekkel ékesített arany koronával (*ex auro factam et margaritis et lapidibus preciosis ornatam*) is rendelkezett, mely valószínűleg apja egykori királyi fejéke lehetett.²²

Új utakon

Mátyás halálát (1490) követően a királyság egyik legtekintélyesebb bárójaként Lőrinc herceg is az ország további sorsát meghatározó, politikaformáló elit tagjává vált. A források egybehangzó tudósítása alapján a trónért folyó harcokban a néhai király természetes fiának, Korvin Jánosnak két legjelentősebb, s egyúttal legbefolyásosabb támogatója Újlaki és Ernuszt Zsigmond pécsi püspök volt. Mindketten kellő tekintéllyel, s nem utolsósorban jelentős anyagi erővel és katonai potenciállal rendelkeztek az ifjú Korvin ügyének előmozdításához. Természetesen nem önzetlenül tették mindezt. Ernuszt a korábban a családjától elkobzott

birtokait kívánta visszakapni, Újlaki pedig az apja halálával megszüntetett Boszniai Királyság visszaállítását remélhette. Korvin győzelmét követően birtokaik további gyarapítására, továbbá fontos kormányzati pozíciókra is számíthattak. A trónért harcba szállók és pártjaik között a tárgyalások nem vezettek eredményre, melynek következtében Jagelló Ulászló hívei Kinizsi Pál és Bátori István vezetésével 1490. július 4-én, a Tolna megyei Szabaton falu határában lévő Csonthegynél legyőzték Korvin csapatait. A vesztes csatát követően Ernuszt püspöki székhelyére, Pécsre, Újlaki pedig szerémségi rezidenciájára, Újlak várába vonult. Lőrinc herceg ezt követően látszólag a királlyá választott II. Ulászló (1490–1516) hűségére tért, azonban több adat is arra utal, hogy a felbomló Korvin-párt tagjaihoz hasonlóan ő is a szintén trónkövetelő Habsburg Miksához közeledett.²³

A lázadó

Ulászló király hatalmának megszilárdítása hosszabb időt vett igénybe. Miután Korvinnal egyességet kötött, az országba törő Habsburgokkal és öccsével, János Alberttel kellett megküzdenie. A külső támadások visszaverése sem biztosította a nyugodt uralkodás feltételeit, ugyanis a déli országrészben többen megkérdőjelezték hatalmát, továbbá portyáikkal a terület közbiztonságát is veszélyeztették, s a renitensek egyik vezéralakja Lőrinc herceg volt. Újlaki hosszú bűnlajstromán a következőket találjuk: a Délvidéken több birtokot, várat, monostort foglalt el; Habsburg Miksa párthíve volt; nem vett részt Ulászló koronázásán; nem

küldött sereget a Habsburgok elleni hadjárat alkalmával; familiárisai királyi adószedőket gyilkoltak meg; összejátszott a törökökkel; s hovatovább az uralkodót „beszéd közben gyalázatosan ökörnek szokta nevezni”.²⁴ E vétségekkel Újlaki kimerítette a felségsértés büntetét, ezért a király tanácsadói javaslatára úgy határozott, hogy fegyverrel kényszeríti térdre őt és szövetségeseit. A királyi büntetőhadjárat előkészületei 1494 novemberében kezdődtek, majd Drágfi Bertalan erdélyi vajda parancsnoksága alatt hamarosan megindultak a seregek.²⁵

Az Újlaki birtokközpontok közül elsőként a családi rezidenciát, a névadó Újlak várát kívánták hódolatra kényszeríteni. 1494. november derekán kémeket küldtek a vár és környéke felderítésére, majd a következő két hétben a csapatok a város alá vonultak, s ugyancsak oda szállították a szükséges hadiszereket. Az ostrom során először az alsóvárost kellett bevenniük, majd ezt követően kezdődhetett a Duna fölő magasodó erősség vívása. Bonfini tudósítása szerint a mielőbbi siker érdekében „a folyón egy szokatlanul nagy ágyút hoztak Budáról, amelyet Jakab kovácsmester a domb közepén álló templomhoz vontatott, hogy innen közelebről törhessék a várfalakat”. Mint-hogy Lőrinc herceg feleségével és csecsemő gyermekével a távoli németújvári (ma Güssing Ausztriában) várába húzódott vissza, Újlakon csak édesanyja maradt. A királynál az idős asszony megpróbált közbenjárni fia érdekében, azonban Ulászló kérlelhetetlenül folytatta a hadjáratot. Az uralkodó 100 forint segélyt adott a néhai bosnyák király özvegyének, s fegyveres kísérettel az Újlakiak birtokában lévő Palota (ma Vár-

palota) várába szállíttatta. Miután december 16-án kapituláltak a vár védői, a király és közvetlen kísérete három hétig időzött Újlakon. Ezt követően a főpapi bandériumokkal kiegészült királyi és bárói csapatok Újlaki és szövetségesei további szerémségi és délvidéki várait kezdték hódoltatni. Elfoglalták Szávaszentdemetert, Szatát, Garát, Szlakócot, Beletincet és Poltost.

A herceg érdekében szövetségese, Szapolyai nádor is az uralkodóhoz fordult, azonban Ulászló hajthatatlan maradt. A krónikás tudósítása szerint a király Újlaki egyik követével azt üzentte a lázadónak, hogy „lám, az ökörnek, ahogy őt gúnyosan nevezni szokta, máris van egy vastag szarva, a másik épp hogy csak kinőtt, és napról napra erősödik; hát legyen nyugodt, ellenségeit hamarosan kettős szarvval ökleli, szaggatja ízekeré”. A mihamarabbi siker érdekében a királyi hadvezérek azt a stratégiát választották, hogy Lőrinc két jelentősebb központját, a somogyi Kaposújvárt (a mai Kaposvár) és az osztrák határ közelében lévő Németújvárat is megtámadják. A várat Dombai Dávid kapitány, Újlaki egyik vezető familiárisa védte. A hadműveletek 1495 januárjában kezdődtek, s több mint két hónapot vettek igénybe. Drágfi vajda ugyan készpénzzel és egyéb ajándékkal kívánta megvesztegetni, s ezáltal a vár átadására bírni a várnagyot, azonban törekvése eredménytelen maradt. A hetekig tartó ostrom végül eredményesen zárult. Az egyik támadás során ugyanis a királyi csapatok puskapora véletlenül meggyulladt, s a robbanás és tűz a várban is komoly károkat okozott, melyet látva Dombai feladta az erősséget.

Az expedíció ezt követően a Dráván túli területeket vette célba, elfoglalták Bakvát, Gorbonokot, Darnócot, majd pedig Lőrinc egyik kedvelt mellékrezidenciáját, Raholcát (ma Orahovice Horvátországban) és Kontovcot. Ezt követően Somi Józsa temesi ispán vezetésével a nyugati határszélen fekvő erősséget, Németújvárat hódoltatták a királyi seregek. Lőrinc, látva szorongatott helyzetét, először fegyverszünetet kért, végül pedig – mentve a menthetőt – megadta magát. Ezt követően a kegyelem reményében fő szövetségeseivel a temesi ispán fegyveres kíséretében az uralkodóhoz indult, aki Pécssett tartózkodott.

Bakócz Tamás egri püspök közbenjárására, aki cserébe zálog címén megszerezte a hercegtől Gerencsér várát a hozzá tartozó uradalommal, a király kegyelemlevelet állíttatott ki a herceg és szövetségesei számára (március 27.), mely a lázadás felszámolását jelentette. Újlaki és társai visszaadták az általuk jogtalanul elfoglalt birtokokat korábbi tulajdonosaiknak. Mindemellett a herceg jelentős délvidéki erősségeit, Újlakot, Szávaszentdemetert, Kaposújvárt, Polthost és Beletinczet ideiglenesen elvesztette. Ezeket egészen 1498-ig a király által kinevezett tisztviselők, Bajnai Bot András kapitány és Czoborszentmihályi Czobor Imre újlaki bán kormányozták.²⁶

A Jagellók szolgálatában

Lőrinc tekintélye hamarosan (1498-ra bizonyosan) helyreállt a királyi udvarban is, noha egyelőre nem kapott kormányzati pozíciót. Családi birtokai révén az ország egyik legvagyo-

sabb főura volt, így több társához hasonlóan tényleges bárói méltóság nélkül is a mágnások közé számított. Számos vár és kastély birtokosaként, valamint több ezer jobbágy földesuraként megkerülhetetlen volt személye az ország életét érintő fontos döntéseknél. Politikai rehabilitálását azzal is megerősítette Ulászló, hogy ettől kezdve meghívta a királyi tanács üléseire. Lázadását követően első alkalommal 1499 májusában található meg a tanácsban, majd ettől kezdve rendszeresen megjelent az üléseken. Vagyona, hercegi címe és presztízse miatt a harmadik, illetőleg a negyedik helyen sorolták fel a határozatokról kiállított oklevelek.²⁷

A herceg tekintélyét mutatja, hogy ő vezette az uralkodó 700 fős hitvese, Candalei Anna, elé Itáliába utazó küldöttségét. A leendő királyné Páduában fogadta a szépszámu, arannyal és ezüsttel díszített fegyverekkel felvonuló lovagból állt követtséget. A hercegnő útjáról részletes beszámolót készítő Pierre Choque, Bretagne első heroldja a francia „fűl” számára idegenül csengő névalakokat kissé torzítva, jegyezte le: Újlakit „le duc Laurens, duc de Oullac, filz du roi Nicolas de Bosco”-ként találjuk meg munkájában.²⁸ Anna és kísérte Velencéből hajón érte el a dalmát partokat, majd Zágrábban át Fehérvárra indultak a koronázásra. A menyasszonyt „Lőrincz herczeg, a boszniai király fia, a nyitrai, a zágrábi püspökök, továbbá számos főúr és főpap kísérték” – jegyezte fel a francia herold.²⁹ Lőrinc herceg a koronázási menetben is a királyi pár után, a főurak között az élen haladt. A koronázási misén is rangjához méltó szolgálatot látott el, ugyanis „a jogart a ná-

dor, a kettős kereszttel díszített országalmáját pedig Lőrinc herceg vitte” a király előtt. Majd a szentmisén „a királynak Lőrinc herceg és a nádor, a királynénak pedig Tamás gróf és Bátorj szolgáltak”.³⁰ Október 3-án Budára érkeztek, ahol folytatódott a többhetes lakodalmi multság.

A királyi pár és Lőrinc herceg szorosabb kapcsolatára utal az is, hogy Anna hercegnő egyik keresztapjává választották. A keresztelőre, 1503. augusztus 13-án, Budán került sor, ahol a boszniai herceg mellett Szatmári György váradi püspök volt a másik keresztapa, míg Szapolyai István nádor özvegye, Hedvig tesseni hercegnő és Kunigunda, Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró hitvese töltötték be a keresztanya szerepét.³¹

Ulászló király és Anna királyné érdekében az ország meghatározó politikusai a rákosi országgyűlést követően, 1505. október 12-én³² szövetségre léptek. A liga tagjai Bakócz Tamás bíboros főkancellár, Perényi Imre nádor, Frangepán Gergely kalocsai érsek, Szapolyai János szepesi gróf, Újlaki Lőrinc herceg, György váradi és Zsigmond erdélyi püspökök, Somi Józsa az Alsó Részek főkapitánya gyűrés pecsétjükkel erősítették meg azon okmányt, melyben megfogadták, hogy a királyi pár érdekében fognak tevékenykedni, s megakadályoznak minden ellenük irányuló szervezkedést.

Nemcsak az aulában volt tehát meghatározó szerepe, hanem tulajdonképpen a korszak egyik politikaformáló tényezője volt Újlaki. Jól szemlélteti ezt egy 1508-ban létrejött főúri liga, melynek tagjai, Perényi nádor, Frangepán érsek, Buzlai Mózes udvarmester és Újlaki, egymás-

sal véd- és dacsövetséget kötöttek.³³

Újlaki egyre fontosabbá váló szerepét, súlyát figyelembe véve nem meglepő, hogy egy kisebb kormányzati pozícióba emelte a király. Az egyre fontosabbá váló nándorfehérvári bánóság élére nevezte ki, mely hivatalt 1510 és 1513 között viselte.³⁴ Nyilvánvalóan ez nem számított igazán jelentős kormányzati szerepkörnek, de ennek ellenére mindenképpen jelzésértékű gesztusnak értékelhetjük, hiszen a lázadást követő rehabilitálás nyert e tisztségben kifejezést. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy a király számára igencsak hasznos volt az oszmánok által veszélyeztetett terület egyik mágnására bízni e szimbolikus, az ország déli kapujának tekintett erődöt. Újlaki saját birtokainak védelme iránti, és a királynak az ország védelmére irányuló törekvései ezúttal egybeestek, így Ulászló méltán számíthatott a főúr anyagi támogatására. Kétségünk ne legyen afelől, hogy e kinevezéssel a végvár és a környező erősségek fenntartási költségeinek jelentős része eztán a herceg vállát nyomta.

Az udvarban és a királyi tanácsban fokozatosan visszanyert pozícióját mégis inkább azzal vélem bizonyíthatónak, hogy Ulászló halálát követően Lajos királyfi mellett felállított 16 tagú kormányzótanácsban Lőrinc is helyet kapott.³⁵

Újlaki pályafutása csúcsát az országbírói hivatal jelentette. Első alkalommal egy 1518. június 28-án kiállított oklevélben találkozunk nevével. Ezt követően egészen haláláig a hivatal élén állt. A szinte napra pontosan hat esztendőn keresztül általa irányított országbírói iroda mintegy 400 okle-

velet állított ki ezen időszak alatt. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy Lőrinc herceg ettől kezdve folyamatosan bíraskodással, ítélkezéssel töltötte volna idejét, és az országbírói iroda munkatársait ellenőrizte volna. Korszakunkban ugyanis a presztízsen kívül mást nem igazán jelentett e tisztség, hiszen a királyi jelenlét bíróságán az ítélőmesterek döntöttek, s a Budán működő, jól kiépített országbírói kúria hivatalnokai rutinszerűen állították ki a különböző ügyekben kelt okleveleket. Hivatalviselése alatt mindvégig nagy szakmai tudással és megfelelő rutinnal rendelkező ítélőmester, Petróczi Hencelfi István ítélkezett, s tulajdonképpen felügyelte az országbírói iroda munkáját.

Egy előkelő család letűnése

Lőrinc herceg élete alkonyán nyerte el az országbírói hivatalt, hiszen a hatvanadik életéve felé közeledett 1518-ban, amely a középkor világában sokszorosan meghaladta a férfiak átlagos életkorát. Apjához hasonlóan a főúri életmódhoz társuló betegség, az egyoldalú táplálkozással, különösképpen a sok húsfogyasztással járó közhány kínoztatta őt is utolsó éveiben. A mozgását egyre nehezebbé tevő ízületi betegséget igyekezett a kor kínálta lehetőségekhez mérten kúrálni. Tudjuk, hogy többek között egy János nevű, grazi illetőségű orvossal is kezeltette magát.³⁶

Mindenestre betegsége ellenére az országot, valamint saját birtokait mindinkább fenyegető oszmánok elleni védekezésből is kivette részét. Állandó kémhálózatot tartott fenn annak érdekében, hogy idejében reagálni

tudjanak a törökök mozgolódásaira. 1522-ben, keresztlányának, Anna hercegnőnek írott levelében tájékoztatást nyújtott a közelgő oszmán támadás híreről, s egyúttal megragadta az alkalmat, hogy közbenjárását kérje férje, Ferdinánd főherceg támogatásának kieszközölésében.³⁷ Vélhetőleg kora és egyre súlyosbodó betegsége okán személyesen már nem tudott részt venni az 1523 augusztusában, Szávaszentdemeter és Nagyolaszi térségében zajló magyar-oszmán harcokban, azonban bandériumát harcba küldte. Ezáltal nem kis részt vállalt az utolsó jelentősebb magyar győzelemből.

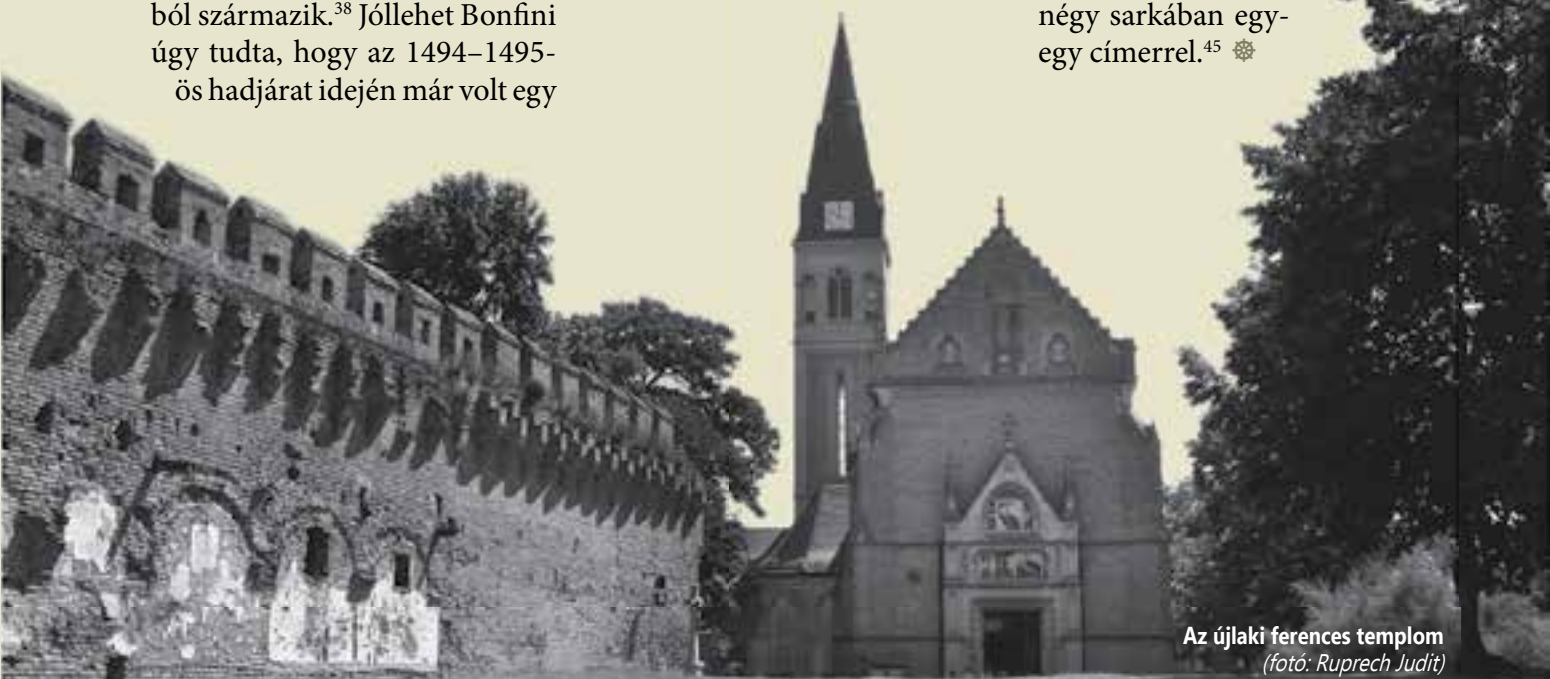
Mindazonáltal a fizikai fájdalomon kívül egyre inkább gyötörhette az örökös mindnyomasztóbb hiánya is, hiszen a földi lét vége felé haladva leginkább az foglalkoztatta a nagybirtokosokat, hogy ki öröklí majd a családi jószágokat. Lőrinc herceg két házasságából azonban egyetlen utóda sem származott, pontosabban fogalmazva nem érte meg a felnőttkort. Első hitvese Dengelegi Pongrác Katalin, János erdélyi vajda leánya volt. A házasságra vonatkozó első adatunk 1486-ból származik.³⁸ Jóllehet Bonfini úgy tudta, hogy az 1494–1495-ös hadjárat idején már volt egy

fiuk, azonban – amennyiben a kiváló humanista jól értesült – ő bizonyosan még csecsemőkorában meghalt, ugyanis egyetlen más forrásunk sem utal Lőrinc és Katalin gyermekére. Katalint egy 1510-es oklevél említi utolsó alkalommal,³⁹ nem sokkal ezt követően hunyhatott el. Az újlaki ferences kolostortemplomban, a család temetkezőhelyén nyerte el végső nyughelyét, amint ezt férjével közös sírfedőlapja is alátámasztja.

Második hitvese a Körös megyei nemesi családból származó Bakócai Magdolna lett, s talán az ő származása is hozzájárult ahhoz, hogy élete utolsó éveit Lőrinc a felesége szűkebb pátriájához közeli Raholcán töltötte. E frigyből sem származtak azonban utódok.⁴⁰

A Lőrinc nevében kiállított utolsó országbírói oklevél 1524. július 1-jén kelt.⁴¹ Kisebb problémát jelent ugyanakkor, hogy II. Lajos király egy 1494. június 15-én kelt diplomájában már néhaiként említette a herceget.⁴² Természetesen a középkorban előfordulhatott, hogy egy-egy tisztségviselő halálát csak később regisztrálták, azonban itt nézetem szerint nem erről van szó. Különösen azért, mivel az

említett királyi okiratot követően még több oklevél kiadójaként is a herceg neve került felüntetésre, ráadásul ezek közül az egyik történetesen kedvelt rezidenciáján, Raholcán kelt.⁴³ Valószínűleg azzal magyarázhatjuk a királyi oklevélben található *quondam* szócskát a herceg neve előtt már 1524. június közepén, mivel galgóci várnagya, Ládonyi Mikós és felesége szertették volna biztonságban tudni a herceg által május 23-án nekik adományozott galgóci ház helyét.⁴⁴ Az ekkor már köztudottan betegeskedő herceg valószínűleg olyan állapotban volt, hogy közeli elmúlásával számolni lehetett. Bárhogya is történt, az kétségtelen tény, hogy Újlaki Lőrinc 1524 kora nyarán távozott az élők sorából, és utód nélküli halálával azon bárói családok közé került az Újlaki család, melyek Mohács előtt tűntek el a történelem színpadáról. A család temetkezőhelyén, az újlaki ferences templomban helyezték végső nyugalomra, apja és első felesége mellett. Vörös márványból készült gótikus sírfedőlapján a herceg páncélba öltözött alakja látható, lábainál egy nyugvó oroszlánal, a sírkő négy sarkában egy-egy címerrel.⁴⁵ ❖

Az újlaki ferences templom
(fotó: Ruprech Judit)

Újlaki Lőrinc sírköve (*Újlak, ferences templom, fotó Ruprech Judit*)

Jegyzetek

¹ ENGEL 2001. I. Bárók, tárnokmester.

² PÓR 1891.

³ ENGEL 1994.; REISZIG 1943. 4–6.; WERTNER 1906. 253–254.

⁴ KUBINYI 2002. 48.

⁵ TELEKI XI. 469–471.

⁶ KUBINYI 1958.

⁷ DL 15 390.

⁸ DL 15 497, 15 498.

⁹ FEDELES 2013.

¹⁰ DL 100 885.

¹¹ FEDELES 2008.

¹² GESZTELYI–RÁCZ 2006. Katalógus 47, 96. sz.

¹³ BONFINI 1995. 786.

¹⁴ BONFINI 1995. 859.

¹⁵ DL 17 162.

¹⁶ 1477. augusztus 16.: DL 100 885.

¹⁷ FONT–FEDELES–KISS 2007. 90.

¹⁸ 1478: DF 252 072; 252 073 (átírata: DF 252 094); 1479: HHStA EDK 9 (újkori átírata: DL 5389); 1480: 252 075 (átírata: DF 252 094); 1493: DL 46 209, DL 101 175; 1494: 35 559 (másolata: DL 35 387); 1496: HHStA EDU 10 180a (újkori átírata: DL 5389).

¹⁹ PI. DF 232 259 (1517); DL 62 046 (1518); DL 64 577 (1522); DL 60 087 (1524).

²⁰ PI. DL 100 885 (1477).

²¹ PI. DL 19 689 (1490); DL 101 175 (1493); DL 5389 (1496); DF 243 233 (1503); DL 25 554 (1513).

²² DF 237 917.

²³ KUBINYI 1991. 23, 29–32.

²⁴ BONFINI 1995. 991.

²⁵ A hadjárat előzményeire I. FEDELES 2010.

²⁶ A hadjárat részletes feldolgozására I. FEDELES 2012.

²⁷ Harmadik: 1499, 1500, 1502, 1503–1504; negyedik: 1505, 1507, 1511. KUBINYI 1988. 188, 200–201, 208.

²⁸ DOBOSY 1940. 27–28.

²⁹ Uo. 135.

³⁰ Uo. 139, 141.

³¹ WENZEL 1877. 822.

³² DF 248 800.

³³ IVÁNYI 1942. 70. sz.

³⁴ 1510. november 13.: IVÁNYI 1942. 79. sz. – 1513. július 5.: SZERB. OKMT. 451. sz.

³⁵ KUBINYI 1988. 188.

³⁶ HELYTARTÓSÁG 100. sz.

³⁷ HELYTARTÓSÁG 35. sz.

³⁸ REISZIG 1943. 61.

³⁹ 1510. december 1.: „generosa domina Katherina, consortis illustris Laurentii dux de Wylak, filia videlicet magnifici condam Iohannis Pangratz de Dengeleg”: DL 29 367.

⁴⁰ REISZIG 1943. 61.

⁴¹ DL 72 446.

⁴² DL 23 945.

⁴³ DF 279 470.

⁴⁴ DL 60 085.

⁴⁵ THALLÓCZY 1889. 5.

Rövidítések

BONFINI 1995 = Bonfini, Antonio: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.

DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

DOBOSY 1940 = Dobosy Tibor: Pierre Choque, Anna magyar királyné francia kísérője. Budapest, 1940.

ENGEL 1994 = Engel Pál: Kont Miklós. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest, 1994. 368.

ENGEL 2001 = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1310–1457. In: Középkori magyar adattár. 2001. (PC CD-ROM, Arcanum Adatbázis Kft. Budapest)

FEDELES 2008 = Fedeles Tamás: „Bosniae...Rex... Apostolorum limina visit”. Újlaki Miklós 1475-ös római záróoklata. Történelmi Szemle 2008/4. 461–478

FEDELES 2010 = Fedeles Tamás: Az 1494/95-ös királyi büntetőhadjárat indítékai. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2010. 277–294.

FEDELES 2012 = Fedeles Tamás: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495). Szeged, 2012. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27.)

FEDELES 2013 = Fedeles Tamás: Ördögi sugallattól vezérelve. Egy 15. századi gyilkosság nyomában. Századok 147. (2013) 433–456.

FONT – FEDELES – KISS 2007 = Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely: Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526). Pécs, 2007.

GESZTELYI – RÁCZ 2006 = Gesztelyi Tamás – Ráczy György: Antik gemmapecsétetek a középkori Magyarországon. Antike Gemmensiegel im mittelalterlichen Ungarn. Debrecen, 2006. (Agora XIX.)

HELYTARTÓSÁG = Politikátörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi: C. Tóth Norbert. Budapest, 2010. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.)

HHStA EDK = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, Karton 1–3, 7–10

HHStA EDU = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy, Urkunden

IVÁNYI 1942 = Iványi Béla: A körmendi levéltár memorabiáliái. Körmend, 1942. (Körmendi Füzetek 2.)

KUBINYI 1958 = Kubinyi, András: Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae 4. (1958) 373–384.

KUBINYI 1991 = Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő (1490–1491). Történelmi Szemle, 33. (1991) 1–2. sz. 1–54.

KUBINYI 1988 = Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. Századok 122. (1988) 147–215.

KUBINYI 2002 = Kubinyi András: Újlaki Miklós. In: Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. Szerk. Ráczy Árpád. Budapest, 2002. 48–50.

PÓR 1891 = Pór Antal: Tóth Lőrinc, a királyi tárnokok és zászlótartók mestere (1328–1348). Századok 25. (1891) 347–377.

REISZIG Ede: Az Újlaki-család. Turul, 57. (1943) 1–13, 56–65.

SZERB. OKMT. = A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk. Thallóczy Lajos és Áldásy Antal. Bp., 1907. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2.)

THALLÓCZY 1889 = Thallóczy Lajos: Az Újlakyak síremlékei. Archeológiai Értesítő, 9. (1889:1.) 1–8.

TELEKI = Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon, I–VI, X–XII. Pest, 1852–1857.

WENZEL 1877 = Wenzel Gusztáv: II. Ulászló magyar király házasságának élete. Századok, 11. (1877) I. 630–641.; II. 727–757.; III. 816–840.

WERTNER 1906 = Wertner, Moritz: Nikolaus von Ilok (Ujlak) „König” von Bosnien und seine Familie. Vjestnik, 8. (1906)

II. Ulászló király délvidéki utazásai (1494–1496)

Neumann Tibor, Budapest

A Mátyás király (1458–1490) halála után trónra lépő, magyar királyként 26 évig uralkodó Jagelló II. Ulászlóval (1490–1516, cseh király 1471-től) mostohán bánt az utókor. A 16. század közepén alkotó Dubravius olmützi püspök (†1553) róla szóló történetei, amelyek fenntartották a mindenre csak bólogató „dobzse” király közismert, ugyanakkor bizonyosan mesebeli alakját, kedvező visszhangra találtak a kor magyar közvéleményében, amely a török szorításában a mohácsi katasztrófáért egyre inkább a két Jagelló királyt és országuk vezetőit okolta – és ezzel párhuzamosan a saját korában zsarnoknak tartott, de hadi sikereket elérő Mátyásra fokozódó nosztalgiával tekintett vissza. Ulászló e torz hagyomány ellenére mégsem tekinthető ennyire gyengekezű, a főpapok és bárók által tehetetlen bábként rángatott uralkodónak, amit látványosan szemléltetnek 1494–1496. évi, Délvidéket is érintő utazásai. A magyarországi középkor végének amúgy sem kedvezőtlen forrásadottságait e két év vizsgálata során még inkább kedvezővé teszi az a tény, hogy Ulászló korának egyetlen királyi számadáskönyve – amelybe Ernuszt Zsigmond pécsi püspök, kincstartó és he-

lyettese a királyi udvarnak nem csak a legfontosabb, hanem még az apró-cseprő kiadásait is feljegyezte – éppen e két évet világítja meg a szokottnál élesebb fénnel,¹ miközben még Antonio Bonfini 1496-ig tartó híres történeti műve, *A magyar történelem tizedei* is értékes értesüléseket őrzött meg az érdeklődők számára.² Az alábbiakban a király utazásait és annak tanulságait igyekszem bemutatni, kerülve a politikai események túlzottan részletes ismertetését.³

Az országjárás

Az 1490–1491. évi trónharcokat, illetve uralma megszilárdítását követően II. Ulászlóban és tanácsosaiban hamar felmerült a gondolat, hogy az uralkodónak hasznos lenne személyesen is felkeresnie országának a budai központtól távol eső vidékeit. A királyi látogatások jelentőségét a korszakban aligha lehet eltúlozni: az mindig együtt járt a helyi ellentétek elsimításával, a politikai és gazdasági problémák – természetesen a király tetszésének megfelelő – orvoslásával. Az udvar az utazás megszervezésére végül 1494 elején szánta

rá magát. A terv az volt, hogy II. Ulászló tavasszal a Szepességbe utazik, ahol találkozik testvéreivel, elsősorban János

Albert lengyel királlyal (1492–1501),

majd innen húsvét után Erdélybe indul. Hosszas előkészületek után a király, számos főpapja és bárója, illetve újonnan készített egyenruhába

öltöztetett roppant kíséretük március 11-én átkelt a Dunán, majd

hamarosan elhagyták Pestet, hogy a Kassa felé vezető korabeli hadiút első fontos állomása, Eger felé vegyék útjukat. Az egri püspöki várban három napig (március 17–20.) vendégeskedett a király, a vele érkező Bakócz Tamás főkancellár, itteni püspök vendégszeretetét élvezve. A kíséret nagyságát és a lakomák bőségét jól mutatja, hogy többek között „hatezer pontyot, keszeget, menyhalat, harcsát, pisztrángot” készítettek elő a vendégségre.⁴ Az udvar

Címere

II. ULÁSZLÓ KIRÁLY UTAZÁSAI 1494-1495

0 20 40 60 80 100 km
M: 1:500,000

1494. ápr. 1 - máj. 8
1494. máj. 21 - aug. 10
1494. jún. 12-13
1494. máj. 17-20
1494. máj. 11
1494. ápr. 8
1494. ápr. 5
1494. máj. 2 - ápr. 1
1494. jún. 25 - máj. 20
1494. jún. 20
1494. jún. 25 - aug. 1
1494. jún. 15 - aug. 6
1494. aug. 11-12
1494. aug. 10-12
1494. aug. 24 - sept. 11
1494. sept. 18-21
1494. aug. 25 - szept. 1
1494. szept. 10-12
1494. szept. 25 - okt. 1
1494. okt. 10-11
1494. okt. 12-13
1494. okt. 14-15
1494. okt. 16-17
1494. okt. 18-19
1494. okt. 20-21
1494. okt. 22-1494. nov. 10-12
1494. jún. 5
1494. jún. 8, 14
1494. nov. 11-12

A. Hódjéri szerkesztette: Nagy Béla, ÁRTA RTK TNY

50

Egy hónapnyi lőcsei időzés után a király május 10-re visz-

szatért Kassára, ahol összeült a diéta. Bármennyire is fontos érdekegyeztető fórum volt is a korabeli országgyűlés, a király szempontjából elsődleges célja az egyforintos hadiadó megszüntetése volt. Az elmúlt évek példája azt mutatta, hogy Ulászló nagy elődjéhez, Mátyáshoz hasonlóan évente akár kétszer is képes volt elérni, hogy az országgyűlés „önként” felajánlja a hadiadót a török elleni védekezés, és persze a főként emiatt állandó pénzhánytól szenvedő kincstár megsegítésére. Nem zavarta az uralkodót, hogy koronázási hitlevelében esküt tett arra: többet nem veti ki ezt az adót; annak ugyanakkor nagy figyelmet szentelt, hogy azt ne „zsarnoki” módon, hanem a rendekkel egyetértésben vesse ki. A rendekkel való egyezkedés miatt pedig kifejezetten szerencsés volt, hogy a főpapokon és bárókon túl egy létszáma miatt kezelhetőbb csoportosulással, a megyei követekkel kellett csu-

pán megállapodnia, és nem a nemesség tömegeivel. Törekvése ezúttal is sikeres volt, mivel május 25-én az „egész ország” felajánlotta az adót. Mikor egy hónappal később, június végén tehát Ulászló elhagyta Kassát, országszerte megindult már az adószedés.

Az adót a rendekkel hivatalosan egy török elleni hadjáratra szavaztatták meg. Bár kétségtelen tény, hogy Ulászló elődjével ellentétben nem szerette a háborúskodást, és a trónharcokat leszámítva nem is állt személyesen soha seregei élére, egy török elleni sikeres támadás ugyanakkor nem csak egy kedvezőbb béke elérése miatt volt szükséges, hanem saját belpolitikai pozíciói megerősítése érdekében is. A királlyal és szűk tanácsosi körével szemben ugyanis többször felmerült már az országgyűléseken az a – nem kisebb hatalmasság, mint Szapolyai István nádor által is hangoztatott – panasz, hogy a kormányzat nem elég tette kész a török fronton. Bonfininél olvasható az az egyik

főúr szájába adott gondolat, hogy a török elleni háború „az ország külső ellenségtől való védelme közben a belső, polgári háborúságokat is háttérbe szorítja”.⁵ Ulászló következőképpen úgy indult el Erdélybe, hogy ottani rendteremtése után a tartomány seregeit magával kívánta vezetni a Délvidékre, hogy ott egyesülhessen Kinizsi Pál temesi ispán, az Alsó-Részek főkapitányának hadaival. Kassáról egyszersmind Budára küldte Bánfi Miklós ajtónállómestert, hogy onnan készítse elő a hadjáratot.

A király július közepén Tokajt is érintve bevonult Váradra, ahova már régóta szeretett volna eljutni. Talán kevésbé ismert, hogy az uralkodót Székesfehérváron, 1490. szeptember 19-én László néven koronázták királlyá, és egy rövid ideig ennek megfelelően oklevelein is a *Ladislaus* nevet használta. És bár hamarosan a lengyel-cseh mintára ez *Wladislaus*-ra – a 18. században ebből hozták létre az Ulászló nevet – módosult,

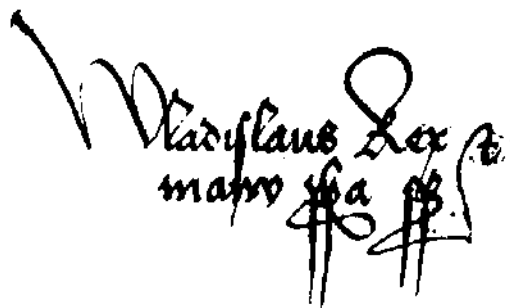
a nép továbbra is rendszerint Lászlónak nevezte őt.⁶ Mindebből adódóan Várad felkeresése a közismerten mélyen vallásos király számára személyes okokból is rendkívüli jelentőségű volt, hiszen névadó védőszentje, Szent László sírját itt látogathatta meg. Váradon találkozott a pápa követével, Orso de Orsini legátussal is, aki Ulászló Mátyás király özvegyével, Beatrixszal való házasságával kapcsolatban hallgatta meg az uralkodót és az őket összeadó Bakócz Tamás püspököt. Ulászló 1490-ben politikai okokból vette el titokban az özvegy királynét, de az asszony meddősége miatt a házasság előtt az akkor 34 éves király tanúk előtt jelentette ki, hogy ezt kényszerből teszi. A jól megrendezett, Bakócz instrukciói alapján végbemenő színjáték során Ulászló az „Akarod-e feleségedül...” kérdésre nem az elvárható „akárom”-ot, hanem „igen”-t felelt, amit a kényszer és a házasság el nem hálása mellett szintén érvként hoztak fel a házasság érvénytelensége okán.

Az mindenesetre, ahogy Ulászló másfél éven át, többszöri találkozásuk alkalmával is sikeresen hitegette Beatrixot azzal, hogy a háborúk végeztével nyilvánosan is maga mellé emeli, egyértelműen az uralkodó diplomáciai képességeit dicséri. 1492 tavaszán már köztudott volt, hogy Ulászló nem kívánja teljesíteni házassági ígétét, de Beatrix – és az őt támogató Habsburg Miksa római király, majd császár (1486–1519), aki Ulászló gyermektelensége esetén örökölte volna a magyar trónt – mindent megtett a Szentszéknél, hogy a magyar királyt kényszerítsék az ígért teljesítésére. (Az ügy 1500-ban zárult le, amikor a házasságot a pápa érvénytelenítette.)

Bő három hetes váradi tartózkodás után a király végre bevonult Erdélybe. Felkereste Kolozsvárt, majd végiglátogatta a királyi és a szász városokat. Augusztus végén Szebenbe érkezett, ahova az erdélyi nemesség, a szászok és a székelyek részére tartománygyűlést hirdetett. Az erdélyi út esetében jól megmutatkozott, mit jelentett a király jelenléte: Bonfini feljegyzése szerint az uralkodó roppant összeget, 60 ezer aranyforintot szedett be a tartományból, ami a számadáskönyv alapján a szászok rendkívüli adójából (21 ezer), a tartomány ekkor szedett hadiadójából (17 ezer a kivetett 31 ezerből – a főurak az adó fejében ugyanis hadakozást vállaltak) és különböző hátralékos királyi jövedelmek behajtásából és bírságokból tevődött össze. A gazdasági kérdéseken túl a király politikai téren is igyekezett rendet teremteni: Erdélyben ekkoriban két főúr, Losonci László és Drágfi Bertalan töl-

tötte be a vajdai tisztséget, ami azzal járt, hogy a két vajda körül két egymással versengő klikk szerveződött, ami komoly helyi konfliktusokat idézett elő. A király nem tétovázott, és a helyzet megoldása érdekében Losoncit

II. Ulászló király
aláírása 1496-ból

felmentette, hogy a kiváló katonát, Drágfi hagyja meg egyedüli vajdának. A szebeni tartománygyűlésen a király intézkedett arról is, hogy az erdélyi nemzetek egymással szembeni nézeteltéréseit bizottságok tekintsék át, és szeptember végére hadba szólította a tartomány fegyveres erejét, amelynek élére Drágfi vajdát és Vingárti Geréb Péter udvarmestert állította.

Szebent és az erdélyi püspök gyulafehérvári rezidenciáját háta maga mögött hagyva az uralkodó hamarosan elhagyta Erdélyt és szeptember 25-én bevonult Temesvárra. Bonfini szemléletesen írja le, miként jelent meg az uralkodó előtt Mátyás király híres hadvezére, az országbíróságot, a temesi ispánságot és az azzal egybekötött Alsó-Részek főkapitányságát betöltő Kinizsi Pál, aki korábbi agyvérzése miatt már elveszítette beszédképességét, és a király üdvözlésekor csak mutogatással tudta kifejezni mondanivalóját. A király és környezete – most már Kinizsivel együtt – Temesváron hozzálátott, hogy a török elleni hadjárat addig is

folyó szervezési munkálatait felgyorsítsa: tömegesen indították útnak a küldöncöket, hogy a király leveleit kézbesítsék a hadi szerek szállítása, a főúri és főpapi bandériumok gyors kiállítása és elindítása, valamint az utánpótlás megszervezése ügyében. Mivel egyes török csapatok a király erdélyi tartózkodása idején betörték Horvátországba, illetve a Magyar Királyság területére Pozsega megyénél és a Szerémségnél, sőt még Nándorfehérvárt is ostrom alá vették, amelyet Kinizsi egyik kapitánya mentett fel, a hadjárat elsődleges célja e hadmozdulatok megtorlása

lehetett. A magyar válaszcsoport Kinizsi Pál vezette az Ulászlóval együtt érkező hadvezérek, így Drágfi vajda részvételével. A magyar sereg létszámát Bonfini 14 ezer főre teszi – nem kizárt, hogy ez közel állt a valósághoz.

A hadjárat lefolyásáról ugyancsak a Budán élő Bonfini értesülései alapján tudhatunk meg részleteket, ellenben időpontja a királyi számadáskönyvből bogozható ki: Kinizsi legkésőbb október 23-án már bizonyosan elindult Szerbiába, november 12-én pedig már azt írja a kincstartó, hogy „a királyi felség utasítására annak a küldöncnek, aki az első jó híreket hozta Kinizsi Pál úr Szerbiából való visszatéréséről, egy ruhára adtam négy forintot”.⁷ Azaz a szerbiai hadjárat körülbelül három hétig tartott, és akkor indították meg, amikor a török – a horvátországi fronton fosztogatva – Szerbiát és Bulgáriát erősebb védelem nélkül hagyta. Az expedíció végül hagyományos határ menti rabló hadjáratba torkollt: a könnyű fegyverzetű lovasság nagyobb területre szét-

szóródva fosztogatott és pusztított, míg a nehézlövasság – nem ütközve komoly ellenállásba – egyenes úton haladt Szendrőig és még azon is túl. Bonfiniől tudjuk, hogy Kinizsi Pál tovább szeretett volna vonulni a török tartomány belsejébe, de a többi vezér a visszafordulás mellett döntött. A sereg így visszatért Nándorfehérvárra, és Szendrő ostromára készült. Bonfini később az ekkoriban a törököknél lévő magyar követőtől azt hallotta, hogy az Ázsiában és Egyiptomban lekötött törökök körében a magyar előrenyomulás nagy riadalmat keltett, és – tette hozzá némileg túlozva – a magyarok akár Konstantinápolyig vonulhattak volna.

Ulászló nem vett részt személyesen a szerbiai hadjáratban. Miután október 7-én Kinizsivel és a többi országnaggyal elhagyta Temesvárt, Zentán át Péterváradra vonult, amely bő két hétig szolgált főhadiszállásul – seregei innen indultak el a török területek felé. Mikor aztán tudomást szerzett a sereg visszatérteréről, maga is útra kelt, és Szalánkemén érintésével november 14-én bevonult az ország védőbástyájának számító Nándorfehérvárra, ahol találkozhatott visszatérő parancsnokaival. A király bizonyára tudatosan látogatta végig a végvárrendszer néhány fontosabb erősítményét, ahova pedig nem jutott el, oda megbízottjait küldte el, hogy rajtuk keresztül felmérhesse a várak helyzetét (például Szabács esetében). A látottak nagyban befolyásolhatták azokat a személyi változásokat is, amelyeket ez idő tájt hajtott végre, illetve az új tisztségviselőkkel kötött megállapodásait. 1494-ben Ulászló az ország délkeleti csücskétől, a Székelyföldtől egé-

szen Boszniaig teljes *tabula rasa*-t teremtett azzal, hogy minden addigi, határvédelemért felelős személy helyére új tisztségviselőket nevezett ki. A folyamat még a kassai országgyűlés idején vette kezdetét, amikor két-két szreberniki és szabácsi bán kapta meg kinevezését. Szeptember elején Szebenben Losonci László felmentésével Drágfi Bertalant hagyta meg a vajdai és székelyispáni tisztségekben, és választottja pozícióját azzal is megerősítette, hogy a kegyvesztetté váló ecsedi Bátori családtól elvett szabolcsi és szatmári ispánságokat is a vajdának adta. November elején nevezte ki a két új nándorfehérvári bánt, míg a hónap végén a két szörényt. Mindeközben Szendrő ostrománál, november 24-én elhunyt Kinizsi Pál, így két nappal később Ulászló új temesi ispánt kreált Somi Józsa személyében, aki addig Kinizsi alatt szolgálva és jól ismerve a déli határvédelem gondjait, egyszerre képviselte a folyamatosságot és – a királytól kapva meg a felemelkedés lehetőségét – a feltétlen hűséget jelentő megújulást.

Kinizsi halála Ulászlót és az udvart mélyen megrendítette, ám egyszersmind óriási lehetőséget is kínált arra, hogy a király hatalmát az országon belül tovább erősítse. Számos jelenségből látható, hogy a trónharcok lezárultával Ulászló sikeresen konszolidálta hatalmát az országban. A budai kormányzat ugyanakkor – részben a kincstár nehéz helyzetéből és abból fakadóan, hogy a Mátyástól megörökölt királyi birtokvagyon eltörpült egyes főurak magánvagyonával – nem tudta teljes engedelmességre szorítani belső főúri ellenzékét. 1494 elején például Szapolyai István

nádor a király határozott parancsa ellenére is magánháborút folytatott Mátyás törvénytelen fia, Corvin János herceg ellen és elfoglalta annak egyik fontos váruradalmát. A nádor legfőbb szövetségesei ekkoriban éppen Kinizsi Pál és Újlaki Lőrinc boszniai herceg voltak, akik a politikai jellegű szövetség mellett még vagyonuk örökösévé is megtették a nádort. Újlaki – kihasználva, hogy törzsbirtokainak túlnyomó része távol a budai központtól, a Szerémségben és Szlavóniában terült el – néhány helyi hatalmassággal együtt kezdetektől dacolt Ulászló uralmával, ami a királyhű főpapokkal és bárókkal folytatott szüntelen magánháborúk miatt a Délvidéken országrésznyi területet tartott állandó feszültségben. Kinizsi halálával megváltoztak az erőviszonyok: az udvar joggal gondolta azt, hogy egy Újlaki Lőrinc elleni támadás esetén az ország északnyugati szegletében, Trencsénben tartózkodó Szapolyai nádor nem fog fegyveres segítséget nyújtani délvidéki szövetségeseinek, már csak azért sem, mert a lőcsei megállapodásnak megfelelően Ulászló számíthatott testvére, a lengyel király közbelépésére, aki bizonyára szívesen megtorolta volna a trónharcok idején, 1492. január 1-jén Eperjesnél Szapolyaitól elszenvedett vereségét.

A király tehát – időközben, november 18-án Bácsra, Váradi Péter érsek várába téve át főhadiszállását – visszavonta seregeit Szendrő ostromától, és a teljes hadigépezetet Újlaki Lőrinc várai ellen fordította. A támadás jogosságát számos hivatalos indokkal támasztotta alá: a török betöréskor a herceg állítólag átengedte birtokain az ellenséget, Fejér megyében emberei megöl-

tek egy adószedőt, valamint a király többszöri felszólítása ellenére nem jelent meg előtte sem Lőcsén, sem Bácon. A herceg rezidenciáját, Szerémújlakot már decemberben elfoglalták a királyi seregek, és az uralkodó – bevonulva a kor leghíresebb hazai bortermelő vidékének központjába – nem éppen minden propagandisztikus él nélkül küldte „várunkból, Újlakról” leveleit az ország különböző vidékeire. A herceg fogságba esett anyjával, akit a Veszprém megyei Várpalotára költöztetett, és a legyőzöttekkel mindvégig kegyesen bánt. Az elkövetkező három hónap várostromok tücatját hozta: a király hadvezérei, főként Drágfi vajda, Geréb Péter udvarmester és Somi Józsa temesi ispán, sorra hódoltatták Újlaki és szövetségesei várait. Újév után a meglehetősen egyoldalú harcok a Dél-Dunántúlra is áthelyeződtek. A „lábadó” herceg végül kénytelen volt behódolni, és 1495 márciusában a Pécssett tartózkodó király elé járulva kegyelemért könyörgött. A király megbocsátott, de az elfoglalt várakat 1498-ig nem adta vissza, hanem Újlak központtal egy bánságot alakított ki, amelynek élére saját embereit állította. Újlaki csak azzal vigasztalódhatott, hogy az uralkodó cserébe évjáradékot biztosított a számára, ez azonban késve és kis részletekben csordogált csak a herceg tárcájába. A herceg elleni hadjárat megterhelte ugyan a kincstárt, de lecsendesítette a Bács tágabb körzetét nyugtalanító belső harcokat, egyszersmind rendkívüli módon megerősítette a király hatalmi pozícióit. Lőrinc herceg többé nem dacolt az uralkodóval, sőt élete alkonyán a Magyar

II. Ulászló király és családja

Királyság országbírója is lett, szövetségese, Szapolyai István nádor pedig egyedül maradván kénytelen volt közeledni a királyhoz.

A fegyverzaj közepette az udvar 1495 januárjában elhagyta a Szerémséget, és a Dráva folyása mentén haladva Szlavóniába indult. Februárban a király Verőcén tartománygyűlést tartott a szlávón és a horvát nemesség részére, ahol számos helyi konfliktust igyekezett elsimítani. Az uralkodó itt is folytatta a személycseréket: elvette Kanizsai Lászlótól a dalmát-horvát-szlavón bánságot, és Mátyás király törvénytelen fiának, Corvin János hercegnek, Szlavónia legnagyobb, ám eladósodott birtokosának adta, aki ezért cserébe lemondott az uralkodó által régtől fogva kárhozott „Szlavónia hercege” címről. Verőcéről az udvar a Dráván átkelve Pécsre vonult és töltött el egy hónapot a kincstartó, Ernuszt Zsigmond püspök vendégszeretét élvezve. A pécsi tartózkodás nem csak az Újlakival és szövetségeseivel való kibékülés jegyében telt: márciusban a szultán követével itt kötötték meg az Osz-

mán Birodalom és a Magyar Királyság közötti három éves békét is.

Ulászló király végül április elején országa fővárosa, Buda felé vette az irányt, ahová 13 hónap távollét után, április 9-én vonult be, és néhány nap múlva országgyűlést hirdetett meg – hiszen hiába állt a hosszas országjárás és a győztes harcokat követően hatalmas csúcsán, a kincstár megint kongott az ürességtől. Akaratát ezúttal is keresztülvitte a rendeken, amelyek június 14-én ismét felajánlották neki az egyforintos hadi-

adót. Hamarosan azonban a királynak ismét hosszú utazásra kellett indulnia – ezúttal azonban akaratán kívül.

„Hálnak-e ott az emberek?”

1495 augusztusában nem politikai okok álltak az uralkodó távozása hátterében: a fővárosban ugyanis kitört a pestis, amelynek az egyetlen ellenszere ekkoriban is az volt, mint Boccaccio idejében: minél messzebb menekülni a város forgatagától. Ulászló a hónap közepén hagyta el a fővárost, ezúttal kilenc hónapra. Bonfini e hosszúra nyúlt utazásról meglepően szűkszavúan nyilatkozik: „Ezalatt Magyarországon döghalál söpört végig, és Ulászló, hogy a dühöngő járvány veszedelmét elkerülje, az egész augusztus hónapot az erdőkben járkálva, bolyongva vadászattal töltötte. Aztán Csákvárott megbeszélést folytatott néhány főpappal, majd Szegednél gyűlést tartott. A járvány sodrától hajszolva bejárta Csanádot, Bácsot, Szentmihályt, Verőcét, átkelve a Dráván Babócsát, innen aztán Somogyon, Szombathelyen, Sopronon át Po-

zsonyba ment, ahol a csehek és morvák számára tartott gyűlést.”⁸

Augusztusban a királyi udvar alighanem még abban reménykedett, hogy a pestis dühöngése hamar alábbhagy: bizonyára emiatt maradt Ulászló még jó ideig a főváros környékén, idejét valóban kedves szórakozásának, a vadászatnak szentelve. Miután kincsházának őre megtisztította vadászpáncélját, kardjait és dárdáit, először a Csepel-szigetre ment solymászokkal (augusztus 16.), majd innen Isaszeget és Mogyoródot érintve átkelt a Dunán, és másfél hétre Mátyás király visegrádi palotájában szállt meg (augusztus 28–szeptember 9.). Utazásai során a fővárosból látták el pénzzel és élelemmel, onnan szállították számára kedvenc borait, a szerémit és a malváziait is. Végül csalatkozva azon reményében, hogy visszatérhet a fővárosba, kíséretével kedvenc vadászó helyére, a Vértesbe ruccant ki, útjába ejtve Tatát, majd Gesztet. Kíséretében mindvégig ott volt a Kinizsi Pál halála után kinevezett új országbíró, Mátyás király unokatestvére, Geréb Péter, aki – olybá tűnik – meghívta az uralkodót saját délvidéki birtokaira. A Bonfini által is említett csákvári találkozó (szeptember 28.) után ugyanis gyors iramban egészen a Geréb kezén lévő Valkó megyei Valpóra, illetve Eszékre utaztak (október 13.).

A pestis miatt a királyi kúria budai üléseit, amelyek hagyományosan Szent Mihály-nap nyolcadán, október 6-án vették kezdetüket, Szegedre helyezték át, október 18-ra. Az országban hamar elterjedt a hír, hogy a király is meg kíván jelenni az új helyszínen. Döntését azonban nem az a szándék szülte, hogy részt vegyen a bírósági tárgyalá-

sokon – középkor végi uralkodó ilyet sohasem tett, hiába keltek a bírósági oklevelek a neve alatt. Valójában a szegedi út háttérben az állt, hogy Ulászló ismét adót akart megszavaztatni, ez évben ismét másodszor, és ennek érdekében a bírósági időszakkal párhuzamosan országgyűlést kívánt tartani. Eszékről így maga is Szegedre utazott, ahova legkésőbb október 22-én érkezett meg. Mivel négy nap múlva már továbbállt Csanádra, az egyforintos hadiadót a pestisre hivatkozva vélhetően rekordidő alatt szavaztatta meg az országnagyokkal és a nemesiség tömegeit képviselő megyei követekkel. Az adókimutatás hivatalos indoka ezúttal az elhanyagolt állapotban lévő végvárrendszer megsegítése volt: az adót újkor kellett beszedni.

A király utazásainak irányát a pestis terjedése befolyásolta. Csanádról Zentán és Teleken keresztül Bácsra utazott, ahol közel két hónapot töltött Váradi Péter érsek várában vendégeskedve. Bács – amellett, hogy itt fogadták a moldvai vajda követeit – komoly politikai döntések is születtek: december 22-én például Ulászló visszaadta Bács megye ispánságát az érseknek, elvéve azt Somi Józstól, az Alsó-Részek főkapitányától, aki Kinizsi utódjaként Temes mellett számos további megye ispánságát viselte. Bizonyos, hogy a király nem akart ilyen hosszú ideig Bácsra maradni: november 30-án ezt olvashatjuk a számadáskönyvben: „A királyi felség által Pozsonyba küldött Pogány Péternek, hogy kiderítse, halnak-e ott az emberek vagy nem, és ezt a királyi felségnek jelentse, ... útiköltségre adtunk 16 forintot”⁹ Ugyanekkor Kalocsára is futárt menesztettek, hogy megnézze, pusztít-e ott a pestis.

A hírek nem lehettek kedvezőek, mert az uralkodó csak újév után néhány nappal hagyta el Bácsot, hogy ismét Geréb Péterhez utazzon Valpóra. Itt érte a hír, hogy Corvin János herceg Lengyelországban állítólag zsoldosokat toboroz, akikkel az ország északi vidékeire, Árvára és Liptóra akar törni. A térség védelmét Szapolyai István nádorra bízta, és leveleiben a fenyegetett városoknak ígéretet tett arra, hogy maga is a Felső-Részekre utazik. Ígéretének eleget is tett, mivel a Bonfini által is említett útvonalon kíséretével három hét alatt elérte a mintegy 450 km-re lévő Pozsonyt, ahova február 8-án vonult be. A határ menti királyi városban két és fél hónapot töltött, mivel Budán még mindig tombolt a pestis. A király környezete csak április végén látta úgy, hogy a főváros megközelítése immáron nem fenyeget közvetlen életveszéllyel: 1496. május 8-án az uralkodó így hazatérhetett.

Tanulságok

Kétségtelen tény, hogy az utazás és hadakozás fáradalmaitól sohasem visszarettenő Mátyás királlyal szemben II. Ulászló nem testesítette meg a magyar nemesség elvárásainak megfelelő katonakirály eszményét: bár uralkodása első hat esztendejében idejének csupán felét töltötte Budán, 1496 után rendszerint csak csehországi útjai során hagyta el az ország központi területét, a *medium regni*-t. Bácsot például már csak egyszer kereste fel élete folyamán, 1500 őszen, amikor az érseki városba hívták össze a fegyveres országgyűlést. Míg uralkodásának első évtizedében a fiatal, 1490-ben 36 évesen trónra lépő, de már ekkor gyakran betegeskedő

uralkodó a fent elmondottak fényében könnyebben szánta rá magát az utazásra, addig az 1500-as évektől egyre inkább Budán és annak közvetlen körzetében töltötte ideje java részét. Megítélésére alighanem az is rányomta a bélyegét, hogy 1504-től kezdve többször szenvedett el agyvérzést, amely ideig-óráig bizonyosan akadályozta a kormányzat mindennapi teendőinek végzésében. Nem kizárt, hogy a Dubravius által emlegetett flegma érdektelenség, amely miatt a hagyomány Dobzse Lászlóként tartja számon, élete utolsó hónapjait jellemezte, amikor az ismétlődő betegségektől meggyötört agg uralkodó már elveszítette beszéd- és íráskészségét.

A fentebbi események azonban jól mutatják, hogy Mátyás király halála nem jelent oly éles határvonalat, mint amilyennek azt a királyi hatalom szemszögéből a hagyomány és a történészek tartották: Ulászló – akinek személye ellen oly súlyos lázadások sohasem törtek ki, mint Mátyás

ellen – a rendkívül nehéz helyzetben átvett országban képes volt a lehetőségekhez mérten erős kézzel kormányozni. Mint láttuk, szabadon váltotta le és nevezte ki a bárói tisztségviselőket (természetesen saját híveit állította az érsekségek és püspökségek élére is), és gyakran évente kétszer is be tudta hajtani a Mátyás által rendszeresen szedett egyforintos adót. Emellett Újlaki példája azt is megmutatta, hogy ha szükséges volt, akár erővel is képes volt felszámolni ellenzékét. Ami viszont jelentősen korlátozta mozgásterét, az nem személyéből és tanácsosainak megválogatásából fakadt, hanem abból, hogy a déli határvidéket folyamatosan fenyegető Oszmán Birodalom miatt a Magyar Királyság a korban egyedülálló módon állandó hadsereget és több száz kilométernyi végvárrendszert volt kénytelen fenntartani, ami folyamatos költségvetési hiányt, és így a hitelező országnagyokra és a rendekre való fokozódó ráutaltságot teremtet.

Jegyzetek

¹ Johann Christian von Engel: Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. I. Band. Halle, 1797. 17–181.

² Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades I–IV. Edd. I[osephus] Fögel, B[ela] Iványi et L[adislaus] Juhász. Lipsiae, 1936–1941. – Magyar fordítása: Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995. Balassi Kiadó.

³ A cikkben írtak egy részével megjelenés előtt álló szaktanulmányokban is foglalkoztam, amelyek részletes forráshivatkozásokat is tartalmaznak: Neumann Tibor: Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Budapest; Uő: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század). Szerk. Hegyi Géza–W. Kovács András. (Erdélyi Tudományos Füzetek). Kolozsvár; Uő: A gróf és a herceg magánháborúja. Szapolyai István és Corvin János harca a lipthói hercegségért. Századok folyóirat. – Az Újlaki Lőrinc elleni hadjáratra ld. legújabbban: Fedeles Tamás: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495.). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27.) Szeged, 2012.

⁴ Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493–6 évekről. (Közl.: Kandra Kabos.) In: Adatok az egri egyházmegye történelméhez II. kötet. Szerk. Kandra Kabos. Eger, 1887. 353.

⁵ Kulcsár Péter fordítása. Bonfini, A.: i. m. 989.

⁶ A kérdésre ld. Neumann Tibor: II. Ulászló koronázása és első rendeletei (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról), Századok 142, 2008, 319.

⁷ Engel, J.Chr.: i. m. 53.

⁸ Kulcsár Péter fordítása. Bonfini, A.: i. m. 1004.

⁹ Engel J. Chr.: i. m. 178.

Énekek Szent László király tiszteletére

Cantiones de Sancto Ladislao rege

Szerkesztette: Medgyesy S. Norbert és Kovács Andrea. Magyar Napló, Bp. 2012. CD-melléklettel

A Liszt Ferenc Zeneakadémia egyházzene tanszakának újraindulása 1990-ben új utakat nyitott az egyházi zene kutatásai felé is. Az azóta eltelt mintegy negyed század alatt, egyházzene-szek, és velük szorosan együttműködő zenetudósok, népzene-szek, történészek, filológusok rendkívül magas színvonalú munkái gazdagították, gazdagítják mind a magyarországi, mind a nemzetközi tudományos életet. A publikációk széles skálája és rendkívül nagy száma mellett fölmerül azonban a kérdés, hogy ezeket a tudományos eredményeket hogyan lehet a szélesebb tömegekkel megismertetni, a gyakorlati egyházzenei életben megvalósítani. Az *Énekek Szent László király tiszteletére*

című kiadvány ennek a kihívásnak kíván megfelelni nemes, átgondolt, megfontolt, aprólékosan mércére tett válogatásával. Egyszerre egyesíti magában azt az igényt, hogy minél több forrás anyaga konkrétan is megjelenhessen, minél több válogatási lehetőség kerüljön a leendő olvasó, éneklő, vezénylő kezébe, ugyanakkor kiegészítő szövegeiben egyszerűen, tömören fejti ki a szent király kultuszának különböző aspektusait.

Célközönsége széles skálán mozog: iskolák, történelem-, irodalom- és énektanárok, korosztályoktól független plébániai közösségek, kántorok, előénekesek, szerzetesrendek, egyéni érdeklődők, kutatók, papok és még sorolhatnánk. Ezzel együtt, a legbővebben kifejtett fe-

jezet, a népének-gyűjtemény jelzi, hogy elsődleges célja a minél szélesebb körű iskolai és templomi használat.

Az igényes, képzettebb énekesekkel rendelkezők megtalálhatják a teljes mise-anyagot latinul és magyarul is, sőt továbbmenve, a magyarországi gregorián források közép-európai variánsai mellett a világegyházhoz kapcsolódva a *Graduale Romanum* (a római mise gregorián énekeskönyve) szövegi és dallami variánsait is. Teljes zsolozsmájának szövegét megtaláljuk latinul, majd a néphagyományra és a magyar forrásokra alapuló népszolozsma kerül teljes dallammal közlésre.

A több mint 30 dallamot tartalmazó népének-gyűjtemény egészen egye-

Szeged és Zenta háborúja

(1474 – 1475)

Kevés olyan esetet ismer a történelem, amikor egy országban két szomszédos város háborúzik egymással, egy kiegyensúlyozott és szilárd központi hatalom, illetve kormányzás idején. Pedig ez történt a két Tisza-parti város, Szeged és Zenta között az 1470-es évek közepén, Mátyás király uralkodása alatt, és az ő jóváhagyásával.

Nyilvánvaló, hogy a két település nem volt sohasem egy súlycsoportban, sem politikai, sem más téren. Szeged, már a kora középkor óta a legjelentősebb város délen, és a 15. században éli a fénykorát. Jelentősége abban az időben nagyobb volt, mint bármikor a történelme folyamán.

Zenta viszont a 15. század második felében egyházi java-

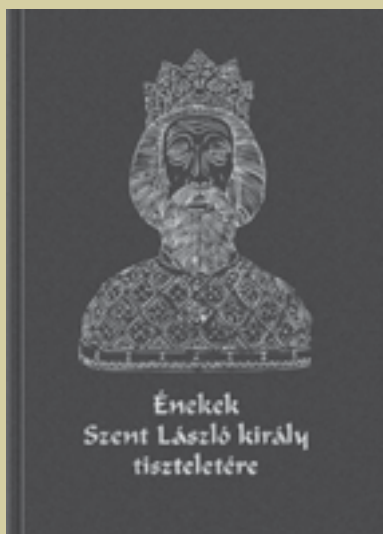
Tari László, Zenta

dalomként, vagyis a budai káptalan birtokaként felfelé törekvő település, melynek már régóta ismert réve, jó átkelőhelye van, ahol a budai káptalan emberei szedik a vámot mind a folyón való átkelésekért, mind a tiszai hajóforgalom után.

A budai káptalan már minden bizonnyal a 12. század második felétől, de legkésőbb a 13. század elejétől birtokolta a Zentától északra fekvő, halban gazdag tiszai árteret és csésztói halastavat, mely birtok Adorjánig terjedt (egy 1224-ben készült határbejárási okmány szerint már a budai káptalan tulajdonában van e terület). Nem tudni, hogy Zenta mikor került pontosan a káptalan birtokába,

de egyes történészek szerint már az 1280-as évektől, melyet feltehetően a Csanád nemzetségtől szereztek meg vétel, illetve ajándékozás útján. Ezt megerősíti az is, hogy amikor 1285-ben a Csanád nemzetség e tájon lévő birtokait V. László király megerősíti Tamás comes (gróf) részére, a községek között Zyntharév (Zenta-rév) már nem szerepel. Dokumentáltan (egy határbejárási okmány alapján) azonban csak 1367-től a budai káptalan birtoka.

Zenta kora középkori történetének meghatározó tényezője, a *budai káptalan*, teljes nevén az óbudai *Szent Péter és Pál prépostság* (*Capitulum Ecclesiae Budensis*) 1022-től 1648-ig állt fenn. Thuróczi krónikája szerint Szent István Kean bolgár vezértől szerzett hadi-

dülálló. Számos gyűjtő, kutató munkáinak összegzése, ami a kötet kifejezett erénye. Az egész magyar nyelvterületről válogatott dallamokat alaposan szemügyre véve ismerős motívumok sokaságával találja szembe magát az

olvasó. Nem véletlenül. Az egyházi népének jellegzetessége – a népzenehez hasonlóan – a dallamok és szövegek átjárhatósága. Több dallamot is ismerünk más szöveggel, így az egyes új tételek elsajátítása nem okoz nehézséget. Ezzel a jelenséggel e kötet is követi az *Éneklő Egyház* „pedagógiáját”, mely szerint egy már ismert dallamra egy vagy több új szöveg megtanulása lényegesen egyszerűbb, mint teljesen új tételek elsajátítása. Mindezzel együtt hangsúlyoznunk kell, hogy e kötetben kizárólag valamilyen konkrét forrásban – népzenei vagy írott – meglévő tételek szerepelnek.

Jelentős opus és egyben színesíti a megjelent kötetet, a Vakler Anna művészeti vezetésével készült CD-melléklet, melyen nem véletlen az előadók kiválasztása sem. A gregorián tételeket a Liszt Ferenc Zeneakadémia Egyházzenei Tanszékének tanárai és diákjai Merczel György vezényletével, a népénekeket pedig a Népzene Tan-

szék tanárai – többek között Maczkó Mária énekművész – és hallgatói adják elő. Mindkét tanszék egy-egy jellegzetes előadói stílust, hagyományt képvisel, melyek hozzájárulnak a dallamokról alkotott képek kiteljesedéséhez, megkönnyítik azok méltó megszólaltatását.

Szent László király volt az, akinek „sikerült megszilárdítania az ország belső rendjét, lezárnia a Szent István által elkezdett államalapítást” (idézet a bevezető tanulmányból): ő volt az, aki felismerte, hogy a kereszténység fennmaradásának alapfeltétele a saját szentek tisztelete. Ennek eredményeként kezdeményezte István, Imre és Gellért szentté avatását 1083-ban.

E lelkület folytatásához és a magyar szentek sorát folytató László király tiszteletének gyakorlati megvalósításához gazdag kincsestárat tár fel az *Énekek Szent László király tiszteletére* c. kiadvány az olvasó előtt.

Dr. Csomó Orsolya, Budapest

zsákmányból templomot építtetett Óbuda terén (a mai Fő tér és a Zichy-palota helyén), s mellette társaskáptalant alapított. Vagyonát Szent László és II. Géza király jelentősen gyarapította. Hiteles helyi tevékenységéről – amely országos hatáskörrel rendelkezett – az 1210-es évektől vannak adatok, és hivatalos kiadványaiban a *Capitulum Ecclesiae Budensis* nevet viselte.

Befolyása a királyra és az ország politikájának alakulására mindig is jelentős volt, s a 14. századig az ország egyik legnagyobb birtokosává és pénztőke tulajdonosává vált a káptalan, nemegyszer a királynak is kölcsönöket folyósított. Mindemellett a káptalani prépost az ország fővárosában (Budán) a legmagasabb rangú egyházi méltóság volt. Ilyen háttérrel bírt Zenta a 15. század második felében, amikor is sor került a két város közötti viszálykodásra, ami végül fegyveres konfliktusba torkolt.

Szeged városa, a Tisza és a Maros találkozásánál, már a kora középkorban jelentős kereskedelmi és közlekedési gócpont volt szárazon és vízzen egyaránt. I t t halad az egyik fő kereskedelmi útvonal észak, illetve dél felé. Délen, a Szerémségben, már régóta kitűnő borokat készítettek, ami felkeltette a szegediek érdeklődését – mivel közel voltak ehhez a borvidékhez. Szerémségben még a rómaiak

honosították meg a szőlőművelést, s az itteni boroknak olyan nagy híruk volt már a 12–13. században, hogy a szegediek is lejártak Péterváradra és Kamoncra (vagy Kamanc, ma Kamenica) bort vásárolni. Mivel a szegediek mindennel kereskedtek, fuvaroztak székereken vagy hajón, rájöttek, hogy milyen nagy üzlet rejlik a jó szerémségi borral való kereskedelemben. Végül azonban már nemcsak kereskedtek, hanem nagy kiterjedésű szőlőbirtokokat is vásároltak Kamonc környékén. A szőlőtermelés, illetve borkereskedés olyan jövedelmező volt, hogy Szeged hajdani nagyságának egyik fő tényezőjévé vált.

Közel 70 szegedi polgárnak volt a 15. század végén a Szerémségben szőlőbirtoka. Ennek tükrében érthető, hogy a szegedieknek a 14. és 15. században számos peres ügye volt, hol a macsói bánnal, hol a péterváradi apátsággal, hol a titeli káptalannal.

Mindemellett a szegediek több uralkodótól is sok kiváltságot kaptak különféle szolgálataikért, pl. vámkedvezményeket a szállított áruk után, vagy adó- és vámmentességet élveztek, többek között a szerémségi szőlők tekintetében. Ezeket a kiváltságokat IV. Béla, III. András, Károly Róbert, Nagy Lajos, illetve Zsigmond királytól kapták. Ennek ellenére pl. a kalocsai érsek – akinek illetékessége alá tartozott a szerémségi bor-

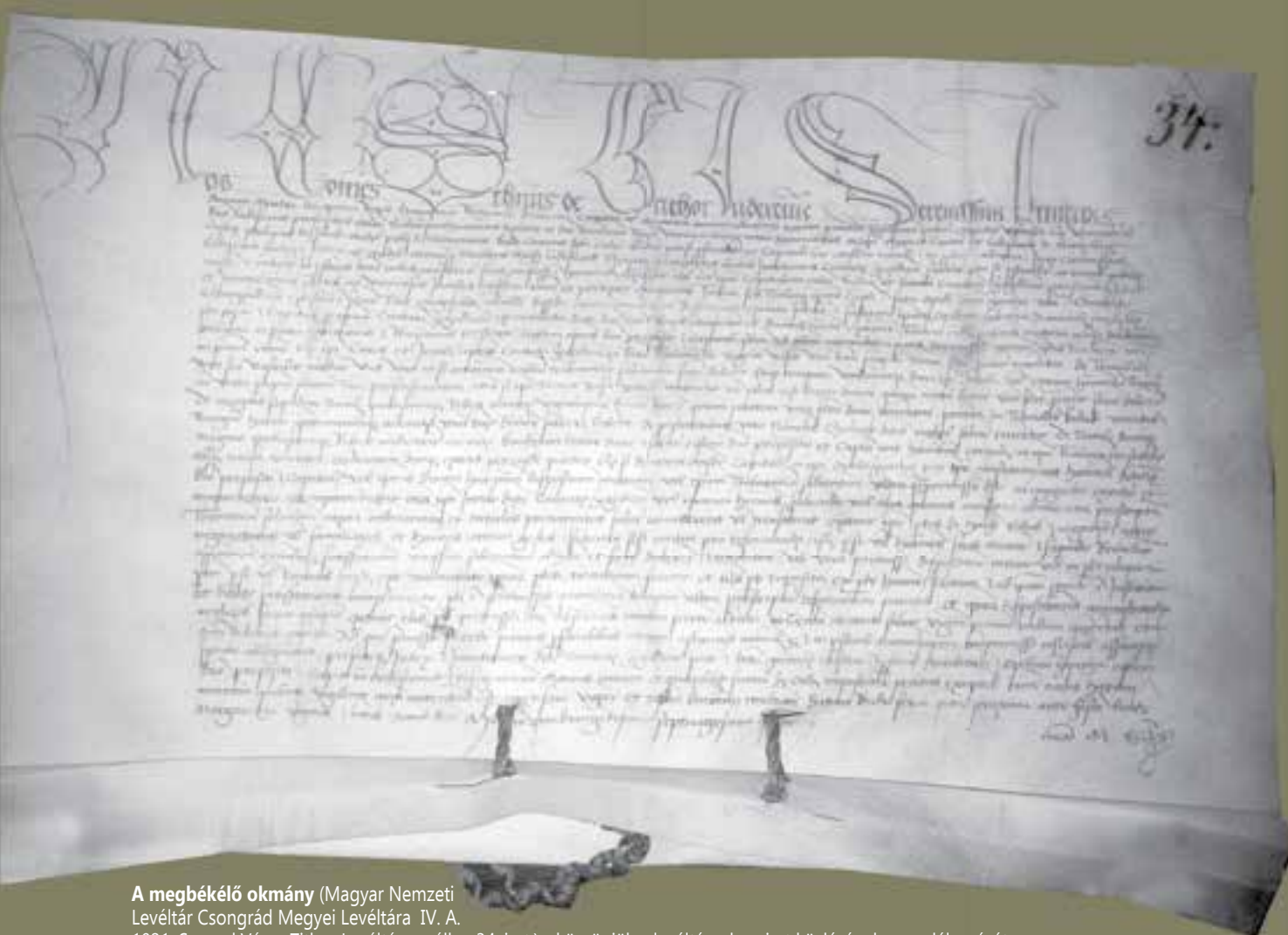
vidék – nemcsak a szüretelőpénzt, hanem a szőlők őrzéséért a csőszpénzt (2 dénárt) is beszedte a szegediektől.

Más esetben viszont péterváradi apát hajtotta be a szegediekre a természetbeni vámot. Mindezek ellenére azonban a szőlőtermelés nagy hasznot hajtott Szeged városának, még ha pereskedésre, illetve véget nem érő vitákba és viszálykodásba is csapott át a vele járó foglalatosság.

A szegedi polgárok saját hajóikon szállították a Dunán és a Tiszán szerémségi boraikat, még hozzá vámmentesen – a királyoktól kapott kedvezmények alapján –, de évszázados joggyakorlat volt, hogy a magánkézen lévő vámhelyeken is csökkentett vámot fizettek, így pl. a titeli és a zynthai (zentai) révén. A szegediek ezt meg is tették, csak akkor zúgolódtak, amikor a budai káptalan zentai vámszedői a szokásostól nagyobb díjat követeltek tőlük. Ez 1474 őszén történt Zentánál, amikor is a szegediek megtagadták a megemelt vám kifizetését. Ekkor a káptalan vámszedői lefoglalták a szegediek hajóit, gazdag rakományukkal együtt.

A szegedi városi tanács magához Mátyás királyhoz fordult jogorvoslatért, aki egyébként lekötöztetettje volt Szeged városának. A király miután kivizsgálta az ügyet, felszólította a peres feleket a megegyezésre, illetve a budai káptalant arra, hogy utasítsa zentai vámszedőit az erőszakos cselekedetek megszüntetésére. Csakhogy a káptalan hajthatatlan maradt, mire Mátyás király felhatalmazta a szegedieket, hogy fegyverrel szerezzenek maguknak igazságot, ami azt je-

A megbékélő okmány (Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára IV. A. 1021. Szeged Város Titkos Levéltára a. állag 34. irat.) - köszönjük a levéltárnak az irat közlésének engedélyezését.

lentette, hogy foglalják el erővel Zentát, és szabadítsák ki a lefoglalt hajóikat. A királyi jóváhagyás birtokában Szeged felfegyverkezett polgársága Zentát elfoglalta, és hónapokig megszállva tartotta. A hadviselés részleteiről sajnos nem maradt feljegyzés, de a fegyveres fellépés visszakozásra késztette a budai káptalant, ami most már egyezséget ajánlott, s ennek folytán került sor Szeged városával a megegyezésre.

Az egyezséget Báthori István országbíró hozta tető alá, s a megbékélő okmányt 1475. július 12-én (Szent Margit szűz és vértanú ünnepe előtti szerdán) látták el kézjegyükkel az érintett felek; *Vingárti Geréb László*, a budai egyház prépostja, apostoli főjegyző, a káptalan négy kanonokja, *Báthori István*

országbíró, valamint Szeged város bírása, *Szilágyi László*, s városának még négy esküdte. Az okmány igen terjedelmes, minden részletre kitér, illetve szabályozza a jövőbeni csökkentett vámdíjak alkalmazását, melynek értelmében minden 20 hordó bor után csak 1 forintot szedhetnek, a fél hordótól kisebb, ún. tunellák díjmentesek. Az üres hajók, illetve hordók után személyenként 10 dénárt (melyből 100 tesz ki 1 forintot), a nagyobb hajók után 25 dénárt (bármilyen teherrel), a középszerűen megrakott hajók után 12 dénárt, és a ladi-
kok meg csónakok után szintén csak 1 dénárt kellett fizetni. Az okmány befejező része pénz-
bírságot lát elő a megállapodás megszegőinek, mely szerint 100 márkát kell fizetni büntetésképp

a másik félnek. A fenn említett 1475. évi okmány jelenleg is megvan Szeged város levéltárában, s ebben az okiratban nevezték Zentát története során először (mező)városnak (latinul oppidum).

A Szegeddel való konfliktusnak azonban volt egy nagy előnye is. Ettől kezdve tudatosodott a budai káptalan előtt az a törekvés, hogy Zentát is a kiváltságos városok közé emeltesse a királlyal. Erre ugyan Mátyás uralkodása alatt nem sok esély volt, de a káptalan kitartásának köszönhetően 1506-ban siker koronázta ezen törekvését, és II. Ulászló, Magyarország és Csehország királya megadta Zentának a szabad királyi városi rangot – s ki hinné, hogy éppen Szeged mintájára. ✿

A szalánkeméni csata 1691. augusztus 19.

Ezerhatszázkilencvenben jelentős változás állt be a felszabadító, vagy második tizenöt éves háború menetében. 1683-tól a keresztény seregek jelentős győzelmeket értek el (1683-ban a kahlenbergi és párkányi; 1685-ben a táti; 1687-ben a nagyharsányi; 1689-ben a grabovaci és batočínai csatában) és stratégiai fontosságú várakat (1683-ban Esztergomot, 1685-ben Érsekújvárt, 1686-ban Budát, 1688-ban Belgrádot, 1689-ben Szigetvárt, Vidint és Ništ) foglaltak vissza.¹ A Lajos, badeni örgróf² vezette balkáni hadjárat sikerei nyomán pedig úgy tűnt, hogy az egész félsziget meghódítása sem számít hiú ábrándnak.³ A következő év azonban megmutatta ezen terv gyenge pontjait. Egyrészt a *Türkenlouis* vezette császári-királyi haderő meg sem közelítette a korábbi esztendőkhöz kiállított és a magyar hadszíntérre küldött keresztény seregek létszámát, hiszen a pfalzi örökösödési háború miatt a Habsburg Monarchia immáron nem csupán az Oszmán Birodalommal, hanem a Francia Királysággal és szövetségeseivel is háborúban állt. A harcedzett ezredek egy jelentős részét tehát a Német-római Birodalomba, a Rajna vidékére rendelték. A badeni örgróf vezetése alatt megmaradt csekélyke had pedig nem

volt képes egy ekkora területet hatékonyan védelmezni.⁴ Másrészt a balkáni vereségek nyomán a Porta is levonta a megfelelő következtetéseket. Arab Redzseb szófiai beglerbéget, az 1689. évi szerdárt kivégezték, míg Musztafa nagyvezír kegyvesztett lett. Bár életét meghagyták, de méltóságától megfosztották. II. Szulejmán szultán pedig Köprülü Mehmed fiát, Köprülüade Musztafa pasát nevezte ki új nagyvezírné, akinek rövidesen sikerült egy jelentős létszámú török és tatár hadat felállítania. Az oszmán hadvezetés a helyzet alapos mérlegelése és jó helyzetfelismerése alapján kidolgozott hadterve szinte teljesen sikert aratott. A nagyvezír először visszafoglalta a Balkánt a császári-királyi csapatoktól, majd ezt követően 1690. október 8-án, kétheti ostrom után elfoglalta Belgrádot is.⁵ A Thököly Imre vezette török-tatár-kuruc hadak Erdélybe törtek, ahol 1690. augusztus 21-én a Zernyest mellett megvívott csatában súlyos vereséget mértek Teleki Mihály és Johann Donat Heißler⁶ csapataira. Ezt követően a XIV. Lajos francia király által is támogatott volt kuruc fejedelmet a Nagyszeben melletti Keresztényszigeten szeptember 25-e és 29-e között megtartott országgyűlésen az erdélyi rendek fejedelmüké választották. Egy hónappal később azonban kizzo-

rult Erdély területéről, hiszen a Lajos, badeni örgróf vezette császári-királyi sereg október végére Havasalföldre űzte csapatait.⁷ A hadi helyzet tehát jelentősen megváltozott és a kezdeményezés immáron az oszmán hadvezetés kezébe került, amely sikereit egy következő évi hadjáratával kívánta továbbfejleszteni, míg a Habsburg Monarchia hadügyeit koordináló és irányító Udvari Haditanács az elszenvedett csorba kiköszörülését tűzte ki célul.

A szemben álló felek hadseregeinek létszáma és hadászati tervei

Belgrád elvesztése és a Porta által tervezett újabb nagyszabású hadjáratról szállingózó hírek arra kényszerítették az Udvari Haditanácsot, hogy a magyarországi hadszíntéren álló csapatainak létszámát komolyan megnövelje.⁸ Mindenekelőtt a Magyar Királyságban, Erdélyben és a szomszédos területeken téli szállásra vonult gyalogos-, lovas- és dragonyosezredeket kellett feltölteni, létszámukat és felszerelésüket kiegészíteni. I. Lipót császár és magyar király kérésére az örökös tartományok rendjei 24000 főnyi katonaság toborzásához járultak hozzá. A verbunkolás eredményeként már 1691. március 20-án Wienerneustattnál megmustálták az alsó-ausztriaiakat. A

Ludwig Wilhelm von Baden Baden

további újoncokat pedig részben Stockeraunál, részben pedig Kronenburgnál szemlélték meg.⁹ Így gyalog-, vértés és dragonyosezredet sikerült majdnem hadilétszámba feltölteni.¹⁰ Mindezeket túl jelentős számú ágyút és mozsarat öntöttek, valamint sáncszközöket, löport, ólmot és egyéb, a sikeres hadakozáshoz szükséges hadszereket szereztek be.¹¹

A magyar hadszíntéren eddig szolgált sereget a Rajna vidékéről visszarendelt alakulatokkal is kiegészítették. A gyalogoságiak közül ekkor újra az oszmán csapatok ellen vezényelték a Chizzola-, az Alt-Starhemberg-, a Kaunitz- és a Beck-ezredet, valamint az Arrienzaga-ezred öt századát is.¹² Emellett még három lovasezreddel is kiegészítették a Magyar Királyságban álló hadakat. A Bassompierre, Pfalz-Neuburgi és Dünwaldvértéseket irányították át az itteni hadszíntérre.¹³

Az osztrák és cseh toborzottak mellett az udvar Zichy István grófot megbízta 3 vagy 4000 magyar katona felfogadásával,¹⁴ valamint Batthyány Ádám gróf, altábornagy is pátenst kapott arra, hogy 500 huszárt felállítson.¹⁵ A táborba azonban 1000 lovassal és 500 hajdúval érkezett.¹⁶

Az uralkodónak felajánlották szolgálataikat a III. Arsenije Černojević ipeki pátriárka vezetése alatt a Magyar Királyság területére menekült rácok is. A hadra fogható férfiak kiállításáért cserébe csak – állítólag – kenyeret, azaz ellátást kértek az udvartól. A zászlók alá állók élére I. Lipót Jovan Monasterliját nevezte ki vice-generálisnak. Megbíztak 12 rác tisztet, hogy kezdjék meg hat lovas és hat gyalogos egység felállítását.¹⁷

Az újonnan toborzott és fel-fogadott osztrák, cseh, magyar, horvát és rác katonák mellett jelentős létszámú, de legfőképpen képzett és harcedzett alakulatokhoz jutott hozzá az uralkodó. Belgrád eleste és a tervezett újabb nagyszabású oszmán hadjáratról szóló hírek nemcsak Bécsbe jutottak el és okoztak riadalmat, hanem Münchenben és Berlinben is.¹⁸ I. Lipót 1690. október 28-án II. Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel szerződést kötött, amely értelmében 4200 új katonát toborzását ígérte, akikből a már meglévő régi ezredeket egészítették volna ki. Ezek közül pedig kettőt mint segédcsapatot küldtek volna a magyar hadszíntérre. A toborzás azonban nem a várt eredménnyel járt. A bajor választófejedelem így csak a körülbelül 2000 főre feltöltött Zacco- (korábban Velden) gyalogezredet tudta a császár rendelkezésére bocsátani. A segélyhad Bécsig hajókon jutott el a Duna hullámain, majd innen július 4-én vonult tovább a magyarországi gyülekezőhelyre.¹⁹

III. Frigyes brandenburgi választófejedelemmel I. Lipót 1690. december 20-án kötött szerződést, amely értelmében az uralkodó hét gyalogos zászlóaljra, két vértés- és egy dragonyosezred segélyhadként történő átadására számíthatott.²⁰ A mintegy 6200 fős sereg vezetésével egy kipróbált főtisztet, Hans Albrecht von Barfus altábornagyot bízta meg a választó.²¹ A magyar hadszíntérre vonulását²² áprilisban megkezdő brandenburgi segélyhadat 1691. június 8-án a Magyar Királyság és Morvaország határán található Gödingben maga az uralkodó és az egész udvartartás szemlélte meg. Először audienciát tartott az altábornagynak, majd azt tervez-

ték, hogy 20 lépésre a felállított hadsorok előtt ellovagol, azonban lova valamitől megijedt és többször felágaskodott. I. Lipót így egy felállított sátorból nézte végig, ahogyan a brandenburgiak elvonulnak előtte, kérdéseit pedig a mögötte álló Barfusnak tette fel. A szemle végeztével az uralkodó a főtiszteknek fogadást adott és megajándékozta őket. A katonák között pedig ételt és italt osztottak ki. A következő napon újra útra kelt a brandenburgi segélyhad és a Moson – Érsekújvár – Komárom – Esztergom – Buda útvonalon érkezett meg Eszékre.²³

Az 1691-ben a keresztény fő-sereg vezetésével megbízott Lajos, badeni örgróf mintegy 55000 katonát és 90 löveg felett rendelkezett a hadműveletek kezdetén.²⁴

Hans Albrecht von Barfus (1635–1704)

Az uralkodótól felhatalmazást kapott arra, hogy ha hadait előbb sikerülne gyülekeztetni és a Délvidékre vezetni, mint ahogyan az oszmán főcsereg megjelenne, úgy támadjon Belgrád irányába, és lehetőség szerint vegye ostrom alá a Magyar Királyság védelme szempontjából kulcsfontosságú várat.²⁵ Az örgróf vezette főcsereg kívül hozzávetőlegesen 12000 katonát állomásozott Erdélyben Frederico Veterani²⁶ altábornagy

vezetése alatt, hogy fedezze az országrészt. Egy másik sereget Felső-Magyarországot szállta meg, amelynek parancsnokságát Ottavio Graf Nigrelli tábornagyra bízta az Udvari Haditanács. A horvát-szlavón vidéken és a várakban álló katonákkal együtt mintegy 85 000 gyalogost, lovast és tüzért tudott 1691-ben csatasorba állítani Bécs az Oszmán Birodalommal szemben.²⁷

A Bécsbe és szövetségeseihez eljutott információk a Porta hadi készülleteiről igaznak bizonyultak. Köprülüade Musztafa nagyvezír az előző évhez hasonlóan ismét több irányból tervezett támadást. A saját vezetése alatt álló főcsereg mintegy 100000 katonájának Belgrád felől kellett volna előrenyomulni Pétervárad irányába, majd a Dunán hidat verve a Nagyalföldre átvinni a seregeket és ott folytatni a hadjáratot.

A nagyvezír Thököly Imrének saját, mintegy 30000 főnyi törökökből és tatárokból álló sereget ígért. Ennek feladataul pedig újra az Erdélybe való betörést szabták ki, majd ennek sikere esetén Felső-Magyarország irányába kellett volna folytatnia a hadműveleteket.

A tervek szerint Boszniában is mintegy 15000 katonát vontak volna össze, hogy azok onnan nyugtalanítsák a Habsburg Monarchia horvát és szlavón végvidékeit.

A nagyvezír gondoskodni kívánt a hadjárat sikeres megvívásához elengedhetetlenül szükséges dunai vízi út megszerzéséről és biztosításáról is. Mezzomorto pasa vezetése alatt tehát egy 40 csatahajóból és 60 gályából álló dunai flottilla felállítását tervezte.²⁸

A tervezett had azonban nem gyűlt össze teljesen. A tatár kán ugyan jelentős segélycsapatot

küldött, amely állítólag mintegy 30 000 lovasból állt. Nekik Nišnél kellett csatlakozniuk a fősereghez. Ám a havasalföldi és a moldvai vajda megtagadta, hogy Thökölyvel egyesüljön. Arra hivatkoztak ugyanis, hogy minden erejüket leköti saját területeik védelme az Erdélyben állomásozó császárikirályi csapatokkal, valamint a Rzeczpospolita seregeivel szemben.²⁹

A nagyvezír terveit tovább hátráltatta, hogy június 22-én Drinápolyban meghalt II. Szulejmán szultán. A trónutódlás kérdését elintézendő Musztafának Isztambulba kellett sietnie, ahol az elhunyt uralkodó testvérét emelték trónra II. Ahmed néven. Július 20-án azonban már Belgrádnál volt, mintegy 100 000 fős seregével,

amelyhez odarendelte Thököly seregetestét is, amely az úgynevezett „orsovai kapu”-n át betört a Magyar Királyságba és elfoglalta Orsovát, Mehádiát és Karánsebest is.³⁰ A nagyvezír a Boszniában álló csapatokat is táborába rendelte, ezek azonban nem érkeztek meg, mivel a vereség hírére Tavernikból Brodba tartva kapták meg.³¹

A szalánkaméni csatát megelőző hadi események

Az előzetes hadműveleti tervek szerint a keresztény seregnek Buda alatt kellett volna összegyűlnie és délre vonulnia. Ám az Oszmán Birodalomból érkezett hírek arra késztették a Csehországban betegen fekvő örgrófot, hogy az őt helyettesítő gróf Souchest arra utasítsa, hogy a rendelkezésre álló mintegy 15 ezreddel haladéktala-

nul induljon meg Eszék irányába. Guido von Starhemberg gróf vezérőrnagynak pedig megparancsolta, hogy saját ezredével és Monasterlija rácaival kelljen át az eszéki hídon és Valkóvár és a Dráva között foglaljon állást. Erre azért volt szükség, hogy a Mitrovicát és Zimonyt megszállt oszmán sereggel szemben Újlakot és Péterváradot fedezze.³²

A Budán összegyűlt had tehát június 29-én megindult a Duna jobb partján a Dráva felé. A szekszárdi táborba megérkezett július 14-én Lajos, badeni örgróf is, másnap Mohácsnál megmutstrálta a keresztény sereget, amely ekkor mintegy 45 000 főből állt, a magyarokat és a rácokat leszámítva, azonban még vártak a brandenburgi csapatokra, amelyek csak július 16-án futottak be.³³

Mindeközben a Starhemberg vezette elővéd komoly sikereket ért el. Seregtestük megjelenése a Kara Musztafa pasa vezette mintegy 1000 főre becsült elővédet arra kényszerítette, hogy újra átkeljen a Száván az oszmán had főerőihez. Ennek köszönhetően a rác csapatok megszállták Mitrovicát és Zimonyt, majd az említett folyam mentén a Drina torkolatáig portyáztak, hogy meggátolják a Belgrádba tartó hajóforgalmat. Diakóvárral azonban tűzértség hiányában nem boldogultak. Ekkor Starhemberg és gróf Ferdinand von Kaunitz ezredes³⁴

4000 német és rác katonával, valamint 4 ágyúval és 2 mozsárral az erősség alá vonult, és kétnapi lövetés után meghódította azt. A kis sereg tovább nyomult Pozsegára, azonban a vár falainak töretésével három nap után felhagytak, mert hírt vettek, hogy a boszniai pasa elindult a felmentésére.³⁵

Starhemberg hadműveletei a katonai sikereken túl fontos információkhoz is hozzájuttatták az őrgrófot. Megtudta ugyanis, hogy az oszmán főszereg összegyűlt Belgrádnál, és már két hidat is vertek a Száván, hogy a katonák azon átkelhessenek. A keresztény főszereg főparancsnoka késlekedés nélkül, erőltetett menetben Péterváradhoz vonult, ahová július 26-án érkeztek.³⁶ Az őrgróf, megaka-

dályozandó a nagyvezír szándékait, egyrészt megerősítette az itteni várat, hogy védelmet biztosítson a Duna-Tisza közére vezető hidaknak, másrészt az ellenséges dunai flottillával szemben néhány nagyobb hajót megfelelő tűzérsséggel és katonasággal látott el. A pétervárad-i vár erősítési munkálatai közben érkezett a táborba a Neuburg-vértesezred, amely a császári királyi sereg hadipénztárát kísérte, valamint a bajor Zacco-ezred mintegy 2000 gyalogosa, a Beck-gyalogezred egyik zászlóalja, és Batthyány 1000 huszárral és 500 hajdúval.³⁷

Míg a főszereg felkészült a hadjárat további részére, az oszmán csapatok egy része ostrom alá vette Titel várát, amelyet még Lidl, bajor

ezredes foglalt

el 1688-ban

huszáraival.

A parancs-

nok, bizonyos

Trost kapitány,

hogy mentse 120

magyar és német,

valamint 300 rác

katonája életét,

kapitulált. Az

erősség feladásáról

szóló szerződés fel-

tételeit az oszmán pa-

rancsnok azonban

nem tartotta be, és

a rácoknak nem

akart szabad elvonu-

lást engedni. Ekkor – állítólag

– Trost lelőtte, mire a felbőszült

ostromlók az egész őrséget fel-

koncolták.³⁸

Augusztus 3-án a rekkenő

hőségben tovább folytatta útját

a keresztény sereg Karlócára.

Másnap ott pihent, majd au-

gusztus 5-én Szalánkeménre

ért. A következő napon Zimony

irányába folytatta a vonulást az őrgróf serege, amely környékének egy magaslatán egy oszmán lovasokból álló felderítőcsapatot pillantottak meg. Augusztus 7-én és 8-án a keresztény sereg hadvezetése néhány száz felderítőt küldött ki. Az egység összetalálkozott a nagyvezér seregének elővédjével, amely azonban kitért az összeccsapás elől, a Szávánál álló oszmán tábor pedig nem tudták felderíteni a leereszkedett sűrű köd miatt. Augusztus 9-én a huszárok egy janicsár tisztet hoztak a keresztény sereg táborába, akinek a vallomásából kiderült, hogy a nagyvezír szinte teljes seregével átkelt a folyón, és 160 ágyúval elsáncolta magát Zimonynál. Az elfogott még rajzot is készített a sáncokról és az átkeléshez használt három hídról.³⁹

Augusztus 11-én a keresztény főszereg tovább nyomult a nagyvezír sáncai irányába, és a következő napon a hőség és betegségek által kínzott csatarendbe állított sereg kétóránnyira Zimonytól megállt. Köprülüzade Musztafa, a mellé rendelt francia hadmérnökök és tisztek unszolására eleinte a császári királyi és szövetséges had megtámadását fontolgatta, ám végül úgy határozott, hogy megerősített táborában várja be támadásukat. Augusztus 13-án az őrgróf személyesen indult felderíteni az oszmán had sáncait és az ott elhelyezett tűzérseget.⁴⁰ Ez a főparancsnokot a támadás hiábavalóságáról győzte meg, ezért úgy határozott, hogy seregeit hátrébb vonva maga után csalja a nagyvezír csapatait és nyílt színen ütközik meg velük. Ennek megfelelően a keresztény sereg augusztus 14-én félóránnyira visszahúzódott Zimony elől, majd pihenőnapot tartott.

Brandenburgi dragonyos

Majd augusztus 16-án és 17-én a had egészen Szalánkeménig hátrált, ahová a nagyvezír csapatai is követték. Itt az őgróf a Verdnik-hegység déli lejtőin hadállásba helyezkedett úgy, hogy balszárnya a Dunára, míg jobbszárnya egy völgyre támaszkodott.⁴¹

A csatát közvetlenül megelőző hadmozdulatok és az század legkeményebb, legvéresebb csatája

Augusztus 17-én a nagyvezír seregével a keresztény sereg arcvonalától mintegy 5000 lépésnyire jutott, és csatarendbe állt. Állítólag Thököly Imre és a francia tisztek tanácsára – az augusztus 17-éről 18-ára virradó éjjel – lovasságának egy részét a császári-királyi és szövetséges csapatok előtt hagyta, a seregének többi részével balról megkerülte az őgróf hadait, és reggel a hátuk mögött tűnt fel. Köprülüade Musztafa gyalogságának azonnal a Kosevac magaslat megerősítését rendelte el, míg lovasságát a jobbszárnnyra helyezte.

A Péterváradtól elvágott őgróf nem tehetett egyebet, mint hogy arcvonalát megfordítsa és csatában törje át a seregét bekerítő oszmán hadat. Hamarosan arról is értesült, hogy a hadsereg számára küldött nagy élelmiszer-szállítmány egyenesen az oszmán csapatok karjaiba szaladt. A Buquoi dragonyos ezredből, valamint Caprara és Hofkirchen vértesezredek kiegészítő legénységéből álló fedezetet kétórai harc után lekasabolták,⁴² a 200 élelmiszerrel megrakott kocsit, az 1200 ökröt, a sok tartaléklovat és egyéb felszerelést pedig elfogták.

Augusztus 18-án a két fél a küszöbön álló csata előkészí-

tésével töltötte el az időt. Az oszmán had gyalogsága még jobban kiépítette mellvédekéből és árokból álló sáncrendszerét, amelyet minden 100–100 lépésnél ékművekkel látott el. A nagyvezír a lovasságát pedig a síkságon állította fel. A megerősített sáncban elhelyezett 40–50000 főnyi gyalogság és mintegy 160 ágyú fölött maga a nagyvezír vette át a parancsnokságot, míg a lovasságot Thököly Imre és Ibrahim pasa, szeraszkír vezetése alá helyezte.

A badeni őgróf 45000 emberét és 90 ágyúját három hadrendbe állította fel. A jobbszárnnyon, a Duna mellett a gyalogság zömét, mintegy 20 zászlóaljat állított fel két harcvonalban gróf Souches parancsnoksága alatt. Itt az oszmán sánccal szemben állították fel a lövegek döntő többségét is egy hatalmas ütegben, a gyalogság mögött pedig a Georg Christian schleswig-holstein herceg, vezérőrnagy vezette négy vértesezred (Schleswig-Holstein, Neuburg, Saint-Croix és Hessen-Darmstadt) állt tartalékként.

A balszárnnyon, az oszmán lovassággal szemben gróf Hans Dünwald altábornagy vezénylete alatt 85 lovasszázadot és 16 zászlóalj gyalogságot rendeltek három hadrendbe. A második felett Friedrich Magnus Graf und Herr zu Castell vezérőrnagy⁴³ parancsnokolt, míg a harmadikat Johann Andreas Graf von Corbelli vezérőrnagy⁴⁴ vezette. Ez utóbbiba osztották be Batthyány és Zichy magyar, valamint Monasterlija rác huszárait. A balszárnny bal oldalának fedezetére gróf Lorenz von Hofkirchen altábornagy 21 lovasszázadból és 3 zászlóaljból álló csoportosítását rendelte a badeni őgróf.

A centrum irányítását Türkenlouis Barfus altábornagyra bízta, aki alá a brandenburgi csapatokon kívül a Zacco-ezred két zászlóalját és császári-királyi egységeket is rendeltek. A 17 gyalogos zászlóaljból és 31 lovasszázadból álló csoportosítás lovasságának parancsnokságát pedig Karl von Serau (Saurau) altábornagyra ruházták rá. A keresztény hadsereg málháját a jobb szárny mögött, háttal a Dunának helyezték el. Védelmére néhány zászlóaljat és lovasszázadot, valamint 1 üteget rendeltek.

Az őgróf azt tervezte, hogy balszárnnyának lovasságával megtámadja és visszaveti az ellenséges jobbszárnny fedezetlenül álló lovasságát, majd ezután a sánccok mögött álló oszmán gyalogság oldalába és hátába kerül. Csak azt követően, hogy a nagyvezír teljes erejével a keresztény had balszárnnya ellen fordul, kellett volna Souches-nak a döntő támadást végrehajtania.

Az őgróf augusztus 19-én délután 3 órakor adta meg a jelet a támadásra. Erre Souches tábornokságnagy a nagy ágyúüteget egészen 200 lépésre a török arcvonal elé tolta, amely nyomban megkezdte az ellenséges mellvédek lerombolását. A sánccokban elhelyezett mintegy 80 ágyúból azonban az oszmán tüzéség élénken viszonzta a tüzelést. A tüzéségi tűz fedezete alatt Souches rohamra indította zászlóaljait, amely támadás kezdetben sikerrel járt. Néhány gránátos már feljutott a sáncre és már zászlóikat is kitűzték, mikor a rohamot személyesen vezénylő tábornokságnagyot halálos lövés érte, míg a janicsárok szablyával kezükben kitörték a mellvédek mögül, és visszaűzték a parancsnok nélkül maradt keresztény gyalogságot. Az ezen

a szárnyon tartózkodó őrgrof erre a Holstein hercege vezette lovasságot küldte támogatásukra, míg Guido von Starhemberg vezérőrnagy újból rendezte az összezavarodott gyalogság sorait. A janicsárok heves puskatüzén és a közelharcban azonban az újabb és újabb rohamok is kudarcot vallottak, miközben hatalmas veszteségeket szenvedett mind a császári-királyi gyalogság, mind a lovasság. A harcok hevességére jellemző, hogy rövid időn belül csak a könnyebben sebesült Starhemberg és Karl Thomas Lotaringia és Vaudemont hercege, ezredes maradt harcképes állapotban a főtisztek közül.

Ezalatt az oszmán lovasság Ibrahim pasa parancsnoksága alatt a centrum és a jobbszárny közé állított, a gróf Serault vezette lovasszázadokra vetette magát. Az őrgrof, érzékelve a veszélyt, maga állt ezen császári-királyi lovas egység élére, de ellentámadásával nem tudta feltartóztatni az oszmán támadást. Az oszmán tüzérség oldalazó tüzeinek segítségével a heves lovassági roham áttörte Serau lovasszázadainak első arcvonalát. Az oszmán lovasság ezután az ide beosztott gyalogszázaljakra vettette magát, és szinte az összes gyalogost levágta. A centrum hadrendjének összeomlását végül a Barfus vezette roham akadályozta meg. Gyalogságát ugyanis az oszmán lovasság jobb oldala ellen vezette, így időt adva Serault lovasainak arra, hogy rendezzék soraikat. Így ezek a brandenburgi és a bajor gyalogsággal együtt visszaverték a támadást és helyreállították arcvonalukat.

A csata legkritikusabb óráiban az oszmán flottilla is jelentős sikert ért el. Mezzomorto pasa öt nagy hajójának elvesztése dacára újabb támadásra indult a császár-

ri-királyi dunai hajóhad ellen. Vállalkozása sikerrel járt, áttört a záróvonalon és a nagyvezír táborára mellett állította fel hadihajóit. Most már a keresztény sereg a víz felől is elvesztette összeköttetését Péterváraddal.

A jobbszárny kudarca és a centrumban átért válságos percek után az őrgrof csak a balszárny sikerében bízhatott, Dünewald lovasainak és gyalogságának kellett a csatát megnyerni. Bár az első támadást az őrgrof tervei szerint ennek a seregtestnek kellett volna végrehajtania, de az előttük elterülő, igen átszegdelt lapályt magas fű és cserjések borították, amely nagymértékben lelassította az itt álló egységek előrenyomulását. Azonkívül a Thököly parancsnoksága alatt álló lovasság is gondoskodott arról, hogy kisebb rohamokkal akadályozza a keresztény sereg balszárnyának előretörését.⁴⁵

Az őrgrof jelentése szerint egy órával sötétedés előtt a Dünewald rohamra vezette csapatait. Az első és a második hadrend áttörte az oszmán lovasság sorait, majd felkapaszkodott a sánccal védett magaslatra, és az ott álló oszmán gyalogság hátába került. Ugyanakkor a Corbelli vezette harmadik hadrend magyar és rác huszárai a nagyvezír jobbszárnyának oldalába kapott.

A menekülő oszmán lovasság egy része a sáncok között keresett menedéket, azonban zömük átvágta magát és a Száva felé menekült. Ugyanekkor a keresztény hadsereg centruma és jobbszárnya is újabb támadásra indult, ez alkalommal már sikerrel. Dünewald lovassága az oszmán tábor és a Duna közé is benyomult, így az utolsó menekülési lehetőségtől is megfosztotta az ott rekedteket és kétségbeesetten védekezőket.

Így a bekerítettek közül bekerítők lettek és a szövetséges had teljes győzelmet aratott.⁴⁶

Ám ez a siker súlyos áldozatokat követelt. A bekerített oszmán csapatok (a magára hagyott gyalogság) olyan elkéseredetten védekezett, hogy a csata végső stádiuma valóságos mészárszékévé változott. Meghalt a nagyvezír, Ibrahim pasa szeraszkir, 18 pasa, valamint valószínűleg több mint 12 000 katona. A szövetséges sereg veszteségeiről pontosabb információk állnak a rendelkezésünkre, hiszen azt az őrgrof pontosan megküldte Bécsbe, az Udvari Haditanácshoz. Eszerint a császári-királyi, a brandenburgi és bajor gyalogság, lovasság és tüzérség halottakban 3172, míg sebesültekben 4129 főt veszített. A főtisztek közül a csatateren maradt Souches tábornagy, a holseteini herceg és Landolin Boquoi Graf von Longueval vezérőrnagy, valamint az alacsonyabb beosztású tisztek közül Zrínyi Ádám, a Caprara vértesezred alezredese, Zrínyi Miklós fia.⁴⁷ Sebesülteként pedig Starhemberg és Corbelli vezérőrnagyokat látták el a felcserek.⁴⁸

A szövetséges had azonban az oszmán táborban talált hatalmas zsákmánnyal vigasztalódhatott. Egy 1692 januárjában készült kimutatás szerint a császári-királyi, valamint a brandenburgi csapatok összesen 178 különböző űrméretű (a félfontostól a tizenkét fontosig) löveget zsákmányoltak.⁴⁹ Emellett a győztesek kezére jutott az oszmán hadsereg teljes hadipénztára, valamint mintegy 10 000 sátor, 5000 ló, 2000 teve és öszvér is.⁵⁰

A század legkeményebb, legvéresebb csatájában – ahogyan a badeni őrgrof jellemezte az Udvari Haditanácsnak küldött jelentésében – aratott győzelemért

I. Lipót császár legmesszebbmenő elismerésben részesítette Türkenlouis-t, hiszen a császárt helyettesítő fővezér címet adományozta a számára. Emellett megkapta a spanyol királytól az aranygyapjas rendet is.⁵¹ ✨

Jegyzetek

¹ Sugár István: Lehanyatlak a török félhold. Budapest, 1983. 11–234.; Varga J. János: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986. 51–197.

² Lajos badeni örgróf életéről lásd: Röder von Diersburg, Philipp: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. I-II. Band. Karlsruhe, 1839-1842.; Greiner, Christian: Der „Türkenlouis“. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden-Baden als Reichsfürst und kaiserlicher Offizier in den Türkenfeldzügen von 1683 bis 1692. In: Internationaler Kongress für Militärgeschichte. Hg.: Johann Christoph Allmayer-Beck. Wien, 1983. 93-124.; Zwischen Sonne und Halbmond. Der Türkenlouis als Barockfürst und Feldherr. Hg.: Daniel Hohrath und Christoph Rehm. Rastatt, 2005.; Der Türkenlouis. Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und seine Zeit. Hg.: Wolfgang Froese und Martin Walter. Gernsbach, 2005.

³ Tervek az Oszmán Birodalom hatalmának elpusztítására, lásd: Bóka Éva: Európa és törökök. Világtörténet 1983/2, 83–104.

⁴ Papke, Gerhard: Von der Miliz zum Stehenden Heer. Wehrwesen im Absolutismus. In: Deutsche Militärgeschichte in sechs Bänden 1648-1939. Band 1. Hrsg.: Militärgeschichtliches Forschungsamt. München, 1983. 1–311. 248–249.

⁵ Sugár i. m. 235–254.; Varga i. m. 198–208.

⁶ Thaten und Charakterzüge berühmter Österreichischen Feldherren. Erster Band, zweite Abteilung. Wien, 1808. 330–332.

⁷ Szádeczky Lajos: Thököly erdélyi fejedelemsége. Századok 32 (1889) 230–247., 328–339., 420–430., 499–509., 621–631., 695–715.; Szalay Béla: Thököly havasi útja. Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910) 125–164.; Papp Sándor: Thököly Imre Erdélyi Fejedelemsége és a Porta. In: Az „üstökös kegyeltje“. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). Szerk.: Gebei Sándor. Hajdúszoboszló, 2010. 191–208.

⁸ A háború alatt az Oszmán Birodalomból érkező hírekről lásd: Kerekes Dóra: Diplomata és kémek Konstantinápolyban. Budapest, 2010. 158–173.

⁹ Theatrum Europaeum, oder außföhrliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemlich aber in Europa und Teutschlanden, sowol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi ... biß auff das Jahr ... exclus. ... sich zugetragen. Vierzehender Theil Frankfurt am Main, 1702. 2.

¹⁰ A császári-királyi főserg a következő egységekből állt. Gyalogság: Arrienzaga félezrede, Nigrelli ezred, Daun ezred, Öttinger ezred, Baden-Badeni ezred, Herberstein-ezred, Souches-ezred, Thüngen-ezred, Archinto-ezred, Harrant-ezred, Houchin-ezred, Starhemberg-ezred, Biélke-ezred, Auersperg-ezred, Anhalt-Dessau-ezred és Pálffy Miklós hajdúezrede. Lovasság: Caprara-vértesezred, Hofkirchen-vértesezred, Hessen-Darmstadt-vértesezred, Saint-Croix-vértesezred, Doria-vértesezred, Schleswig-Holstein-vértesezred, Hohenzollern-vértesezred, Castell-dragonyosezred, Heissler-dragonyosezred, Buquoi-dragonyosezred,

Herberville-dragonyosezred, Serau- (vagy Saurau-) dragonyosezred, Styrum-dragonyosezred, Rabutin-dragonyosezred, Schlick-dragonyosezred. Röder II. i. m. 155.; Wrede, Alphons von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I. Band Wien, 1898. 292., 308., 367., 417., 444., 508.; Wrede, Alphons von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. II. Band Wien, 1898. 162., 168., 174., 172., 212., 214., 226., 233., 246., 255.; Wrede, Alphons von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. III. Band Wien, 1898. 174., 183., 192., 201., 461., 556., 560., 570., 573., 647., 656., 677., 682., 689.

¹¹ Theatrum Europaeum 3.

¹² Theatrum Europaeum 3.; Wrede I. i. m. 166., 294., 496., 531.

¹³ Theatrum Europaeum 3.; Wrede III. i. m. 166., 560., 568.

¹⁴ Theatrum Europaeum 2.

¹⁵ Wrede III. i. m. 787.; Batthyány Ádámról legújabbán lásd: Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezésének tükrében (1683–1690). Szeged, 2013. passim.

¹⁶ Theatrum Europaeum 4.

¹⁷ Theatrum Europaeum 2.; Sugár i. m. 249–250.; Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (vázlat). In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 11–50. 25–28.; Köhegyi Mihály: A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 65–78.; Pál Tibor: A szerbek nagy kivándorlása. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 79–89. 79–85.; Gavrilović, Slavko: A szerbség magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdései. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 91–111. 91–96.; Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700. Budapest, 2004. 166–171.

¹⁸ Barfus-Falkenberg, Franz Wilhelm von: H[ans] A[lbrecht] Graf von Barfus, königl.-preuß. General-Feldmarschall ein Beitrag zur Kriegsgeschichte unter den Kurfürsten Friedrich Wilhelm und Friedrich III. von Brandenburg. Berlin, 1854. 13.; Staudinger, Karl: Geschichte des kurbayerischen Heeres unter Kurfürst Max II. Emanuel. Geschichte des bayerischen Heeres. II. Band. München, 1904. 267.

¹⁹ Theatrum Europaeum 3.; Staudinger i. m. 267–269.

²⁰ Mömer, Theodor von: Kurbrandenbuegs Staatsverträge von 1601 bis 1700. Berlin, 1867. 781–789. A következő egységekből állt a segélyhad: 1 zászlóalj a gárdaezredből, 1 zászlóalj a gránátos ezredből, 1 zászlóalj a Dönhof ezredből, 1 zászlóalj a Barfus ezredből, 1 zászlóalj a Schomburg ezredből, 1 zászlóalj a Heyden ezredből, 1 zászlóalj a Dohna ezredből. Emellett a Baireuth és a Schöning vértés- és a Brand dragonyosezred. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1691/4/2; Barfus-Falkenberg i. m. 13.

²¹ Barfus-Falkenberg i. m. 13.

²² ÖStA KA AFA 1691/5/2, ÖStA KA AFA 1691/6/2.

²³ Theatrum Europaeum 3., Barfus-Falkenberg i. m. 14–15.

²⁴ Amíg az örgróf nem érkezett meg a főserghez, addig Karl Ludwig Souches gróf, tábornagy irányította a már összegyűlt ezredeket. Theatrum Europaeum 3.; Sugár i. m. 258.

²⁵ Röder II. i. m. 154–155.; Doberdoi Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme. Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1699. 17. kötet. Budapest, 1941. 413.; Sugár i. m. 255.,

²⁶ Veterani életéről lásd: Des Grafen Veterani, kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn und

den angränzenden Provinzen, vom Jahre 1683 bis 1694. Dresden, 1788.; Thaten und Charakterzüge berühmter Österreichischen Feldherren. Erster Band, zweite Abteilung. Wien, 1808. 322–330.

²⁷ Theatrum Europaeum 3.; Röder II. i. m. 155.; Bánlaky i. m. 412–413.; Sugár i. m. 255.; Varga i. m. 209.

²⁸ Theatrum Europaeum 1.; Röder II. i. m. 154.; Bánlaky i. m. 412.; Sugár i. m. 255.

²⁹ Theatrum Europaeum 1.

³⁰ Theatrum Europaeum 2.; Bánlaky i. m. 423–424.; Sugár i. m. 257–258.

³¹ Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren, aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alí. Unter Mitarbeite von Karl Teplý übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel. Wien-Köln-Graz, 1981. 113.

³² Theatrum Europaeum 3–4.; Röder II. i. m. 156.; Bánlaky i. m.; Sugár i. m. 258.

³³ Theatrum Europaeum 3–4.; Röder II. i. m. 156.; Bánlaky i. m. 413.

³⁴ Wrede II. i. m. 198.

³⁵ Theatrum Europaeum 4.

³⁶ Vö.: Theatrum Europaeum 4. Ezzel szemben Röder és a munkájának adatait átvevő Bánlaky és Sugár szerint csak július 29-én értek a keresztény csapatok Pétervárad alá. Röder állításával szemben azért fogadható el a Theatrum Europaeum információja, mivel az utóbbit egykori jelentések alapján állították össze, míg előbbi csak arra talált utalást, hogy a tábor július 30-án és 31-én pihent. Theatrum Europaeum 4.; Röder II. i. m. 158.; Bánlaky i. m. 413.; Sugár i. m. 259.

³⁷ Theatrum Europaeum 4.

³⁸ Röder II. i. m. 159.; Staudinger i. m. 271.; Bánlaky i. m. 413–414.; Sugár i. m. 259.

³⁹ Theatrum Europaeum 4.

⁴⁰ Ekkor már 200 oszmán löveget számoltak össze. Theatrum Europaeum 4.

⁴¹ Theatrum Europaeum 4–5.; Röder II. i. m. 159–161.

⁴² A Buquoi dragonyosok közül mintegy száz megmenekült, és a szalánkeméni csatát követően ezeket a Styrum dragonyosezred feltöltésére rendelték. ÖStA KA AFA 1691/8/4

⁴³ Wrede III. i. m. 655.

⁴⁴ Wrede III. i. m. 590.

⁴⁵ Cserei szerint Dünwald szándékosan késlekedett, mert féltékeny volt az örgrófra. Ez a feltételezés azonban valótlán. Maga Lajos, badeni örgróf cáfolta meg, mikor a csata után az elismerés hangján szölt jelentésében az altábornagy viselkedéséről. Nagyajtai Cserei Mihály historiája. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest, 1852. 219.; Sugár i. m. 264–265.

⁴⁶ ÖStA KA AFA 1691/8/2; ÖStA KA AFA 1691/8/2d; Theatrum Europaeum 5–6., 8.; Röder II. 162–170., 385–393.; Barfus-Falkenberg i. m. 16–20., 48–54.; Staudinger i. m. 272–274.; Bánlaky i. m. 417–419.; Sugár i. m. 262–266.; Varga i. m. 210–212.

⁴⁷ Zrínyi Ádám haláláról lásd: Wrede III. i. m. 557.; Sugár i. m. 266.; Varga i. m. 212.

⁴⁸ ÖStA AFA 1691/8/2b; ÖStA KA AFA 1691/8/2d; Theatrum Europaeum 6–7.; Röder II. 170–173., 385–393., 395–408.; Barfus-Falkenberg i. m. 20–21. 55–57.; Staudinger i. m. 274.; Bánlaky i. m. 419–420.; Sugár i. m. 266–267.; Varga i. m. 212.

⁴⁹ ÖStA AFA 1691/8/2c

⁵⁰ ÖStA KA AFA 1691/8/2d.; ÖStA KA AFA 1691/8/2d.; Röder II. 171–172., 393–395.; Barfus-Falkenberg i. m. 20., 54.; Bánlaky i. m. 420.; Sugár i. m. 266–267.; Varga i. m. 212.

⁵¹ Theatrum Europaeum 9.; Bánlaky i. m. 420.; Sugár i. m. 268.

Tóth Ágoston

ezredes

hadtestparancsnoki működése a Délvidéken

Hermann Róbert, Budapest

Tóth Ágoston, a magyar katonai térképészet egyik legjelentősebb alakja, az 1848-1849-es szabadságharcban, majd 1869–1877 között honvédezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1812. október 28-án született a Somogy megyei Marcaliban. Tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián végezte 1827–1831 között, majd zászlós lett a stájerországi 47. (Kinsky) gyalogezredben. Innen csere útján került át a felső-magyarországi kiegészítésű 34. (Benczúr, majd Vilmos porosz herceg) gyalogezred állományába.

Először Magyarországon állomásozott, majd 1832-ben alakulatával átvezényelték Galíciába. A csapattiszti szolgálat egyhangúsága közepette folyamatosan képezte önmagát, s arra vágyott, hogy felvegyék a vezérkarba. 1840–1842 között részt is vett egy vezérkari tanfolyamon, ám tervét nem sikerült valóra váltania. Ugyanakkor előjárói figyeltek arra, hogy kiváló rajzoló, ezért 1842 májusában Nagyszombatra vezényelték, hogy részt vegyen a birodalom 2. katonai felmérésének munkálataiban. 1846-ban ismét Galíciában szolgált, s tanúja volt az ottani lengyel felkelés brutális leverésének. Rövidesen

átvezényelték Magyarországra, ahol Pétervárad környékének térképfelvételében vett részt, majd visszatért Galíciába. 1847. július 24-én megnősült, Emilia Augusta Scharingert, egy bécsi gyógyszerész árváját vette feleségül.

1848 tavaszán tanúja volt a lemergi forradalmi mozgalmaknak. Ekkor már százados volt. 1848 nyarán az alakulatát Magyarországra vezényelték. A 34. gyalogezred szeptembertől vett részt a szabadságharc hadműveleteiben, egy zászlóalj a december 28-i bábolnai ütközetben esett fogságba, egy másik zászlóaljja előbb Görgey, januártól Perczel, februártól Klapka alatt harcolt, egyik zászlóaljja a Délvidékre, majd onnan a főhadszíntérre került. Tóth azonban nem ezeknél volt, hanem két, szeptember közepén kikülönített századdal az Észak-Magyarországra betört szlovák felkelők ellen harcolt. Miután itt az október 3-i, Magyarországot a hadi törvények alá rendelő uralkodói manifesztum miatt összekülönbözött idegen tisztársaival, elhagyta az alakulatot, s Pestre ment. Időközben ugyanis megszületett honvéd századosi kinevezése a 10. honvédzászlóaljhoz, majd szeptember 22-én a Tasnádon, majd

Szilágysomlyón szerveződő 31. honvédzászlóalj őrnagyává és parancsnokává nevezték ki. Október 23-án foglalta el új beosztását, s megkezdte az alakulat kiképzését és felfegyverzését, közben a hónap végétől részt vett a partiumi román felkelők elleni akciókban. November 25-én át helyezték a felső-erdélyi hadtest vezérkarába. December 23-án kitünt a Désnél vívott ütközetben, ennek következtében Bem tábornok alezredessé léptette elő, s a Kolozsvárott állomásozó dandár parancsnokságával bízta meg. 1849. február végén részt vett a Bukovinából betört cs. kir. csapatok elleni hadműveletben. Február 28-án Bem ezredessé léptette elő, s megbízta a besztercei kerület (hadosztály) parancsnokságával. Április 8-án megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályát.

Májusban megromlott a viszonya Bem tábornokkal, miután nem helyeselte a tábornok azon tervét, hogy a besztercenaszódi román határőrezred területére székelyeket telepítsenek. Bem ezért elmozdította beosztásából. Noha ekkor felvetődött, hogy a Bánságban harcoló Bem helyett ő vegye át az erdélyi hadsereg parancsnokságát, Tóth attól tartott, hogy ez végzetes következményekkel járna Bem

és Kossuth viszonyára, ezért inkább elhagyta Besztercét és Debrecenbe ment. Június 15-én őt bízták meg azzal, hogy az időközben lemondott és leváltott Perczel Mór tábornok helyett vegye át a IV. délvidéki hadtest parancsnokságát.

Tóth a parancsnokság átvételét követően azonnal jelentést írt Kossuthnak. Közölte, hogy a sereg Óbecsétől, illetve Bácsföldvártól Kúláig tartja a Ferenc-csatorna vonalát. A Puchner, Jelačić, Todorović és Stratimirović vezette cs. ki. déli hadsereget 30 000, a szerb csapatokkal együtt 50 000 főre becsülte. (Valójában Puchner Erdélyből kiszorított csapatai nem tartoztak a déli hadsereghez.) Beszámolt arról, hogy Jelačić június 12-én reggel Újvidékre érkezett, s a településre komoly hadisarcot vetett ki. Aznap este a péterváradi erődből bombázták Újvidéket, s a város leégett. A jelentés írása közben, 10 óra tájban ágyúlövéseket hallott Szenttamás felől. Tóth tüstént a helyszínre sietett. Itt megtudta, hogy Kohlmann József ezredes felderítést indított Kiskér felé, „de ott nagyobb ellenségre találván, az őt visszanyomta”, s egészen Szenttamásig követte, ahonnan a honvédtüzérség lövései elől visszavonult Kiskérre. Délután fél egy tájban a Jelačić-hadtest Gramont dandárja Bácsföldvárt támadta meg, amit a magyar csapatok harc nélkül kiűritettek, majd a Ferenc-csatorna túlpartjára átvonulva felgyújtották maguk mögött a hidat, s a túlpartról ágyúval lőtték a cs. kir. csapatokat.

Tóth ezt követően visszatért a főhadiszállásra. A helyzetet igen aggasztónak találta. Emlékirata szerint a kb. 12 000 főnyi, 43 löveggel rendelkező IV.

hadtestből a Gál László vezette hadosztályból Perczi Mihály kb. 1000 főnyi dandárja 9 löveggel Verbászon, Mihálovics Mihály alezredes kb. 2000-2100 főnyi dandárja 12 löveggel Kúlán állott. A Kohlmann-hadosztály kb. 1800 főnyi, Czintula Antal alezredes vezette dandárja 6 löveggel Bácsföldváron (illetve immáron attól északra), a Ludwig Hauk alezredes vezette 1780 főnyi, illetve a Frummer Antal őrnagy vezette kb. 1800 főnyi gyalogdandár 6 löveggel, valamint a Sulyok Ede őrnagy vezette 500 főnyi lovasdandár Szenttamáson állott. Ezekhez járult még két, egyenként 1000 főnyi honvédzászlóalj, s összesen 10 löveg. Ez, összevetve a Jelačić erejéről kapott jelentésekkel, igencsak csekélynek tűnt. (Termatsits Rudolf élelmézési biztos az utóbb Óbecsén és Törökbecsén egyesült csapatokat 9-10 000 főre becsülte, ami nagyjából megegyezik a hadtest június 22-i létszámkimutatásában az 1. és 2. hadosztályról feltüntetett összlétszámmal.)

A főhadiszálláson közben megjelent Bánffy János ezredes, az Erdélyből Bem által áprilismájusban kihozott hadosztály parancsnoka, valamint Bethlen Gergely ezredes, az erdélyi hadsereg lovassági parancsnoka. Bánffy közölte Tóthtal, hogy parancsa van Bemtől arra, hogy az alá rendelt csapatok ne lép-jék át a Tisza vonalát. Tóth erre megkérdezte tőle, hogy miután e csapatok (így Hauk és Sulyok Ede dandárja, valamint a két székely zászlóalj) már a Ferenc-csatorna vonalán állnak, szándékozik-e követni Tóth utasításait, vagy inkább átveszi tőle a parancsnokságot. Bánffy azonban ez utóbbitól fázott (Tóth emlékirata szerint nem értett

egyedül a trónfosztás és a függetlenség kimondásával, s igyekezett minél kevesebb tényleges szolgálatot teljesíteni), s csupán azt kérte Tóthtól, hogy amennyire lehetséges, legyen tekintettel Bem utasítására, s tartsa a Tisza-vonalat, mert ez Temesvár ostroma miatt nagyon fontos.

A délután folyamán magyar menekültek érkeztek Újvidékről, akik beszámoltak Jelačić csapatainak odaérkezéséről, s arról, hogy miután Kiss Pál, a péterváradi várőrség parancsnoka hiába szólította fel a bánt a város elhagyására, a vár ágyúival lángba borította a várost.

Tóth estére haditanácsot hívott össze, amelyen jelen volt Bánffy János, Bethlen Gergely, Gál László, Kohlmann, Perczi, Hauk, Mihálovics és Bossányi Kamill vezérkari őrnagy. Tóth közölte, hogy ideiglenesen átveszi a hadtest parancsnokságát, s hogy Vetter Antal altábornagy lesz a déli hadsereg parancsnoka, s kérte tisztjeit, támogassák őt. A haditanács a beérkezett hírek alapján elhatározta „a bácsi csatornánál elfoglalt kordon-állás helyett Magyar- és Törökbecsénél egy koncentrált állás elfoglalását.” Ezáltal egyrészt őrizhették a Tisza vonalát, másrészt oldalállást foglalhattak el Jelačić esetleg felfelé vonuló serege ellenében.

A diszpozíció szerint Kohlmann ezredes hadosztálya Törökbecsét, Gál Lászlóé Óbecsét (Magyarbecsét) szállja meg. Czintula Antal alezredes dandárjának Bácsföldvárnál a csatorna északi oldalán kellett szilárd állást foglalnia, és az ellenség által vert két hidat lerombolnia. Mihálovics alezredes dandárjának Óverbásznál kellett felállnia, s megfigyelnie ezt az átkelési pontot. (Tóth emlék-

irata szerint Mihálovicsot Topolyára irányították, hogy ott várja be a sereg újjászervezését s a támadás kezdetét. Ezt Mihálovics nem akarta elvállalni, mert a feladatot túl nehéznek találta, mire melléadták Bossányi őrnagyot vezérkari tisztként.) Az utasítás szerint a Szenttamáson lévő csapatoknak be kellett várniuk a Verbászról érkezőket.

A menet éjjel 10 órakor kezdődött. A napközbeni nagy meleg miatt Tóth igyekezett a menetet az éjszakai és hajnali órákban végrehajtani. Szenttamáson éjszakáztak, majd továbbvonultak Törökbecsére. A kutak többsége meg volt mérgezve vagy hullákkal volt tele, de a legénységet nem lehetett visszatartani attól, hogy a fertőzött vízzel ne oltsa szomját. A hőség és a kolera miatt útközben a sereg mintegy 100 halottat veszített. A sereg éle június 16-án délután 2 óra tájban érkezett Óbecse alá.

Tóth Törökbecsén ütötte fel főhadiszállását, s megpróbálta újjászervezni a sereget. Rendezte az addig meglehetősen kaotikus és pazarló ellátást. Igyekezett gondoskodni a csapatok felruházásáról, a lövegek fogatolásának kiegészítéséről. Elrendelte Óbecse elsáncolását, amit a kijelölt tiszt először úgy hajtott végre, hogy a sáncok inkább a saját csapatok, mint az ellenség mozgását akadályozták volna.

Tóthnak Jelačić szándékaival kapcsolatos aggodalmát igazolni látszott az, hogy június 16-án

a cs. kir. csapatok megtámadták Bene Lajos alezredes Perlasznál álló különítményét, s megpróbálták átkelni a Tiszán, de Bene visszaverte őket. Tóth a támadás hírére két század honvédet küldött oda erősítésként.

Június 17-én hajnalban Mihálovics alezredes – miután nem érezte magát biztonságban Verbászon – fogta magát, s minden ellenséges támadás nélkül visszavonult; Haczell Márton, Bács megyei kormánybiztos szerint a hadsereghez, de miután később a dandár Csantavéren állt meg, valószínűbb, hogy Szabadka felé. Ezáltal, ahogy Haczell jelentette Kosuthnak „Verbásztól Szabadkán által Szeged, s Zomboron át Bajáig az ellenség előtt az út nyitva maradt.” Haczell úgy vélte, ha az ellenség előrenyomul, csak Szegeden tudják megállítani.

Ugyanezen a napon hajnali 4 órakor a Czintula-dandár Bácsföldvárnál megtámadta a Gramont vezérőrnagy betegsége miatt Liubimiresko alezredes által vezetett cs. kir. dandárt. Liubimiresko a támadó erőket két gyalogzászlóaljra, két huszárszázadra és 5 lövegre becsülte; a cs. kir. dandár két gyalogzászlóaljból és két gyalogszázadból, egy hatfontos gyalogütegből és egy dragonyosszázadból állt. A magyarok a csatorna partjáig nyomultak előre, de a cs. kir. puskatűz hatására fél óra múlva visszavonultak. A magyarok egyik lövege 4-5 lövést adott le a

Turjával összeköttetést tartó két cs. kir. gyalogszázadra.

Június 20-án Tóthot nagy öröm érte. Délelőtt Szegedről egy gőzössel végre megérkezett a délvidéki magyar erők parancsnokává kinevezett Vetter Antal altábornagy, akinek kíséretében ott volt Tóth felesége és gyermeke is. Vetter közölte vele, hogy egyelőre még csak szemlézni jött, de rövidesen átveszi a főparancsnokságot. Tóth emlékirata szerint már ekkor felvetette, hogy a IV. hadtest parancsnokságát Guyon Richárd vezérőrnagy venné át, aki mellett Tóth tölthetné be a vezérkari főnöki tiszteket. Vetter úgy vélte, Guyon lovagias jellem, jó katoná, egy fenegyerek, azonban a hadműveletekhez vajmi keveset ért, s ezért szükség van valakire, aki visszatartja a túl merész cselekvéstől. Június 22-én Vetter visszatért Pestre, s megígérte, hogy rövidesen visszatér és átveszi a parancsnokságot.

Június 22-én Törökbecsén a Bánffy- (korábban Kohlmann-) hadosztály csapatai (a Bem által Erdélyből kihozott csapatok) szállásoltak be 3947 fővel és kb. 10-12 löveggel. Óbecsén a Peretzi- (korábban Gál-) hadosztályhoz tartozó Frummer- és a Sulyok-dandár, Bácsföldvárnál pedig a Pongrátz- (korábban Czintula-)dandár állott, összesen 6050 fővel és 22 löveggel. A Mihálovics-dandárnak Tóth megtiltotta a további visszavonulást, így az Csantavérenél állt meg 2286 fővel és 13 löveggel. A Tóth közvetlen parancsnoksága és rendelkezése alatt álló csapatok létszáma 12 283 fő és kb. 45-47 löveg.

Haczell Márton kormánybiztos ugyan szerette volna, ha a Mihálovics-dandár visszatér Verbászra, mondván, hogy az

ellenség mindeddig nem kelt át a Ferenc-csatornán, de kívánságát megtagadták – a jelentésből nem derül ki, hogy Tóth vagy Mihálovics mondott nemet. Haczell mindezt június 20-án jelentette Kossuthnak azzal, hogy a Bács megyei magyar községek védelme érdekében Bajára valamilyen csekély erőt kellene küldeni, illetve a Mihálovics-dandárral ismét meg kellene szállni a Ferenc-csatorna vonalát Verbásznál és Szenttamásnál. Haczell június 22-én már arról számolt be Kossuthnak, illetve Szemere Bertalan miniszterelnöknek, hogy a cs. kir. csapatok előző nap elfoglalták Zombort, s „még meglehetősen számú seregünk Ó- és Törökbecsénél üdöz, azalatt egész Bácska elfoglaltatik.” Tóth június 24-én Mihálovics segítségére küldte az 5. honvédszászlóaljat két löveggel.

Június 24-én Tóth levelet kapott Kossuthtól. A levél tartalmát csak Tóth emlékiratából ismerjük. Eszerint a kormányzóelnök biztosította őt arról, hogy Guyon és Vetter rövidesen felváltják őt. Emellett „egy kis győzelmet” kért, „hogy a nemzet bizalmát helyreállítsuk”. Ez a levél nyilván nem volt azonos azzal a szövegszerűen ismert, június 23-án kelt levéllel, amelyben Kossuth Haczell június 20-i jelentését ismertette Tóthtal, azzal, „hogy ha már az aldunai vidék egy részét rövid időre föladni kénytelenítettünk, inkább Krassó megyét adnám fel, mintsem Bácskát”.

Az óbecsei ütközet

Június 25-én Tóthot „a szokásos ágyúdörgés” ébresztette reggel fél 9-kor Földvár felől. Miután az ütközet ezúttal komolyabbnak tűnt, s távcsövével látta,

hogy a magyar lövegek tüzelve hátrálnak, a csatamezőre sietett.

Jelačić arról értesülve, hogy a magyar csapatok Óbecsén és Törökbecsén foglaltak állást, elhatározta, hogy Óbecsét és az ottani Tisza-hidat hatalmába ejti. E célból június 24-én este a Horváth- és Budisavliević-dandárokból álló Dietrich-hadosztályt, a Rastić vezérőrnagy vezette gyalogsági tartalék hadosztályt, továbbá a Franz Ottinger altábornagy vezette lovashadosztályt és a tüzértartalékot, összesen 10 zászlóaljat, 18 lovasszázadot és 13 üteget Szenttamás alatt egyesítette. Innen a csapatok éjfél tájban a legnagyobb csendben átkeltek a Ferenc-csatorna bal partjára, és megindultak Óbecse felé. Az Óbecse ellen támadó seregrész létszáma legalább 10-12 000 főt számlált. A Bácsföldvárnál álló, kb. 2000–2500 főnyi Lang-dandárnak a szemben álló Czintula-dandárt kellett megtámadnia. A hadtest többi csapata a csatorna mentén maradt vissza.

Az Óbecsénél Peretzi alatt álló erő három és fél gyenge gyalogzászlóaljból, öt gyenge lovasszázadból és kb. 18 lövegből állott, s nemigen lehetett több 3400–3500 főnél. A Czintula-dandár három mozgó nemzetőri zászlóaljból, egy mozgó nemzetőri lovasszázadból és kb. 4 lövegből állt, kb. 2200 fővel. Az ellenség tehát legalább kétszeres túlerővel rendelkezett.

Tóth a támadás hírére utasítást küldött Bánffy-nak, hogy csapataival azonnal nyomuljon előre Peretzi támogatására. (Miután Bánffy ereje kb. 4000 fő és 10-12 löveg volt, az ellenséges erőfölényt ez sem egyenlítette volna ki.) Az óbecsei hídhöz vezető töltésen haladva Tóth látta, hogy a Czintula-dandár

teljes visszavonulásban van. (Czintula jól ismerte fel, hogy Bácsföldvárnál kevés esélye van az ellenállásra, s olyan szerencsésen vonult vissza, hogy elkerülte a bekerítésére küldött, túlerejű ellenséges lovasságot, s akadálytalanul csatlakozhatott az Óbecsét védő erőkhöz.) Tóth a hídhöz érve iszonyatos zűrzavart talált, a polgári menekülők gyakorlatilag eltorlaszolták a hidat, s csak nagy nehezen sikerült megtisztíttatnia azt. Ezt követően a cs. kir. tüzéség által rommá lőtt Óbecsén át csatatérre sietett, ahol felkereste Peretzit. Ő éppen előrenyomulóban volt, miután Jelačić egyelőre csak tüzéségének hat üteget tolt előre Óbecse felé, amelyet az országúton a Petrichevich-Horváth-dandár, az úttól balra a Budisavliević-dandár, emögött pedig négy dragonyos század követett. A Daniel Rastić ezredes vezette gyalogsági, illetve tüzértartalék a második harcvo-nalban nyomult előre.

Tóth attól tartott, hogy ha a magyar jobbszárnyon előretörő ellenség benyomul Óbecsére, elvághatja a visszavonulás útját a hídhöz, ezért erősítést küldött oda, s elrendelte, hogy a csapatok a város szélére húzódjanak vissza, ahol a romos épületek és más tereptárgyak kellő fedezéket nyújtanak. Röviddel ezután a balszárnyról érkezett jelentés, hogy a cs. kir. csapatok ott is szorongatják a magyarokat. A három nemrég érkezett vadászszázad ugyanis megfutott, s a városba menekült. Tóth néhány honvédszászadot és két löveget küldött oda erősítésként. Időközben megérkezett Bácsföldvárról a Pongrátz-dandár, Tóth azonban nem bízott a mozgó nemzetőrök kitar-tásában, s hátraküldte őket. Az

arcvonalat a 30. honvédszászlóalj, valamint a 60. és a 62. sorederek egy-egy gyenge zászlóaljja tartotta. Sikerült mind a mozgókat, mind a tüzérség nagy részét átvinni a hídon, s a túloldalon, a híd két oldalán, a töltés fedezékében két tízfontos tarackot és két tizenkétfontos ágyút állítottak fel az ellenség visszatartására. A Petrichevich–Horváth-dandár gyalogsága ekkor rohamot indított a híd birtokbavételére, de a honvédtüzérség kartácsolvései elől kénytelen volt visszahúzódní.

Időközben, 11 óra tájban Törökbecséről megérkezett a Bánffy-hadosztály éle. Tóth elrendelte, hogy a (37. gyalogezred 3. zászlóaljából szervezett) 74. honvédszászlóalj, a 77. honvédszászlóalj és a három vadászszázad próbálja meg visszafoglalni Óbecsét. A 74. honvédszászlóalj sikeresen tört előre, a vadászok azonban ismét megfutottak, s követte őket a 77. honvédszászlóalj is. Mindez arra indította Tóthot, hogy elrendelje a visszavonulást a Tisza bal partjára, majd a csapatok mögött lebontatta a hidat. Röviddel az ütközet után megjött Bánffy, akinek Tóth súlyos szemrehányásokat tett, hogy miért nem támogatta őt, mire az Bem parancsával mentegetőzött. A két fél tüzérsége még két órán át lőtte egymást.

A cs. kir. csapatok vesztesége Óbecsénél 17 halott és 32 sebesült, Földvárnál 3 halott és 19 sebesült, a magyaroké Tóth jelentése szerint 16 halott, 96 sebesült, valamint két leszerelt ágyú és egy leszerelt tarack volt. Jelačić jelentése szerint a magyarok foglyokban 200 embert veszítettek. A veszteségek híre már felnagyítva jutott el Haczell Márton Bács megyei kormány-

biztoshoz, aki azt jelentette Szemere Bertalan miniszterelnöknek, hogy a magyar sereg két ágyút veszített a három leszerelt lövegen kívül, a Földvárnál álló erők a két századnyi foglyon kívül még 200 sebesültet is veszítettek.

Tóth a délutáni órákban egy fél század lovasságot küldött az adai átkelő megfigyelésére, majd utasítást kért a hadügyminisztériumtól, hogy visszavonuljon-e Zombolyára, vagy a törökbecsei állást tartsa. Az éjszaka folyamán az adai lovas különítménytől jelentést kapott, hogy az ellenség ott mutatkozik, s előkészületeket tesz arra, hogy átkeljen a Tiszán. Emellett arról is hírt kapott, hogy aznap Titel felől a perlaszi magyar helyőrséget is támadás érte. Tóth attól tartott, hogy Jelačić ott akar átkelni a Bánságba. Tóth ezért elrendelte, hogy a hadtest másnap reggel vonuljon Zombolyára, s ott vegyen koncentrált állást, a többi átkelési pontot pedig tartsa megfigyelés alatt, mivel „seregünk az egész Tisza vonalon szétszórva vagyon, és minthogy minden átmeneteli pontot vívni akarván, együtt sem vagyunk képesek védeni”; illetve „mert minden arra mutat, hogy az ellenség Temesvár és Arad segítségére siet”.

Tóth némi mozgó nemzetőrséget küldött Adára, Törökbecsén pedig három tizenkétfontos ágyút és két gyalogzászlóaljat hagyott hátra. A többi erővel június 26-án Zombolya felé indult. Galsai Kovács Ernő őrnagy, a 30. honvédszászlóalj parancsnokának emlékirata szerint Nagybecskerekre is futárt küldött, s utasította az ott lévő csapatokat, hogy vonuljanak vissza Temesvár felé; en-

nek azonban az iratokban nincs nyoma.

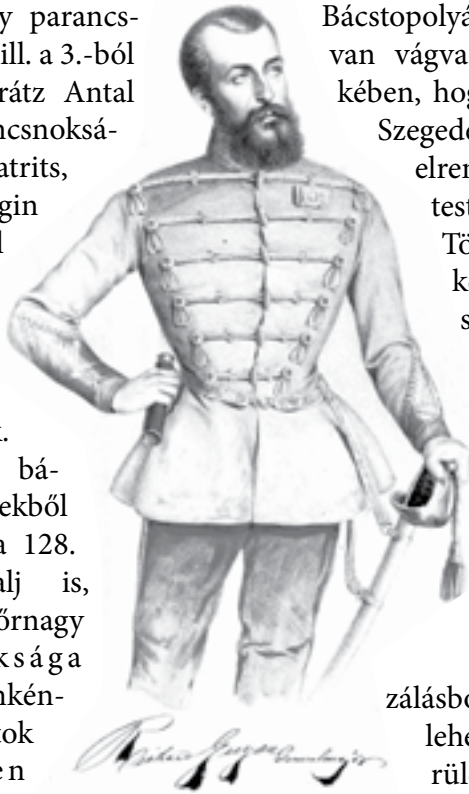
Tóth június 26-án érkezett Beodrára. Itt pihenőt tartott. Másnap, június 27-én megérkezett Vetter, aki – Tóth emlékirata szerint – szakmai szempontból ugyan egyetértett azzal, hogy Tóth Beodrára tette át főhadiszállását, azonban politikai szempontból nem helyeselte a visszavonulást, mondván, hogy ez elbátortalanítja a csapatokat. Ezután elrendelte, hogy a sereg térjen vissza Törökbecsére. A csapatok délután el is indultak, és estére Törökbecsére értek. Tóth aznap kelt jelentése szerint a Törökbecsére történt visszatérés oka az volt, hogy Zombolyára vonulás közben megtudta, Jelačić csapatai visszatértek Sóvéra. Szándéka az, folytatta, hogy „az ellenség által megrongált óbecsei hidat holnap helyreállítom, és hadtestemmel a Bácskába át fogok kelni, hogy magamat Mihálovich alvezredes csapatával egyesítsem, és az ellenség működéseinek gátot vessek.” Amint megkapja a megígért erősítéseket, azonnal támadólag fog fellépni.

Emlékirata szerint június 28-án és az azt követő napokban négy röppentyűállvány érkezett a hadtesthez, amelyekből egy röppentyűüteget alakított. Megjött két újabb, igen rosszul felszerelt és szervezett vadászszázad is Szegedről. Szintén ekortájt került sor arra is, hogy a Bács megyei mozgó védereg önkéntesekből álló három zászlóalját regularizálják. Tóth emlékirata szerint felszólították a legénységet, hogy aki maradni akar, jelentse magát, mire a családoso nagy része kilépett, s mindössze két, azonban használható zászlóalj maradt. A Bács megyei véderegéből végül való-

ban két honvédzászlóalj alakult: az 1.-ből a 138. Gfeller Ferenc őrnagy parancsnoksága alatt, ill. a 3.-ból a 148., Pongrátz Antal őrnagy parancsnoksága alatt. A Fratríts, majd Mangin százados által vezényelt 2. zászlóaljról július közepe után nincs adatunk. Ugyanakkor bácsi önkéntesekből alakult meg a 128. honvédzászlóalj is, Kiss Vince őrnagy parancsnoksága alatt. Az önkéntes alakulatok tekintetében a Hadügyminisztérium is zavarban volt, mert június 30-án Gfeller zászlóalja a 128., július 18-án a 138. számot kapta, s csak Vetter fellépésének hatására született meg a végleges számsor.

Hadtestparancsnokból vezérkari főnök

Vetter június 26-án Szegedről írt hosszú levelet Kossuthnak, amelyben a kormányzóelnök június 22-én kelt utasítására válaszolt. Közölte, nem osztja Kossuth azon nézetét, hogy az ellenséggel szemben rövid időn belül sikert vívhatnának ki. Közölte, hogy az ellenség háromszoros túlerővel rendelkezik, ezért a sikeres fellépéshez jelentős erősítésre lenne szükség, elsősorban lovasságban. Azáltal, hogy Tóth túl gyorsan üritette ki Óbecsét, az egész védelmi vonal elmozdult. Bírálta Tóthot, hogy az nem – amint természetes lett volna – Petrovoszelóra, hanem Törökbecsére vonult vissza, s

ezáltal a hadsereg jobbszárnya, amelyet Vetter Bajmokról Bácsstopolyára rendelt, el van vágva. Annak érdekében, hogy a Bácskát és Szegedet biztosítsák, elrendelte, hogy egy testület (Corps) Törökbecse felől keljen át a Tiszán. Felhívta a figyelmet arra, hogy az azonos, ezredesi rangban lévő hadtest- és hadoszlopparancsnokok közötti rivalizálásból könnyen baj lehet. Ennek elkerülése érdekében azt javasolta, hogy

Guyon vegye át Tóthtól a IV. hadtest parancsnokságát, Tóth pedig vegye át Vécseytől a Temesvárt körülzárva tartó V. hadtest vezetését. Ugyanakkor reményét fejezte ki, hogy ha a Bem által megígért támogatás megérkezik, rövidesen megsemmisíthetik „a rác-horvát hidrát és Jelačićot”. Közölte, hogy másnap, június 27-én a temesvár-aradi ostromsereghez utazik.

Már majdnem befejezte a jelentést, amikor újabb levelet kapott Kossuthtól. Magát a levelet nem ismerjük, tartalmára csak Vetter válaszából következtethetünk, s ennek alapján feltételezhető, hogy a levél tartalma megegyezett azzal, amit Kossuth június 23-án Zombor állítólagos elfoglalásáról Tóthnak írt. Vetter tudatta Kossuthtal, hogy az ügyeket úgy találta, ahogy azt Kossuth bemutatta. Ugyanakkor közölte, hogy mióta a főparancsnokságot átvette, Óbecsén

kívül egyetlen pontot sem ürítettek ki. Ugyanakkor közölte, hogy másnap Törökbecsére utazik, hogy mindent megtegyen a Bácska és Szeged biztosítására. Egyben megnyugtatta Kossuthot, hogy egy kiküldött kém híradása szerint Zomborban és Sztapáron nincs ellenség, a cs. kir. csapatok Kucurára húzódtak vissza. Ugyanezen a napon írt a hadügyminisztériumnak is, s a fenti személyi problémák jelzése mellett erősítéseket kért küldetni.

Június 28-án Vetter utasította a Bajmokon állomásozó, 2000 főnyi Mihálovics-dandárt, hogy ereje nagy részével vonuljon Csantavérre, a többiekkel biztosítsa Zombort és Bajmokat, túlerejű támadás esetén pedig vonuljon vissza Szabadkára.

Guyon június 26-án délután 5 óra tájban indult el Pestről, hogy átvegye a V. hadtest parancsnokságát. Június 28-án érkezett meg Szegedre, és hosszabb ideig értekezett Vetterrel. Délután 5 órakor Guyon és kísérete elhagyta Szegedet, s Szőregen át Bébára, másnap, június 29-én pedig Nagyszentmiklóson, Lovrinon és Billéten át Vécsey Károly V. hadtestének Temesvár alatti táborába érkezett. Guyon aznap délután hosszan tanácskozott Vécseyvel. Június 30-án Vetter is megérkezett Vécsey vadászerei főhadiszállására, s a három tábornok együttes tanácskozást tartott. Ekkor állapodtak meg abban, hogy mégsem Guyon veszi át az V. hadtest parancsnokságát, hanem Vécsey marad a parancsnok, s Guyonnak jut a IV. hadtest, illetve a Bánffy János vezette erdélyi hadosztály parancsnoksága. Vetter ezt még aznap levélben közölte Kossuthtal. A döntésbe belejátszott, hogy Vécsey tovább-

bi parancsnoksága mellett mind saját tisztikara, mind Temesvár város tanácsa határozottan kiállt.

Június 30-án délután öt órákor mindhárom tábornok Orczyfalván át Aradra utazott. Július 1-jén tanúi voltak az erőd átadásának, amit Vetter még aznap jelentett Kossuthnak. Július 2-án hajnalban Vetter és Guyon elhagyták Aradot, és Nagylakon és Makón át Szegedre érkeztek. Július 3-án Guyon gőzhajóra ült, s leutazott Törökbecsére, ahová még aznap meg is érkezett.

Tóth időközben Törökbecsén folytatta csapatainak rendezését. Június 30-án – június 28-i dátummal – levelet kapott Kossuthtól, amelyben a kormányzóelnök – nyilván Vetter június 26-i jelentése alapján – afelől érdeklődött, milyen a viszonya Bánffy János ezredessel. Tóth válaszában Bánffy nevében is közölte, „hogy közöttünk semmi viszálykodás nem létezik, és hogy honunk szent érdeke szemünk előtt tartván, készek vagyunk a hazának vészperceiben önérdekeket feláldozva mindent elkövetni, hogy honunk szabadsága és függetlensége fenntartassék és nemzetünk azon helyet foglalja az európai nemzetek közt, melyet elfoglalnia kell és elfoglalni érdemel.”

Tóth emlékirataiban nagy rokonszenvvel ír Guyonról; „csinos, kellemes ember, egy tüzes ördög”. Megérkezése után Tóth közölte vele, hogy Jelačić csapatai a Ferenc-csatorna mögött tétlenül állnak, mire Guyon azonnal előre akart nyomulni. Tóth azonban igyekezett lebeszélni, mondván, hogy a Törökbecse és Óbecse közötti híd még nincs teljesen helyreállítva. Guyon erre elrendelte, hogy a Peretzi-hadosztály Adánál kel-

jen át a Tiszán, és térjen vissza a Bácskába, s a Tisza jobb partján vonuljon le Óbecséig. Ez július 4-én este 9 órákor kezdődött meg, s 5-én fejeződött be. A hadosztály július 5-6-án vonult Óbecsére.

Maga Tóth pedig az Igmándy Sándor alezredes által vezetett hadosztállyal (a korábbi Mihálovics-dandár megerősített csapataival) Óbecsére ment, s nagy nehézségek árán vagy még aznap, de inkább másnap végre hidat veretett Török- és Óbecse között. Az Igmándy-hadosztály átkelt Óbecsénél, s megszállta az ottani magaslatokat, majd Kishegyes felé nyomult előre.

Július 6-án hajnali 5 órákor Igmándy csapatai megtámadták a Kishegyesnél állomásozó, Franz Ottinger altábornagy vezette cs. kir. hadosztályt. Ottinger a támadókat 8 gyalogzászlóaljra, 1 reguláris huszárosztályra, másfél osztály csikósra (ezek nyilván a Hunyadi-huszárok lehettek) és 3 ütegre becsülte. Hadijelentése szerint 3 gyalogzászlóalj és egy huszárosztály megkerülte a jobbszárnyát, megszállta a Kishegyestől keletre lévő szőlőket, mire Ottinger veszélyeztetve érezte a községben az állását, s visszahúzódott az attól délre húzódó magaslatra. A magyarok a községen keresztül egy üteggel és egy század huszárral megpróbálták kibontakozni, de Ottinger visszavetette őket. Ezután hosszas ágyúzás következett, s miután a magyaroknak 12 fontosaik voltak, Ottinger előbb Hegyestől délre, majd onnan Verbászra vonult vissza.

Guyon július 5-én még Törökbecsén volt, itt jelentkezett nála Bánffy János ezredes is. Július 5-6-án a Bánffy-hadosz-

tály nagy része átkelt Óbecsénél a Tiszán. Július 6-án maga Guyon is átment Óbecsére, de aznap ágyának esett, és visszatért Törökbecsére, majd másnapra felgyógyulva, július 7-én ismét Óbecsére ment.

Mészáros Lázár altábornagy, fővezér július 4-én tudatta Vetterrel, hogy amint Komáromból a fel-dunai hadsereg kb. 20 000 embere július 7-8-án megérkezik Budára, az Abony térségében táborozó IX., Józef Wysocki vezérőrnagy vezette hadtest 12 000 fővel megindul Szeged felé, és Vetter parancsnoksága alá kerül. Vetter fő feladata tehát az Erdéllyel való összeköttetés és a török határszél szabadon tartása. Július 5-én ezt az utasítást megismételte, mire Vetter július 7-én mind Wysockinak, mind pedig a Dunántúlról a Délvidék-re vezényelt 15. hadosztály parancsnokának, Kmety György vezérőrnagynak írt, és sürgette mielőbbi megérkezésüket. Eszerint az előrenyomuló hadsereg jobbszárnyát Kmety, centrumát Wysocki, balszárnyát pedig Guyon csapatai alkották volna.

Július 8-án a csapatok Óbecséről megindultak Kishegyes és Szeghegy felé, hogy felvegyék az összeköttetést az Igmándy-hadosztállyal. Guyon a Bánffy-hadosztály egy zászlóalját 200 mozgó nemzetőr lovassal és négy ágyúval az óbecsei átkelő védelmére hagyta hátra, Bánffy személyes vezénylete alatt, s Bánffyra bízta a Bánságban lévő helyőrségi és egyéb csapatok parancsnokságát Pancsovától Fehértemplomon át egészen Orsováig. (Tóth emlékirata szerint Bánffyról úgy tűnt, Guyonnal sem jön ki jól.) Guyon a Bánffy-hadosztály maradékát Jeszenszky János őrnagy pa-

rancsnoksága alatt Kishegyesre indította, ezáltal Kishegyesen és környékén egyesült a Bánffy-hadosztály egy része, valamint az Igmándy- és a Pereczihadosztály egésze. A hadtest állománya Galsai Kovách Ernő emlékirata szerint július 9-én 12 280 fő, 2530 ló és 40 löveg volt, 13,5 gyalogászlóaljjal, 13,5 lovasszázaddal.

Guyon július 8-án Szeghegyre tette át főhadiszállását, itt jelentkezett nála Tóth Ágoston is. Ezen a napon történt meg a hadtest új felosztása. Az elővédet Frummer Antal dandárja alkotta Feketehegyen, a főerőt Igmándy és Peretzi hadosztályai Szeghegyen, a tartalékot pedig Jeszenszky őrnagy dandárja Kishegyesen. A hadtest így ferde csatarendet foglalt el, az előőrseket oszlopszerűen messze előretolták.

A IV. hadtest hadművelti naplója szerint Guyon július 8-án írt Vetternek, hogy utasítsa Kollmann József ezredest, miszerint Bajáról Zombor felé nyomuljon előre, s a Szivácnál lévő ellenséges oldalvédet július 10-én reggel 4 órakor erőltetett kémszemlével fenyegetse; illetve azt, hogy Kmety György vezérőrnagy önálló hadosztályát (amely Paksnál kelt át a Dunán) szintén Szivác felé indítsa. Szintén az e napi bejegyzés szerint a hadtest első célpontja Ókér volt, ezt követően pedig Pétervárad felszabadítása. A parancsnokság viszonylag pontos adatokkal rendelkezett Jelačić csapataink elhelyezkedéséről, az ellenség létszámát 13 000 gyalogosra, 2000 lovasra és 40 lövegre becsülték.

Július 9-én Vetter jelentette Kossuthnak, hogy a Ferenc-csatorna egész vonala szabad, és a magyar csapatok kezén van,

Szenttamást pedig a magyar csapatok szállták meg. Amint Kmety csapatai július 14-én megérkeznek Sziváczra, megkezdik a támadást Jelačić ellen. Azt nem meri biztonsággal állítani, hogy az ellenség túlereje elleni támadása és Pétervárad felmentése sikerülni fog-e, mert Wysocki hadtestét kivették a keze alól, s egyben kifejezte keserű csalódását emiatt, mondván, hogy ezzel megghiúsulhat a Jelačić megsemmisítése, a Karlóca és Kamenica elleni előnyomulásra és a Horvátország elleni demonstrációra szőtt terve.

Tóth emlékirata szerint a hadművelti tervet július 10-én együtt dolgozták ki Guyonnal, s küldték meg Vetternek jóváhagyásra. A főparancsnok ezt meg is tette, egyben közölte, hogy Kmetyt is a déli hadseregbe osztotta be a kormány.

Július 11-én Tóth szekéren Kmety felkeresésére indult, hogy megbeszélje vele a támadási tervet. Bácsstopolyán áthaladva, éjjel érkezett Kmety Katymáron lévő főhadiszállására. Megbeszéltek, hogy a támadást a Ferenc-csatorna vonala ellen július 14-én [valójában 15-én] hajtják végre; Guyon Verbász, Kmety pedig Kúla ellen támad, hogy a csatornán történő átkelést kikényszerítsék. Ezzel egy időben Bánffynak a Tisza mentén Földvárnál, Aradácnál és Perlasznál tüntető támadásokat kell indítania. Tóth július 12-én hajnali 5 órakor visszaindult Szeghegyre, ahová déltájban érkezett meg. Guyon igen örült, hogy végre véget vethet a tétlenségnek. Délután megérkezett Vetter, megsemmisítette a csapatokat és a felállítást, majd főhadiszállását Szabadkáról Topolyára tette át.

Guyon megérkezésével Tóth hadtestparancsnoki ténykedése véget ért. Vezérkari főnökként azonban komoly szerepet játszott a Jelačić ellen meginduló támadás sikerében, így a július 14-i kishegyesi győzelemben.

Tóth Ágoston 1849. június közepén olyan beosztásba került, melynek betöltésére addigi katonai előélete és teljesítménye nem feltétlenül tette alkalmassá. Mind a hadügyminiszter és fővezér Görgey, mind a délvidéki haderő főparancsnokává kinevezett Vetter Antal ideiglenes megoldásnak tekintette Tóth kinevezését. Tóth azonban röviddel a IV. hadtest parancsnokságának átvételét követően már a „mélyvízben” találta magát – Jelačić csapatai előbb a Ferenc-csatorna vonalának birtokbavételére, majd Óbecse elfoglalására indítottak támadást. Noha kortársai egy része bírálta Tóth hadtestparancsnoki szereplését, megállapítható, hogy a Tisza bal partjára történő visszavonulása és az ottani oldalállás elfoglalása révén megakadályozta Jelačićot abban, hogy az a Bánságba tegye át a hadműveletek helyszínét, s visszatartotta őt a Szeged elleni támadástól is. Ennél többet az adott katonai helyzetből nemigen lehetett kihozni.

Tóth a kishegyesi győzelem után Vetter megbízásából július végén szemleutat tett a Bánságban, majd Aradra ment. Augusztus 13-án a főszereg sorában Szőlősnél (Világosnál) kapitulált. Társaihoz hasonlóan, augusztus végén az oroszok őt is átadták az osztrákoknak. A hadbíróság 1849. november 15-én kötél általi halálra, majd november 27-én kegyelmi úton 18 év várfogságra ítélte.

Először Aradon raboskodott, majd több más honvédtiszttel

együtt a morvaországi Olmützbe szállították. Itt többek között fogolytársai portréinak megfestésével töltötte idejét. 1856. július 12-én kegyelmet kapott. Szabadulása után előbb uradalmi gazdatiszt volt, majd Zala megye főmérnöke, illetve a keszthelyi gazdasági főiskola tanára lett. 1867-ben belépett a Pest városi Honvédegyletbe. A kiegyezés után főmérnökként a Közlekedésügyi Minisztérium Térképészeti osztályának vezetője volt. 1869–1877 között egyben szabadságolt állományú honvédezredes volt a m. kir. honvédségnél. 1871-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. 1873-ban vonult nyugállományba, nyugdíjazása után Gmundenben, majd Grazban

élt. 1889. június 9-én hunyt el Grazban. A Magyar Tudományos Akadémia 1890. január 27-i ülésén volt honvéd bajtársa, Hollán Ernő búcsúztatta. Hamvai a soproni Szent Mihály temetőben nyugszanak. ✨

Irodalom

Baja mezőváros szerepe az 1848–1849. évi szabadságharcban. Összeállította, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta, a német nyelvű dokumentumokat fordította, szerkesztette Kemény János. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Forrásközlémények XI. Kecskemét, 2008. I-II.

Deák István: Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtestnapló tükrében (1849. június 26. – július 30.). Századok, 115. évf. (1981). 3. szám, 557–586.

Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. II. k. Bp., 1888.

Irmédi-Molnár László: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés

úttörőjének élete és működése. A Térképészeti Közöny 8. számú különfüzete. Bp., 1938.

Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. Milleniumi Magyar Történelem. Bp., 2001.

Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Magyar Történelmi Társulat – Akadémiai Kiadó, Bp., 1955.

Kovács Endre: Bem József. Bp., 1954.

Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. Bp., 1901. [Reprint kiadás, Zenta – Újvidék, 2009.]

Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Bp., 1998.

Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. III. k. Bp., 1930.

Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848-49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szíjj. Wien – Budapest, 2005.

Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Bp., 1982.

Egyszer volt egy Újvidék ...

Újvidék anno ...

Napjainkban nagy divatja van az albumoknak. A fényképeken keresztül a régi világot szeretnék bemutatni. Ilyen válogatásalbum például Virág Gábor Virtuális séta az eltűnt időben... – Szubjektív válogatás régi kishegyesi fotográfiaiból című könyve. A legtöbb albumnézetgetőben él a vágy, hogy többet tudjon meg a képen látottakról. A divatos képeskönyvek, albumok mellett a képekhez történeteket is kapunk Ózer Ágnes könyvében. Ezek a rövid történetek anizksszerűen idézik fel a múltat, és talán ezért közelebb is visznek a régi idők mindennapjaihoz, mintha hagyományos városmonográfiát írt volna.

Ózer Ágnes könyve a boldog békeidők Újvidékjét szeretné bemutatni, hiszen háborús időkről (1849, 1944) könyvének csak két fejezete szól. Az alcíme szerint „adalékok Újvidék társadalomtörténetéhez”. A hagyományos társadalomtörténet közül a statisztikák világába enged bepillantást a Hányan vagyunk? – népszámlálások egykor című fejezet. A száraz statisztikai adatokat pedig a város történetébe helyezi el az Újvidék, a migrációk szülte város, mely a város lakosságának növekedésével nemzetiségi összetételének változásaival ismert meg a 17. század végétől napjainkig. A város nemzetiségei közül csak a németeket mutatja be két család (Flatt, Menrath) néhány pillanatfelvételén keresztül, akiknek a mestersége molnár volt. Egy „album” is helyet kapott a könyvben,

mivel Vajda Dezső, az újvidéki polgárság fotográfusának életét is elmeséli. Ebben a fejezetben bemutatja a 19. század végi, 20. század eleji Újvidéket: milyen volt a milleniumi ünnepség, hogyan épült templom, városháza, hogyan rendezték a várost, milyen volt a piac és a társasági élet. Az „Újvidéki nyár” mellé jó lenne, ha más Duna menti városok – például Baja, Pancsova – nyári életét hozzátehetnénk, illetve megvizsgálhatnánk, hogyan töltötték ezt az évszakot Szabadkán és Zomborban.

Néhány újvidéki polgárt és családot közelebbről is megismerhetünk. Ezek a történetek arra is rávilágítanak, hogy Újvidék múltját nemcsak Újvidéken kell keresnünk, hiszen a város nemcsak a Bácska és a történelmi Magyarország része volt, hanem az Osztrák-Magyar Monarchiáé is, így kerülhetett egy Olmützben született mérnök Zomborba, majd Újvidékre, ahol a város első modern térképének rajzolója lett. A könyv első, történeti részében kapott helyet a nagy előd Erdújhelyi Menyhért, Újvidék történetírója – az ő életútja túlmutat Európán is, hiszen az Amerikai Egyesült Államokban halt meg. A fejezetből a nagy mű, az Újvidék történetének megszületését is megismerhetjük, illetve hogy Erdújhelyit milyen szempontok vezették műve megírásakor. A névmutatót fellelő az újabb kapcsolódási pontokat fedezhetek fel, mely talán ahhoz is hozzásegít felülemelkedni a nemzetiségi ellentéteken, illetve hogy kié, vagy kié

volt a város. Újvidék valódi szerepének feltárását teszi lehetővé, segít megértenünk, hogy az ország és a Monarchia életében milyen fontos szerepet töltött be, hogyan tükrözte vissza és milyen sajátosságai voltak.

A kiadvány album olyan értelemben is, hogy a szerző konferenciákon, tudományos lapokban és a Magyar Szóban megjelent ismeretterjesztő írásainak gyűjteménye, így egyes fejezetekben van lábjegyzet és irodalomjegyzék, míg a másikon nem található. Az egységes stílus miatt ezt csak a vajtűlű olvasók veszik észre, hiszen mindegyik írás mögött ugyanaz a sokévi kutatómunka van. Néhány fejezetben előző könyvének, az Élet és történelemnek némely témáját mondja újra. A szép megjelenés Csernik Előd érdeme. Nem véletlenül lett a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet honlapján a „hónap könyve” 2013 szeptemberében. A magyar kultúra napja alkalmából rendezett ünnepségen adták át a Vajdasági Szép Magyar Könyv díjakat. A Volt egyszer egy Újvidék című könyvet a művészeti könyvek és albumok kategóriában dicséző oklevéllel jutalmazta a zsűri.

Fábián Borbála

Pétervárad parancsnoka, **Kiss Pál** (1809–1867) honvédtábornok emlékezete

Dr. Diószegi György Antal, Budapest

Magyarok és görögök a reformkor értékelvű világában

Kiss Pál honvédtábornok volt az 1848/1849. évi dicsőséges magyar szabadságharc legmagasabb rangú görög származású tisztje.

De hogyan és miként is lett Magyarországon egy görög családból származó személyiségből ilyen magas rangot elérő magyar hazafi?

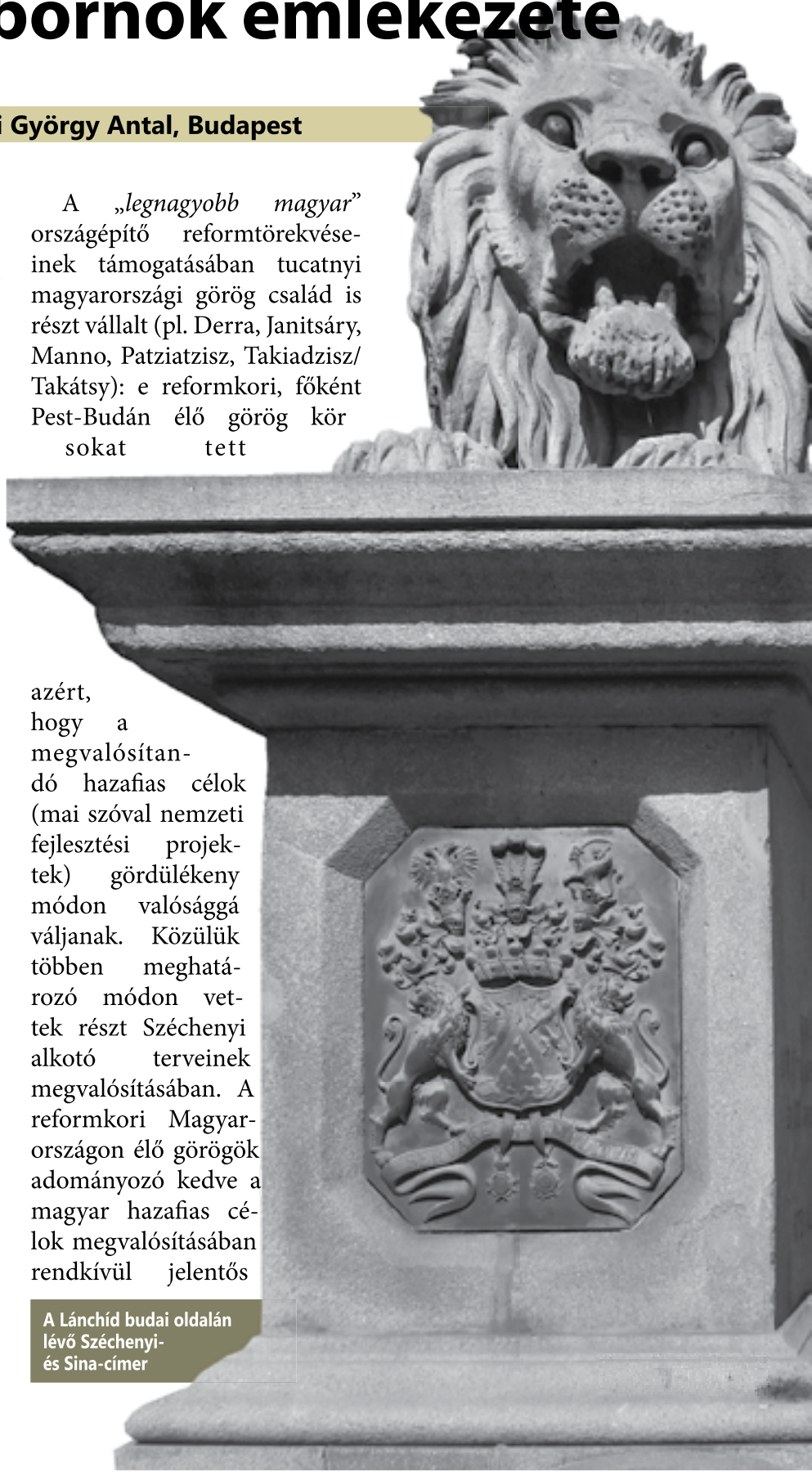
Erre a választ a reformkor világában kell keresni. Ennek okán is fontos hangsúlyozni, hogy a történelmi ismeretek tárházából érdemes közkinccsé tenni, hogy gróf Széchenyi István és a korabeli magyarországi görögség igen széles ívű kapcsolatrendszer keretében működtek együtt a reformkori országfejlesztésben. Fontos mozzanat volt, amikor Sina György Simont (1783–1856) a személyes bankárává tette meg Széchenyi gróf 1833-ban.

Napjainkban is látható a Lánchíd budai oldalán e két személyiség barátságának kiemelkedő jelképe: az egyik oroszlanos talapzaton a Széchenyi-, a másikon a Sina-címer látható. Sina György Simon munkáját a korabeli közvélemény is nagyra értékelte: 1839-ben Buda díszpolgárává választották.

A „legnagyobb magyar” országépítő reformtörekvéseinek támogatásában tucatnyi magyarországi görög család is részt vállalt (pl. Derra, Janitsáry, Manno, Patziatzisz, Takiadzisz/Takátsy): e reformkori, főként Pest-Budán élő görög kör sokat tett

azért, hogy a megvalósítandó hazafias célok (mai szóval nemzeti fejlesztési projektek) gördülékeny módon valósággá váljanak. Közülük többen meghatározó módon vettek részt Széchenyi alkotó terveinek megvalósításában. A reformkori Magyarországon élő görögök adományozó kedve a magyar hazafias célok megvalósításában rendkívül jelentős

A Lánchíd budai oldalán lévő Széchenyi- és Sina-címer

érték, még majd két évszázad távlatából is: ebből is kitűnik, hogy nem a tőke határozza meg a vagyonos személyiség mentalitását, hanem a pénzemberi karakter a tőke magatartást.

A nevezetes pesti görög művész, Sterio Károly (1821–1862) a romantika korának kedvelt arc- és életképfestője lett Magyarországon: képei komoly művészi igényűek, jellembrázolása igen elmélyült. *Gróf Széchenyi István lóháton angol köznapi ruhában* címet viselő, 1857-ben készített kőrajza Sterio legismertebb alkotása (háttérben az épülő Lánchíddal): az alkotás a terveknek megfelelően mutatta be az épülő hidat, mivel három pillérrel ábrázolta.

Mi volt Széchenyi reformkori hitvallásának és cselekvésének a titka? Annak tudata, hogy a világ közepe nem valahol máshol van, hanem ott, ahol élünk, azaz a hazánkban. Ez a történelmi, lelki és szellemi gyökér túlmutatott az egyéni látásmódon, és ekként az egy élettérben élők között sorsközösséget teremtett: ez pedig a jövőt építő közös cselekvés érdekében mindig a legfontosabb. Ez volt a reformkor világának a titka.

Ennek jegyében váltak a magyarországi görögök magyar szívű hazafiakká a reformkorban, és közülük mintegy 60 fő tisztként vett részt az 1848/49-es magyar szabadságharcban! A legjelentősebb vitéz közülük Kiss Pál (1809–1867) lett.

Kiss Pál (1809–1867) honvédtábornok életútja

E vitéz katona egyike lett a szabadságharc 30 magyar honvédtábornokának: századosból tábornokká való rangemelkedését kizárólag rátermettségének, ka-

tonai hősiességének és hadvezetői képességének köszönhetette.

Családja 1795. április 7-én kapott magyar nemességet: Kiss Pál bihariórszegi görög kereskedő és felesége, Bimbó-Lázár Anna (János, György, Konsztantin, Demeter, Pál, Erzsébet nevű) gyermekeikkel együtt részesültek a királyi adományban.

A bihariórszegi görög Kiss család címere

A családfakutatás XIX. századi atyja, Nagy Iván erről így írt: „A nemességet Kis Pál szerzé 1795-ben I. Ferencz királytól nyert czimeres levélben (Adami Scuta gentil. tom. V.). Czimere vizirányosan kétfelé osztott paizs; a felső osztály kék udvarából egy koronás hölgy emelkedik, jobb kezében három aranykalászt, s a balban két piros szőlőfürtöt tartva. Az alsó osztály vörös udvarában zöld téren hátulsó lábain arany oroszlán áll, első jobb lábával kivont kardot, a másikkal arany mérleget tartva. A paizs fölötti sisak koronájából szintén az előbbihez hasonló oroszlán emelkedik ki. Foszladék jobbról ezüstké, balról aranyvörös.”

A címerben szereplő kard a hadi, míg a mérleg a kereskedelmi tevékenységre utal.

Kiss Pál görög eredetű, görögkeleti vallású nemesi családban született 1809-ben. Debrecenben folytatta gimnáziumi tanulmányait. 1828-ban lépett katonai pályára. Hadnagy, majd 1841-től főhadnagy lett. 1848. április 27-től már alszázados volt a 37. Máriássy-gyalogezredben: ezrede 3. zászlóaljával ekkoriban Nagyváradon állomásozott.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 16-án felhívást intézett a nemzethez az első 10 honvédszászlóalj létrehozására: ekkor több, később komoly katonai képességét a harctéren is bizonyító katonatiszt jelentkezett szolgálatra, és e tisztek között ott találjuk például Damjanich Jánost és Kiss Pált. E döntésük révén szabályos áthelyezéssel kerültek a miniszterelnök kinevezése nyomán és a nádor jóváhagyásával a magyar honvédseregbe.

Közreműködött a Bihar megyei nemzetőrség szervezésében; a nagyváradi nemzetőrség kiképzésében is részt vállalt (a Rhédey-kert mellett gyakorlatoztatta a nemzetőröket).

Nyáron részt vett a bánsági hadműveletekben. 1848 júliusának közepétől részt vett a délvidéki harcokban. Délvidéken 1848 nyarának végére veszélyes helyzet alakult ki. A szerbek támadást akartak indítani Pétervárad irányából Zombor felé, Szenttamás-Verbász vonalából a Ferenc-csatornán át, Perlaszból Nagybecskerek ellen, Törökbecse irányából pedig Kikinda felé irányult volna a magyar területekre való behatolásuk.

Ezt megelőzendő, 1848 augusztusa végén Kiss Ernő ezredes, táborparancsnok úgy döntött, hogy Perlasz elfoglalásával meg lehet szakítani az összeköt-

tetést Titel és Tomasevác között: a perlaszi helyőrség nagy része határőr volt, a táborban lévő lövegek többnyire kis kaliberűek voltak. Kiss Ernő ezredes erőinek jelentős részét a támadás biztosítására a környékbeli falvak őrzésére és utak megfigyelésére különítette el. A haditerv szerint Kiss Pál századosnak kellett az általa vezetett, kb. 300 főnyi jobbszárny révén, a Bega jobb partján előre nyomulva magára vonni a szerb határőrök figyelmét. Ezalatt a közép (37. gyalogezred 3. zászlóalj, 10. zászlóalj, 6. huszárezred két százada, 8 löveg) még a hajnali órákban rajtaütéssel szemből megtámadja a tábornak, s ha sikerül elfoglalnia azt, betemeti a sáncokat és felrobbantja a tábor közepén lévő Jancsova-dombot. Ha a rajtaütés nem sikerülne, tüzérségi előkészítés után megtámadják a tábornak. Ha a tábor bevétele sikerül, a balszárnyon lévő 2. huszárezred hat százada üldözi az ellenséget.

A támadó oszlopok hajnali háromkor indultak el, azonban a hajnali szürkületben a szerbek érzékelték a felvonulást, s így a meglepetésből semmi sem lett, így aztán maradt a tüzérségi előkészítés. A szerbek viszonzták a tüzet, ám végül a magyar balszárnyon lévő üteg közelebb nyomult a szerb táborhoz, s egyetlen löveg kivételével elhallgattatta a Jancsova-dombon lévő szerb üteget. Közben Kiss Pál százados különítménye átkelt a Begán: a szerbek erőteljesen védekeztek, és úgy tűnt, hogy a magyar csapatot a folyóba szorítják. Ekkor Vetter Antal alezredes a 37. gyalogezred 3. zászlóalját küldte Kiss Pál katonáinak megsegítésére. A szerbek azonban továbbra is szívósan védekeztek: Vetter erre

a Bega árterére vezényelte a lengyel Woroniecki vadászait is. A közös fellépés eredményes lett: a magyar honvédek szuronyrohammal törtek a szerb táborra, és hamarosan a sáncok a 10. zászlóalj kezére jutottak. A katonák foglyokat nem ejtettek: a szerbek vesztesége 250–300 halott és sebesült, a magyaroké pedig 14 halott és 69 sebesült volt. A szerbek 10 löveget és rengeteg löszert is veszítettek.

Kiss Ernő csapatai két óra küzdelem után bevették a perlaszi szerb tábornak, melynek következményeként a szerb hadvezetés lemondott az általános támadásról.

1848. szeptember 2-án Kiss Pál századosként a perlaszi sáncok elfoglalásakor vezette bátran csapatát. Fényes magyar győzelem volt, amiben Kiss Pál és 300 fős csapata komoly kockázatot vállalt és spártai módon, bátran harcolt. E hősiesség révén kivívott diadal eredményt hozott: 1848. szeptemberében Kiss Pál századost őrnaggyá nevezték ki.

A perlaszi csatában megsebesült Szemere Pál őrnagy, a 10. zászlóalj parancsnoka: sérülésebe belehalt, ezért rövid ideig Kiss Pál látta el a parancsnoki teendőket a zászlóalj élén is.

Mészáros Lázár az Alvidéken több katonai sikert is aratott: főként Vetter alezredessel és Kiss Pál őrnaggyal működött együtt kiválóan.

1848. szeptember 24-ig csupán 24 kinevezett törzstisztje volt a honvédseregnek: közülük tartozott Kiss Pál őrnagy is, aki 1848. október közepétől a 9. (kassai vörössipkás) honvédzászlóalj parancsnoka lett a bányászati hadtest verseci hadosztályánál. November első napján érkezett Versecre Damjanich,

aki ekkor átvette Kiss Pál őrnagytól a parancsnokságot.

Új fejezetet jelentett a délvidéki hadszíntéren, amikor 1848. november elejétől a magyar csapatok megkezdték támadó hadműveleteiket a szerbek sáncokkal megerősített bácskai táborai ellen.

1848. november 3-án Damjanich szétverte a Temes vármegyében lévő strázsai (lagerdorfi) szerb tábornak: 1200 szerb esett el. 1848. november végén Maderspach Ferenc pedig elfoglalta az Ördöghidat. Ugyanekkor Vetter Antal azonban Tomasevácnál visszavonulni kényszerült a csapatával. Kiss Pál őrnagy Versecről kiindult hadosztalpa november 30-án megtámadta Károlyfalvát, de a Pancsovát északkeletről biztosító Alibunárról érkező szerb katonai erő miatt ez végül nem vezetett eredményre: meghátrálásra kényszerült ugyan, Nikolincre vonult vissza, de addig is lekötötte a szerbek katonai egységeit.

Kiss Pál őrnagy katonai vezetői erényei megmutatkoztak ezekben a Damjanich vezette harcokban. Ekkoriban egyébként igen kétséges volt a hadszíntéri helyzet: újabb összecsapásokra kellett felkészülni.

Itt egy érdekes adalékot említenek: a Strázsa melletti, 1848. novemberi csatában a nevezetes Rózsa Sándor „*egymaga tizenkét ellenséget leölt*”, és betyárokból összeverbuvált szabadcsapata, a „*Rózsa-lovasok*” sok marhát hajtottak el az ellenség által birtokolt területekről (ez igen fontos, nyugtalanító és a hadtápot is veszélyeztető bátor harci cselekményként értékelendő).

Kiss Pál őrnagy (Damjanich János helyetteseként) november 15-e után Asbóth Lajos segítsé-

gére küldte a 3. zászlóalj 3. és 4. századát, valamint Rózsa Sándor lovasait is. 1848 decembere közepén, a téli hadjárat kezdete előtt, a görög családból származó Kiss Pál őrnagy a 9. honvédzászlóalj parancsnokaként az örmény gyökerű Kiss Ernő vezérőrnagy által parancsnokolt 4. bányászati hadtesthez tartozott (a vezérkari főnök Klapka György őrnagy, a hadosztályparancsnokok pedig a szerb Damjanich János ezredes és gróf Vécsey Károly őrnagy voltak).

Csak utalnék rá érdekességként, hogy az Országos Görög Önkormányzat és a Fővárosi Görög Önkormányzat a pesti Vécsey Károly utcában található. Van, aki erre azt mondáná, hogy véletlen. Szerintem sorszerű.

1848. december közepén a Szamosnál egyesült ellenséges haderő kb. 10 000 főt és 20 löveget számláló seregével szemben Damjanichnak 19 gyalogszázada (azaz három erős zászlóalja), 4 lovasszázada és az Alibunáron és Károlyfalván zsákmányoltakkal együtt is legfeljebb 14-16 lövege lehetett. Jarkovác faluból fahíd vezet át a túlpartra, ezt azonban a magyar csapatok nem szállták meg. A szerbek a faluba ütték a magyar előőrseket, és közben a lakosság is fegyvert ragadott: a házakból löni kezdték a magyarokat. Szerencsére a csapatok a nyílt utcán táboroztak, így viszonylag gyorsan lehetett gyülekeztetni őket. Damjanich, Kiss Pál őrnagy és Leiningen egy házban szálltak meg: a támadást követően vilámgyorsan mindannyian csapataikhoz siettek. Damjanich a 60. gyalogezred 3. zászlóaljával, a 9. zászlóalj néhány századával és 4 löveggel visszavonult a Berzava-csatorna hídjáig, és

azon átkelve gyülekeztette csapatait: amint ez megtörtént, a hídon át igyekezett visszatérni a faluba, a hidat azonban közben a szerbek megszállták, s a környező sáncokból olyan sűrű golyózáport zúdítottak rá, hogy a vitéz 9. honvédzászlóalj katonái sem tudtak áttörni rajta. Ezért Damjanich a Berzaván átgázoltatta csapatait, és így kezdte meg a falu megtisztítását.

Kiss Pál őrnagy itt is igen bátran harcolt: 1849 januárjától már alezredessé, dandárnokká nevezték ki.

Ezután Temesvár következett. 1849. február elején az aradi várat élelemmel látta el Gläser vezérőrnagy vezetésével a temesvári várőrség. Az itteni 8600 fős szerb-osztrák haderő nagyobb volt, mint a Gyulai-Gaál Miklós ezredes vezette ostromsereg, amely vereséget szenvedett és Óradra vonult vissza. Az Arad körüli ostromzár csak 1849. február végén állt helyre, akkor (e hó 26. napjától) viszont már Kiss Pál alezredes volt az ostromló sereg parancsnoka (Gyulai-Gaál Miklós tábornoktól vette át ezt a feladatot). Ez az ötödik hadtest valójában a Maros vonalát biztosította.

Gróf Leiningen-Westerburg Károly tábornok naplója szerint ez azzal függött össze, hogy 1849 februárjában a jókedvűen és győzelmi reménnyel telve Aradra érkező Damjanich János döntése volt, hogy Kiss Pálnak adják át a parancsnokságot. Ez igen komoly előrelépést jelentett a honvédsereg parancsnoki ranglétráján: Kiss Pál alezredes ekkor már dandárparancsnokként került az V. hadtestnek nevezett aradi ostromló sereg élére. Tőle aztán gróf Vécsey Károly tábornok, a későbbi ara-

di vértanú vette át ezt a feladatot március végén.

1849 márciusának végén, a tavaszi hadjárat kezdete előtt Kiss Pál alezredes ismét dandárparancsnokként a Damjanich János vezérőrnagy által parancsnokolt III. – a bányászati és a bányászati hadtesthez tartozott egészen a tavaszi hadjárat végéig. Kiss Pál alezredes volt a III. hadtest első elővéd 3. dandárjának parancsnoka.

A tavaszi hadjárat 1849-ben a véres és dicsőséges összecsapások sorozatát jelentette a magyar szabadságharc során: Kiss Pál e hadjáratban számtalanszor bizonyította vitézségét. Szolnok, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagyszalló, Komárom voltak a főbb állomásai e csatasorozatnak.

1849. április 4-én a tápióbicskei ütközetet (Pest vármegye) a Damjanich vezette III. hadtest csataterre érkezése döntötte el: a legfontosabb pillanata az volt, amikor Kiss Pál alezredes a híres, vörössipkásnak is nevezett 9. honvéd zászlóalj parancsnokaként (Földvári Károly őrnaggyal, a fehértollasoknak nevezett 3. honvéd zászlóalj parancsnokával együtt) gyilkos golyózáppal szemben rohant a Tápió hídjára. Ezután szuronyrohammal megtisztították a települést az ellenségtől, akiknek visszavonulását pedig még a lovasságuk is fedezte.

A magyar szabadságharc lelkes krónikása, Horváth Mihály az alábbiakat írta: a Tápió melletti véres küzdelem legkritikusabb időpontjában „*jelent meg a balszárnyunkon a* (Kiss Pál alezredes vezette) *9. honvéd zászlóalj, a 19. sereg 3. zászlóalja, a 3. huszárezred s a lengyel légio Wysocki vezénylete alatt. Megerősödött hadaink tüstént táma-*

dást kezdenek az egész vonalon”, és „a balszárnyon az ellenség ágyúit elnémítván szuronysegezve nyomult előre”.

Az ezt követő nagyszerű isaszegi csata szintén sorsdöntő ütközet volt a tavaszi hadjárat során: Kiss Pál a csapatával igen bátran harcolt.

A lengyel légio hős parancsnoka, Jozef Wysocki (Podolia, 1809 – 1874, Párizs) ezredes, a Damjanich tábornok vezette III. hadtest kötelékében, az első hadosztály parancsnokaként, Kiss Pál dandárjával érkezett az isaszegi csata színhelyére. Az április 4-én zajló tápióbicskei győzelem után Windischgrätz, az osztrák haderők főparancsnoka hadtesteit egyesítve Jellasics, majd Schlick vezetésével megszállta az isaszegi dombokat: itt akarták a magyar sereg Pest felé való előretörését kivédeni.

Április 6-a magyar szabadságharc dicsőséges napja lett.

A késő déli órákban (2 óra körül) kezdődött a csata. Klapka zászlóalját Jellasics csapatai visszaűzték. Damjanich rögtön átlátta Klapka csapatainak veszélyeztetett helyzetét: Kiss Pál alezredes dandárját Klapka segítségére küldte a Szentgyörgymajoron át, és értesítette az Aulich-hadtestet, hogy fejlődjék fel a csatatérre. Ez nagyjából délután két óra tájban történt. Ekkor Damjanich csapatai is elérték a Királyerdő nyugati szegélyét.

Klapka azonban elrendelte csapatai visszavonulását: így az I. hadtest sávjában csak a Damjanich által támogatására küldött Kiss Pál alezredes vezette dandár maradt. Az I. hadtest katonáinak a megingásához az is hozzájárult, hogy probléma volt a lőszerekkel. A töltések je-

lentős része lőpor helyett Debreceen környéki békasót tartalmazott – a nagyváradi fegyvergyár hadifogoly munkásainak „köszönhetően”.

A csatatérre időközben, délután 4 óra tájban megérkezett Görgey, aki a balszárny felé vágatott, ahol döbbenet láttá, hogy Klapka csapatai özönlenek visszafelé. Erre Görgey kiadta a parancsot: *„Ma győznünk kell, vagy visszavonulunk a Tisza mögé, így áll a választás.”* E győzelmi akarat és vezéri parancs hatására Klapka „Előre!” kiáltással visszafordította csapatait. Görgey hadvezetői bátorsággal állt a hadművelet élére. Viszont Kiss Pál dandárja és Damjanich déli szárnya között űr tátongott. Ott volt Nagy Sándor lovassága is, de visszavonulóban. Az erdtől jobbra-balra fél ívvel határolva feküdt a csatatér. Középen maga Görgey vezényelt személyesen. Két szárnyon dühöngött a csata: itt alakult ki a döntő küzdelem. Ebben a rettenetesen véres összecsapásban 26-28 000 magyar, 1500 lengyel (3 légio) és egy 100 tagú szabadcsapat is küzdött a mintegy 40 000 osztrák ellen. A halálos áldozatok száma mindkét részről megközelítette az ezer főt.

Az este nyolc órakor véget érő ütközetben végül a csata győztese a magyar honvédsereg lett.

Kiemelkedő diadal volt!

Az isaszegi csata egyik legveszedelmesebb időszaka volt, amikor Klapka visszavonulása után a magyar sereg arcvonalát tulajdonképpen csak a III. hadtest egyetlen dandárja tartotta fenn: e hős és rettenthetetlen honvéddandárt Kiss Pál alezredes vezette. Csapatvezetési képességeivel is igencsak kitűnt az isaszegi csatában.

1849 áprilisának elején a kormány által előléptetett tisztek között Kiss Pál is ott volt, többek között Nagy Sándor, Leiningen és Dessewffy Arisztid társaságában. Április 7-től ezredessé nevezték ki, másnap pedig megkapta a katonai érdemjel 3. osztálya kitüntetését.

De a küzdelmek nem értek véget. Április 10-én Vác bevétele érdekében a Gombás patak hídjánál alakult ki nagy összecsapás: Földvári Károly őrnagy 3. honvéd zászlóalja, Kiss Pál alezredes 9. honvéd zászlóalja és a lengyel zászlóalj együttes erővel, véres és kemény harcban, golyózaporról szemben morzsolta föl az ellenség erejét. A győzelem tényének jelentőségét az is növelte, hogy az osztrák parancsnok, Christian Götz tábornok is fogságba esett. Kiss Pál és Leiningen dandárja rohamoszlopokba sorakozva támogatták Kazinczyt a Nagysallóért folytatott rettenetes utcai csatában 1849. április 19-én.

Ezután következett Komárom. 1849. április 22-én a magyar csapatok Komáromhoz érkeztek: a teljes felmentéshez azonban délről is fel kellett számolni az ostromgyűrűt. Az ellenség ostromsáncainak az elfoglalására Knézich Károly ezredes parancsnoksága alatt a III. hadtestből 2 (közte Kiss Pál dandárja is), az I. hadtestből pedig 3 (Sulcz, Zákó, Dipold) dandárja kelt át még az éjszakai órákban a Dunán: feladatukat április 26-án reggelre teljesítették.

Komárom ostrom alóli fölmentése alkalmával Kiss Pál ezredes dandárja kelt át a Dunán elsőként, és foglalt el ezáltal hídfőt a jobb parton. Ezzel az ütközet azonban még nem ért véget, mert időközben Komárom térségébe érkeztek Schlick

altábornagy parancsnoksága alatt, a Pest-Budáról a nyugati határszélre visszavonuló császári főerők. Délutánig tartó heves küzdelem bontakozott ki, amelynek magyar részről az ágyúlövedékek kifogyása vetett véget.

A csatátér azonban a magyar sereg birtokában maradt: Komárom felmentésével véget ért a tavaszi hadjárat. Komáromi hőstette után, április 29-én Kiss Pál megkapta a katonai érdemjel 2. osztálya kitüntetését; másnap pedig az I. hadtest egyik gyalogos hadosztályának parancsnokává nevezték ki.

A komáromi ütközet után jelentős változások következtek be az I. hadtest vezetésében. A helyettes hadügyminiszterként Debrecenbe távozó Klapka helyett Nagysándor József tábornok lett a parancsnok. A Dipold- és a Bobich-dandár alkotta hadosztály parancsnokságát a III. hadtestből áthelyezett Kiss Pál ezredes vette át.

Komárom felmentése után két út állt a magyar hadvezetés előtt: a Győrnél visszavonuló császári csapatok után vonulni, vagy felszabadítani Budát. Az április 28-i komáromi haditanács katonai és politikai megfontolásokból az utóbbi mellett döntött. Fontos érvként vették számításba, hogy a lőszer és egyéb hadianyag-ellátás legrövidebb útját elzárta az ellenség kezén lévő Buda: ez komoly szempont volt megvívásának eldöntésében.

Buda várának háromhetes ostroma a magyar honvédek dicsőségét hozta.

A végső roham a vár elfoglalására május 21-én az éjjeli órákban kezdődött meg. Nagysándor József tábornok hivatalos jelentése szerint a 47. hon-

védzászlóalj jutott be először a várba, s annak zászlója jelent meg először a falakon. Itt azonban elakadt a támadás a védők szívós ellenállása következtében. Nagysándor támogatásukra odarendelte a tartalékban hagyott alakulatokat: Kiss Pál ezredes I. hadtestének több zászlóalja is bejutott ekkor a várba, és a várórség ellenállása megtört. A kisebb ellenálló csoportokat a honvédek felmorzsolták, illetve megadásra kényszerítették.

Buda bevétele a magyar seregnek nagy emberáldozatába került. Az I. hadtest 10 zászlóaljának 143 halottja és 316 sebesültje szomorú és hősi példája ennek a véres győzelemnek. A vár bevétele után a hadsereg némi pihenőt tartott, május 28-ig Budán maradt táborban.

Kiss Pál ezredes ezután elkerült az I. hadtesttől, helyette Dipold Antal alezredes kapott hadosztályparancsnoki megbízatást.

Ennek oka Vukovics Sebő, magyar miniszter előterjesztése volt, ami Kiss Pál honvédtábornokot a délvidéki Újvidék melletti dunai révnél lévő Pétervárad erődjének parancsnoki tisztére javasolta. Ezt az erődöt a császáriak ostromzára alól még korábban Perczel Mór csapatai mentették föl: a magyar kormány 1849 júniusában Kiss Pált bízta meg a parancsnoksággal, aki a szabadságharc végéig itt teljesített szolgálatot.

A vár térségében az osztrák és szerb csapatok jelenléte állandó volt, de teljes zárlattal szinte sohasem vették körül, támadást pedig egyáltalán nem intéztek ellene. Május végén viszont már a Jellasics-hadtesthez tartozó dandárok is megjelentek a vár környékén, de a fennálló hely-

zetet ez akkor még nem változtatta meg.

Mindeközben még egy érdekes közjáték is lezajlott: május 28-án a minisztertanács utasította Bem József tábornokot, hogy egy korábbi – 20-án meghozott – döntésük alapján vezesse a délvidéki csapatokat a Felső-Dunához, és amennyiben ezt nem tenné, akkor e csapatok parancsnokságát adja át a vezérőrnaggyá előléptetendő Kiss Pálnak.

1849 nyarán tábornokká léptették elő mint a nagy fontosságú déli erősség, Pétervárad várparancsnokát: június 19-től Kiss Pál vezérőrnagyként lett e várórség parancsnoka.

Alig pár hét elteltével szomorú időszak kezdődött. A mozgó magyar seregek fegyverletételével együtt megindult a várak megadási hulláma is. A Damjanich János vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló aradi erőd augusztus 17-én nyitotta meg kapuit Buturlin orosz tábornok csapatainak. Augusztus 19-én az orosz csapatok megadásra szólították fel a munkácsi várórséget: Mezőssy Pál őrnagy, várparancsnok augusztus 26-án átadta az erődöt az oroszoknak.

1849. augusztus 17-én Haynau fegyverletételre szólította fel a pétervárad helyőrséget. Kiss Pál azonban ekkor erre nem volt hajlandó, hiszen Pétervárad ekkor már a szabadságharc utolsó előtti jelentős védőbástyája volt Komárommal együtt. Kiss tábornok ezt követően Aradra küldte Tóth József alezredest és Gabányi István századost, hogy valós adatokat szerezzenek a hadi helyzetről.

Görgey Artúr 1849. augusztus 21-én Nagyváradról német nyelven írt levelet küldött Kiss Pál tábornoknak a magyar sereg fegyverletételéről, a helyzet kilá-

tástalanságáról, és így tulajdonképpen jó tanácsként megadásra szólította fel Pétervárad parancsnokát is, bár a végleges döntést rá bízta. A levél lehangoló tartalma, és az, hogy a szabadságharc vezetői közül külföldre menekültek névsorát is tartalmazta, a reménytelenséget fejezte ki. Kiss Pál gondosságára jellemző, hogy e felszólító levél nyomán kibővített haditanácsot hívott össze: minden tisztt és altisztt köteles volt ezen megjelenni, és minden századból két honvédot is berendelt. A honvédek egyáltalán nem voltak hajlandók a Görgey által adott utasítás szerint „kegyelemre” feladni a várat.

A haditanács ekkor egy őrmestert és két honvédot küldött felderítésre. Szeptember elején érkeztek vissza az igaznak bizonyuló lesújtó hírral. A romló hadi helyzet közepette is folytatódó tárgyalásokon végül megadási megállapodás született: a várkapuk megnyitásáról, a legénység szabad eltávozásáról állapodtak meg, és még arról is, hogy a majdani komáromi kapituláció által elfogadott feltételeket a pétervárad védőkre is ki kell terjeszteni.

Szeptember 5-én megállapodtak a vár feladásáról. Két nappal később, szeptember 7-én a vár parancsnoka, Kiss Pál tábornok utasítására az egyébként jelentős tartalékokkal rendelkező, „a Duna Gibraltárjának” nevezett pétervárad vár megnyitotta kapuit az osztrák császári sereg előtt. (Október elején Komárom erődjé is megadta magát. Ez utóbbi két erőd birtoklása megért annyit az osztrákoknak, hogy a védők szabad elvonulását, büntetlenségét biztosítsák.)

A pétervárad magyar honvédség 9. hadtestének 6000 katonája tette le a fegyvert (200

**Kiss Pál
honvédtábornok
síremléke
Tiszafüreden**

tábori és várágyú került császári kézre). A honvédek elvonulhattak, 180 tisztjüket 1849. november 7-éig fogva tartották (bár kardjukat megtarthatták). Természetesen a várparancsnok is fogságba került: Kiss Pál egyike volt az 1848–1849-es magyar szabadságharc 15 hős honvédtábornokának, akik ekkoriban kerültek az osztrákok fogságába.

A magyar várórség elvonulása után Haynau – a hadtestparancsnokokhoz hasonlóan – a várparancsnokokat illetően is a legsúlyosabb büntetés kiszabását kívánta alkalmazni, így Kiss Pált a pétervárad rendkívüli haditörvényszék elé állították: 1849. december 15-én kimondták a halálos ítéletét. Történt ez annak ellenére, hogy már december 3-án megszületett Ferenc József császár Kiss Pálra vonatkozó rendkívüli kegyelmi rendelete: késve, de még időben megérkezett a pétervárad hadbíróságra ez az okirat, ezáltal Kiss Pál megmenekült.

A megpróbáltatások után igen szomorú, fájdalmas időszak következett.

Az életvágyszor viszont mindig, még a legrosszabb helyzetben is utat tör magának. 1854-ben Kiss Pál feleségül vette a szintén görögkeleti vallású, tiszafüredi földbirtokos, Bernáth István leányát, Bernáth Máriát. (A nánási Bernáth család Tiszafüreden volt bir-

tokos 1851-ben.) Ezután a Bernáth család tiszafüredi és tiszaoresi birtokain gazdálkodott.

Összefoglalva a leglényegesebb adatokat rögzíthető, hogy Kiss Pál a bihari nemzetőrök parancsnokaként először a perlaszi, majd a jankováci ütközetben tűnt ki. Fontos szerepet játszott Damjanich János délvidéki győzelmeiben. 1849 februárjától Arad ostromseregének parancsnokává tették.

Kiss Pál óriási bátorsággal harcolt a tápióbicskei csatában a híd elfoglalásáért; Komárom alatt az ő dandárja kelt át elsőként a Dunán: hajnali három órára elfoglalta az ottani Homok hegyet, és ezzel a csata eredményes lefolyását jelentősen elősegítette.

1867-ben betegsége miatt Pesten, a Rókusban kezelték: 1867. május 27-én Pesten hunyt el. Vasúton szállították Karcagra, ahonnan szénásszekéren viték tovább Tiszafüredre. Egyéb-

ként két helyen is megtörtént a halotti anyakönyvi bejegyzése: a pesti Petőfi téri görög templom anyakönyvében, és a karcagi görög anyakönyvben egyaránt rögzítették halálát. Tiszafüreden temették el: a karcagi görög parókus, Popovics János búcsúztatta. Sírhelye ma is Tiszafüreden, a város Örvényi úti temetőjében található.

Kiss Pál tábornok a szabadságharc egyik kiemelkedő hőse, legendás alakja volt: különösen nagy hírnevet szerzett az általa vezetett vakmerő szuronyrohamok hőseként. Bajtársa, Rozvány György, a nagyszalontai görög Rozomillet családból származó honvédtiszt írt e tábornokról egy megemlékező cikket 1884-ben (az *Ellenőr* c. lap december 14-ei számában).

Tiszafüreden ma utca és múzeum is viseli a honvédtábornok nevét. A Kiss Pál Múzeum 1949-ben alakult meg (a Lipcsey-kúriában) az ország első Falumúzeumaként (5350 Tiszafüred, Tariczky sétány 6.); 1952-ben nevezték el Kiss Pálról. Tiszafüreden 1998-ig oktatási intézmény is viselte a nevét: a Kiss Pál Általános Iskola, azonban ekkor átszervezés következtében sajnálatos módon megszűnt.

**Kiss Pál honvédtábornok nevét viseli
Tiszafüred múzeuma**

Zárógondolat

A XVII–XIX. századi magyarországi görög családok sarjainak hazafiassága olyan hagyaték Magyarországon, ami méltó a történelmi emlékezetre. Amikor kellett, akkor e görög származású kereskedőcsaládok utódai bátor katonákként vettek részt az 1848/1849-es honvéd csatákban, hazájuk védelmében; majd pedig azt követően is a helyi vagy országos közélet értékőrző, cselekvő és elismert személyiségeiként éltek békés, hazaszerető és hagyományörző polgári életüket.

A magyarországi görögök értékteremtő és közéleti tevékenysége, adakozó kedve és hazafias kiállása igen komoly mértékű volt a reformkorban: ragaszkodtak ortodox vallásukhoz, és ezzel együtt minden ténykedésük a magyar haza üdvét szolgálta.

Értékteremtő módon kell jelen lenni a mindennapokban, a hétköznapiakban, és ha úgy alakul, akkor a sorsfordulókon különösen. Ez nem valósulhat meg másként, csak egymás szeretete révén: ez az igazi nemzetstratégia, amit képviselni kell mindannyiunknak.

Fontos még egy műveltség-történeti mozzanatot megemlíteni a magyar szívű görögök

reformkori hazafisága okán. Az 1848/1849-es szabadságharc utóéletét jelentő hatalmas költészeti panteonból: Kányádi Sándor a *Nyergestető* címet viselő (1965-ben írott) versében örök emléket állított a magyar szabadságharc győzelméért harcoló székely hősöknek, akiknek önfeláldozó és rettenthetetlen bátorságát magasztalva annak a háromszáz ókori spártai görög harcosnak a példáját említi, akik két és félezer évvel korábban Termopülai szorosában szálltak szembe szintén egy reménytelen csatában, de rendíthetetlen hősiességgel az óriási perzsa túlerővel.

*„Úgy haltak meg a székelyek,
mind egy szálig, olyan bátran,
mint az a görög háromszáz
Termopüle szorosában.”*

(Kányádi Sándor: *Nyergestető*)

A magyar–görög nemzetbarátság olyan mély és évezredes, mint a magyar–lengyel, csak az előbbi kevésbé köztudott. Nemzetbarátaink számát gyarapítani fontos feladat: hitem szerint egyetemes emberi értékeink magasra emelése ismét olyan alkotóerővé, kovásszá teheti majd jövőbeni országunkat, mint ahogyan az Attila királyunk vagy Álmos fejedelmünk korá-

ban érvényesülő nemzet-, hatalom- és állameszme keretében a korabeli magyarságot erősítették a később immár magyarrá lett keleti lovas íjász népek.

A fenti magyar–görög nemzetbarátság jegyében megfogalmazott adalékoknak az a lényeges és egyetemes üzenete a jelenünk és a jövőnk számára, hogy az egymást becsülő nemzetek tiszteletet érdemelnek. ✿

Irodalom

A forradalom és szabadságharc leveléstára. IV. kötet. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. Waldapfel Eszter. Bp. 331–335. o.

BONA Gábor

2000: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Bp., 15., 91., 167. o.

CSIKÁNY Tamás

2002: Várharcok az 1848/49-es magyar szabadságharcban. Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények. 2002/I.

2003: A cibakházi híd 1849. A cibakházi híderő 1849 január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest

FÉNYES Elek

1851: Magyarország geographiai szótára. II. kötet. Pest, 28. o.

GRACZA György

1894: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. Bp. II kötet, 126. o.; III. kötet, 112. o.; IV. kötet, 634., 646., 679., 750. o.

1894: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. V. kötet. Bp., 1411. o.

HEGYESI Márton

1898: Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Bp., 15., 49., 61., 74., 132., 143., 153. o.

2000: Bihar vármegye 1848–49-ben. Debrecen, 54., 62., 70. o.

HERPAY Gábor

1926: Nemes családok Hajdú vármegyében. Debrecen, 166. o.

ILLÉSY János – PETTKŐ Béla

1895: A királyi könyvek 1527–1867. Bp. (reprint), 1998. 109. o.

József WYSOCKI a magyarországi hadjáratban 1848–49.

1972: Tájékoztató anyag az Isaszegi magyar–lengyel történelmi napok alkalmából. Lengyel Kultúra Kiadó

Magyar Nemzeti Levéltár E 228 Magyar Kamara archívuma, Libri Armalium 9. kötet 24. o., sorsszám: 1k1315.

NAGY Iván

1860: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. VI. kötet. Pest., 255–256. o.

NEMESKÜRTY István

1998: 1848–49. „Kik érted haltak, szent világszabadság!” Debrecen, 174., 276., 277., 361. o.

PERCEL Miklós

1977: Naplóm az emigrációból. (3. rész) Jegyzetek 6. Tankönyvkiadó, Budapest

SZÉNÁSSY Zoltán: A szabadságharc lengyel hőse József Wysocki (Podolia, 1809 – Párizs, 1874) Szénássy Zoltán (szerk.): Komáromi krónikás. Komárom, 35. o.

SZINNYEI József

1887: Komárom 1848–49-ben. Bp., 296–297., 331. o.

TRAGOR Ignác

1908: Vác története 1848–49-ben. Vác, 116., 134., 138. o.

URBÁN Aladár

1973: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán Bp., 314., 339., 342., 403. o. (Honvéd törzs- és főtisztek névsora listáján; őrnagyi kinevezése nádori rendeletének száma: 2380, 90. Közlöny)

ZÁVODSZKY Géza

é. n.: Szabadság csillaga. Magyar történet 1790–1849. 102., 103., 115. o.

Bonyhádi Perczel Miklós

(1812–1904)

A bácskai nemességnek a szomszédos dunántúli megyékkel szoros baráti és családi kapcsolatai voltak. Kevesen tudják, hogy a híres Perczel család egyik tagjának Perczel Miklósnak, nemcsak a felesége volt bácskai (Latinovics), hanem élete végén a Bácskában, Baján élt.

Bonyhádi Perczel Miklós 1812. december 15-én született Bonyhádon. Perczel Sándor (1778–1861) és Kajdacsy Erzsébet (1782–1836) 21 gyermeke közül a 8. volt. A legszorosabb kapcsolata egy évvel idősebb bátyjával, az 1848–49-es szabadságharc híres tábornokával, Móriccal volt. A 21 gyermek közül 15 érte meg a felnőttkort. Édesapjuk, Perczel Sándor bátran harcolt a napóleoni háborúkban, sebesülései miatt kellett visszavonulnia a katonaelettől. A szülők nagy gondot fordítottak gyermekeik nevelésére. A fiatalabb fiúk, Sándor, Mór és Miklós mellé nevelőnek Vörösmarty Mihályt fogadták fel 1817 és 1826 között. Édesapjukról írta emlékirataiban Perczel Mór: „Háza az ősmagyar vendégszeretet példánya volt. Gazdag magyaros asztalt tarta. Sok előkelő főúri vendég fordult meg nála. – Ha némileg heves, büszke és szigorú is volt atyám, de szintoly igazságos, ritka becsületes és pontos rendtartó is. Amily gazdag vala azonban földi javakban, lelki tulajdonokban sem volt szegényebb. Nemes érzésű és a szellemet mindenekfelett becsülni tudó ember vala. Néha sok beszédű, de mindig tanulságos. Igen jeles és válogatott könyvtára volt. Művészetet, er-

kölcsiséget, politikát, történelmet tanultunk, már mint apró gyermekek olvasásaiból és beszélgetéseiből. Hazafias érzelmekben sem vala atyám szűkölködő. Bár igen loyális konzervatív irányzatú, mégsem tagadá meg hozzájárulását semmitől, mi a nemzeti jogok fenntartását és a nemzet fejlődését célozá.”¹

Fiait egyetemen is taníttatta. Miklós – Sándorral és Móriccal – bölceletet és jogot végzett, és már akkor jelét adta hazafias nevelésének. 1832-ben Baranya megye aljegyzője, majd szolgabírója lett. Nem sokkal később Tolna megyébe visszatérve a radikális reformerek táborát erősítették fivéreivel. 1839-ben az ellenzékiek a vármegyeházát ostrom alá vették és a pecsovicokat szétkergették. A kormány ekkor izgatás miatt lázítási perbe fogta Miklóst, de a vármegye a kormánypárti követeket visszahívta és országgyűlési követé választotta, hogy a megye liberális programját Bezzerédj Istvánnal képviselje. Később a politikai hangulat változása miatt – a pecsovicok ismét felülkerekedtek – visszahívták és eljárást is indítottak ellene. A Perczel fivérek Kubinszky párt alapító és vezetői voltak Tolna megyében, de a reformeszméket terjesztették a szomszédos

Baranya, Fejér és Komárom vármegyékben is. A védegyleti mozgalom tagjai is voltak.

1848-ban a márciusi események hatására Pécsre sietett. Március 19-én a letépett fekete-sárga lobogók helyett kitűzette a középületekre a nemzeti színű zászlót, összehívta a népgyűlést és Pécs főterén, a Szentháromság téren beszédet tartott a jobbagyság fölszabadításáról, és a köztelherviselésről, valamint lelkesítő beszédet ezek védelmének szükségességéről. Rövidesen 160 újoncot szedett össze, s megalakította a 7. honvédszászlóaljat, a melynek őrnagyává nevezték ki.² Ezen a napon a vármegyei közgyűlés új követeket is választott: Majthényi Józsefet és Perczel Miklóst. 1848 májusában a Tolna Vármegyében a *Honfiak!* című röplapjával a haza megvédésére buzdított. Az első népképviselési országgyűlési választásokon Tolna megye kölesdi kerületének, valamint Baranya vármegyében Pécsvárad országgyűlési képviselőjévé választották. 1848. június 8-án a nádor a Tolna megyei nemzetőrség parancsnokává nevezte ki mint őrnagyot. A 2000 rosszul felszerelt nemzetőr Ókérnél az első ágyúdörrenésre szétfutott. Ezután új zászlóaljat szervezett, és a bácskai harcokban részt

vettek. Szeptembertől a megye egyik önkéntes nemzetőrzászlóaljával részt vett a pákozdi csatában. A sukorói haditanácson bátyjával együtt a csata vállalását szorgalmazta, majd a Jellasics elleni harcokban és a móri ütközetben is.³

Átvette a 48. szabolcsi zászlóalj parancsnokságát. A móri csatavesztés után Mészáros Lázár hadtestében (Középponti Mozgó Seregben) dandárparancsnok. 1849. január 4-én részt vett a kassai csatában. Január 27-én lemondott őrnagyi rangjáról és hazament, de három nappal később már Kossuth Lajosnak ajánlkozott, hogyha kap katonákat, a rácok pusztításait megszünteti Bács megyében (vagy elfoglalja képviselői helyét Debrecenben), mert szerinte „férfiasságára” van szükség.⁴

Ezután ismét bátyja parancsnoksága alatt Ottinger hadtest ellen küzdött Szolnoknál és Ceglédnél. Részt vett Bácska felszabadításában: 1849. április 3-án csapataival első volt Szenttamás sáncain.⁵ 1849. április elején honvéd alezredessé léptették elő. Megkapta a kormánytól a kis érdemkeresztet, és április közepén Batthyány Kázmér a pétervárad erőd parancsnokságával bízta meg, melyet júniusban átadott Kiss Pál vezérőrnagynak.⁶ Kossuth Vukovics Sebőhöz írt levelében így méltatta: „No, az pedig tudva van, hogy Kiss Pali egyik legderekabb katonája az országnak. Aztán hiában – legyen Móric igazságos. Lásza meg Hentzi példáján, minő képzett katonai gyakorlottság kell a várparancsnoksághoz – s minő erődítési tudomány, és mennyire növel-

heti a parancsnok katonai képzettsége a vár védelmét. Pedig hiában, Miklós még nincs esz-

tendeje, hogy katona, a katonai genie-tudományt sohasem tanulta. Tiszta hazafisága s személyes vitézsége őt egy év alatt a síkon hősiebb katonává tette, mint más tíz év alatt lett volna – de hogy ő várat kommandírozni elegendő képességet tulajdonítson magának, megvallom, sokkal derekabb embernek hiszem – mint hogy azt magáról maga is állítaná.”⁷

Július elején Kossuth ezredessé léptette elő és az aradi vár parancsnoka lett. Ekkor Damjanich is ott lábadozott, a parancsnokság kérdésében vita támadt közöttük. Heves szóváltásuk után Damjanich elfogatta és a várbírtónba záratta. Életét Vörösmarty Mihály mentette meg, mert Damjanich katonai törvényszék elé akarta állíttatni, de a költő iránti tiszteletből szabadon engedte Miklóst.⁸ Augusztus elején elhatározták fivérével, hogy török földre menekülnek, augusztus 5-én búcsúztak el feleségeiktől. Miklós

1848-ban vette feleségül Latinovits Herminát. Még részt vettek a temesvári csatában önkéntesként.

Távollétében halálra ítélték és kivégezték, mint gr. Andrássy Gyulát. Vidin, Sumla után, a Kossuth-emigráció többi tagjával Kütahyában éltek. 1850. június 8-án felesége is megérkezett ide, majd három hónappal később bátyja felesége, Sárközy Júlia is. 1851-ben a Missisipi hajón a Kossuth-emigráció tagjaival Amerikába hajózott. Bátyja, Mór később utazott el, és Angliát választotta, mivel felesége várandós volt.

New Yorkban Miklós tartalékaiból, cikkeiből élt, illetve felesége horgolásaiból. Később az anglikán lelkész, Henry Beecher (a Tamás bátyja kunyhója szerzőjének testvére⁹) vendégei lettek. A lelkész támogatásával német nyelvtanfolyamot tartott, és saját lakásba költöztek. Később Davenport közelében Új-Budában (New-Buda) földet vásároltak. 1854-ben a honvágy miatt a birtokot eladták és Jersey szigetére költöztek Perczel Mór és családja közelébe. Sikerült összeköttetései révén elérnie, hogy felesége haza látogasson, de a három hónapi otthontartózkodás után a honvágy még inkább gyötörte.

Házassága gyermektelen maradt. Hermina első férje, Latinovits Károly 1848-ban halt meg. Fogadott fiuk, ifjú Perczel Miklós, Mórnak az a fia lett, aki éppen 1851-ben született Brüsszelben. Őt Jersey szigetén szerették meg, és 5 év múlva, amikor visszaköltöztek Amerikába, magukkal vitték, ők nevelték fel.

Davenportban 80 holdas birtokot vásárolt, és ismét gaz-

dálkodott. Az amerikai polgárháború kitörésekor az északiak oldalán (Iowa állam) harcolt ezredesként. 1865-ben New York-ba költözött családjával, és magyar borokkal kereskedett.¹⁰ A magyar egyesület elnöke lett, háza az amerikai magyarok találkozóhelye volt. Felesége írta haza édesanyjának 1866-ban: „mi egészségesek vagyunk és jólétben élünk. Szegény Miklósom nem élvez sokat nagy házunk kényelméből, egész napot az office-ban tölti. Én nagyon restellem, hogy annyit dolgozik, de ő igen meg van munkájával elégedve, nem hiszem, hogy a henye életet meg tudná szokni.”¹¹

1867-ben az amnesztia hírére mindenüket eladták és haza költöztek. A 18 évnyi száműzés végéről írta naplója előszavában: „De a remény nem hagyott el bennünket, hittünk nemzetünkben, tudtuk a hazáról kapott levelekből, hogy a nemzet szenved és tűr, de nem adja meg magát. Bízunk a magyarok Isténében, és nem csalódtunk. Megtévesztette elnyomóink szívét, egyik hibát a másik után követték el, ezek sodorták Solferinóba, Königrätzbe, ekkor aztán a 67-iki kiegyezésnek be kellett következni. És mi felemelt fővel léptünk újra hazánk földjére, senki kegyelméből, hanem elévülhetetlen jogunk alapján foglaltuk el helyeinket, szabad polgárai a szabad hazának.”¹²

1868-ban Baranya vármegye főispánjává nevezte ki a király. 19 éven keresztül töltötte be ezt a tiszteletet. Felmentésekor megkapta a Szent István rend kiskeresztjét. 1887-ben Pécs országgyűlési képviselővé választotta. Visszavonulása után Bácsborsódra, majd Bajára költözött.

Perczel Miklós és felesége sírja a bajai Rókus temetőben

Fogadott fia is ebben a városban élt, ugyanis ifjú Perczel Miklós, a 8. huszárezred hadnagya 1875. október 30-án megnősült és Hermina bátyjának, Zsigmondnak a lányát, Izaurát vette feleségül. Két lányuk, Mária és Irma született. Az ifjú Miklós fiatalon, 36 éves korában hunyt el. Özvegye nem ment újra férjhez. Baján a Zöldfa, ma Tóth Kálmán utca 10-es számú házban laktak, melyre 1884-ben került az emléktábla, hogy ott született Tóth Kálmán, híres költő.¹³ Ezt a házat hívták Baján már 1883-ban Perczel-féle háznak. Az ifjú Perczel Miklós bajai életének feltárása további kutatások témája. Például 1879-ben a Bajai Korcsolyázó Egylet alelnöke volt,¹⁴ 1883-ban a bajai önkéntes tűzoltó egylet alapító tagja lett.¹⁵

Id. Perczel Miklós és felesége menyük közelében vásárolt házat, hiszen a szomszédos utcában, a Kossuth utca 9-es házban laktak.¹⁶ Az idős Miklós kevés közéleti szereplést vállalt. 1893-ban a bajai Nemzeti Kaszinóban tartott előadást az emigrációról, mely a helyi újságok hasábjain megjelent.¹⁷ 1898-ban a bajai híd érdekében Bács-Bodrog, Baranya, Tolna és Somogy vármegyék, valamint Baja, Szabadka, Pécs, Zombor, Eszék városok küldöttségét Bánffy Dezső miniszterelnök, a pénzügyminiszter és kereskedelmi miniszter elé segítette.¹⁸ 1901-ben választási beszédet tartott a Szabadelvű Párt bajai nagygyűlésén. Ugyanebben az évben halt meg felesége. Gyászjelentésére írta: „Engedje Isten, hogy követhessem minél előbb!”

Jegyzetek

¹ <http://www.perczel.szltiszsk.hu/percelmor/index.php/percel-mor/tortenelmi-dokumentumok-percel-morrol/>

² Szinyei József: Magyar írók élete és munkássága (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/p/p19557.htm>)

³ Dobos Gyula: „Emelt fővel...”, Élet- és pályakép Perczel Miklósról, In: Tanulmányok, Szekszárd, 1992. 10-12.

⁴ Baja mezőváros szerepe az 1848-1849. évi szabadságharcban, szerk: Kemény János, 1. kötet, Kecskemét, 2008. 473-474.

⁵ Szinyei József: Magyar írók élete és munkássága (<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/p/p19557.htm>)

⁶ Erről bővebben: Dr. Diószegi György Antal: Pétervárad parancsnoka, Kiss Pál (1809–1867) honvédtábornok emlékezete című cikkében.

⁷ Kossuth utasítása Vukovics Sebő igazságügyminiszternek a délvidéki csapatok egy részének felhozataláról (<http://mek.oszk.hu/04800/04834/html/kossuth0095/kossuth0095.html>)

⁸ Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza (<http://mek.oszk.hu/04700/04740/html/gyulaivm0003/gyulaivm0003.html>)

⁹ Hermina 1896-ig levelezett Elizabeth Harriet Beecher-Stowe-val, akinek arcképe az íróasztala felett függött.

¹⁰ Ács Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban, Pannonia, 1964. 87-89.

¹¹ Ács Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban, Pannonia, 1964. 88-89.

¹² <http://archive.is/HdQOS#seleccion-621.1309-621.1843>

¹³ Fábrián Borbála: Tóth Kálmán – életrajz anekdotákban. In: Bácsország 2011/2. (57. sz.) 117-123.

¹⁴ Bajai Közlöny, 1879. dec. 4., 2. o.

¹⁵ Önkéntes tűzoltóegylet igazgató választmányának jelentése az 1884-ik évi január hó 20-án tartott közgyűléshez, Baja, 1884.

¹⁶ Például ez szerepel Latinovits Hermina gyászjelentésén és Perczel Miklós halotti anyakönyvében is.

¹⁷ „A casino mult szombati estélyén Perczel Miklós, közéletünk veterán tagja tartott érdekes felolvasást at emigráció idejéből, melyet a szerző szívesességéből lapunkban is közlünk. A másfél óráig tartó és a hallgatók élénken megéljenezett felolvasását tánczigalom követte.” (Bajai Közlöny, 1893. május 7. 2.)

¹⁸ Vasárnapi ujság, 1904. márc. 20. 182.

¹⁹ Több helyen március 4-ét említik halála napjaként, például Hermann Róbert – Joó András – Mészáros Kálmán – Seres István: Török menedékjogot kapott magyar emigránsok rövid összefoglalója, Bp., 2010. 60.

A belvárosi plébánia anyakönyvében, a gyászjelentésén és a korebeli hírlapokban is március 14-e szerepel(!)

Molinológusok a pulpituson – Malmok a vízen

Szakmatörténeti konferenciák a hajómalmokról, Baja, 2012

Magyarország és Szerbia együttes részvételével megvalósuló IPA – Határon Átnyúló Együttműködési Program számos lehetőséget nyújtott a közös és átgondolt cselekvésre. Az együttműködés egyik mezeje a Jó szomszédok a közös jövőért nevet kapta, amin belül elsősorban a kulturális együttműködés kibontakozására nyílt alkalom. A program jelentőségét többek között annak köszönheti, hogy ezáltal – bár komoly áttételekkel és megelőlegezett pénzforsorral – egy szigorú, már-már szőrszálhasogató elszámolási rendszerbe kényszerítik a résztvevőket, akiket különböző elvek mentén ettől kezdve sikeres pályázókként kezelnek.

A százoldalas kiadvány megjelentetésére a Duna és az ember címet viselő program keretében került sor, amit a Bajai Hajómalom Egyesület és Gombos település együttműködése tett lehetővé. A kiadvány 92. oldalán az összefoglalásban olvasható, hogy: „A projekt célja, hogy a Duna mellett élő emberek közös múltját felidézzék, újjáélesszék, megőrizték a hagyományokat a ma és a jövő nemzedéke számára. Baján e támogatással a konferenciák megtartásán túl lehetővé válik a hajómalom terveinek elkészítése hatósági engedélyekkel és a hajómalom szerkezet megvásárlása.”

A kiadványban tíz olyan tanulmány olvasható, melyek a program keretében 2012 februárjától novemberéig Baján megrendezett négy konferencián: februárban a Farsang a hajómalmok jegyében című, májusban a Jánoska-eresztés (egyébként UNESCO-listára jelölt népszokás) kapcsán tartott, júliusban a Bajai Halfőző Fesztivál idején a Halászlé mini skanzenben megrendezett, illetve a november 17-én a Hajómalom konferencia keretében hangzottak el.

Mindenképpen hasznos dolog, hogy a tematikus előadások írott formában is napvilágot láttak, hiszen egyrészt értékes kezdeményezés, másrészt a projekt célkitűzéseinek is eleget tevő munka és kutatás lenyomata.

A Bajai Hajómalom Egyesület elnöke, Palik Vera a kiadvány előszavában írja, hogy „Ilyen áttekinthető, átfogó anyag a Dunáról és a folyókhoz kapcsolódó vízi mesterségről Magyarországon még – ismereteim szerint – nem jelent meg.” Ezért is örülhetünk ennek olvasatán.

A szakmatörténeti tanulmányok sorát dr. Faludi Gábor nyitja vízgazdálkodás szempontjából írott, történelmi áttekintést adó munkájával (Baja vízi környezete). Csak sajnálhatjuk, hogy a nyomda ördöge helyenként megtréfálta a szerzőt és szerkesztőt egyaránt. Dr. Osváth Gábor Dániel, a kézi, szél-, kanalas és szárazmalmok nagy ismerője, a Vizerő hajtotta malmok című tanulmányával a vízimalmokat tágabb technikatörténeti kontextusba helyezi, egyszersmind egy napjainkig tartó időutazásra invitálja olvasóját (hallgatóját). Jáki Réka a ráckevei vízimalmokról értekezik, dr. Balázs György a Nemzetközi és Magyar Molinológiai Társaság történetét, előzményeit, konferenciáinak tanulságait írja le. E három tanulmány tekinthető a malmok kutatás néprajzos szempontrendszerének eleget tevő tömbnek.

Rónay István Európai Duna Régió Stratégiát és a civil szervezetek kapcsolatát tartalmazó ismertetés hasznát külön nem kell ecsetelni, hiszen a legnagyobb kitérési lehetőséget tartalmazó, pontosabban a legtöbb potenciált eddig parlagon hagyó keret lehetőségeibe enged betekintést, illetve indíthat el egy olyan gondolkodást, amivel érdemben is bekapcsolódhatunk az európai integrációs folyamatokba.

Kothenc Kelemen a Baja környéki hajómalmokról írva tovább vastagítja a néprajzos tömböt. Ezt dr. Balla Ferenc és István nyugalmazott fizioterapeuta és helytörténész testvérpáros írása követi, akik Északnyugat-Bácska dunai hajómalmairól írva értékes fényképanyaggal illusztrálták a maguk és mások kutatása által összeállított tanulmányt, egy helyen a projektum partnertelepülése, Gombos partjainál őrlő vízimalmokat is beemelve az illusztrációk sorába (igaz, már csak jegyzetek után, vélhetően helykitöltés céljából).

Fábrián Borbála a 19. századi bajai hajómalmok adattárát mutatta be – ami hallatlanul fontos vállalkozás a feldolgozás, rögzítés és kutatás szempontjából –, majd Sebők Tibor dunai hajómalmokról írt összefoglalója következik. A tanulmányok sorát a Hajómalom Egyesület bemutatkozása zárja dr. Faludi Gábor jóvoltából. A kiadvány végén a szerzők rövid szakmai és életrajzi adatai, valamint a dokumentáció szempontjainak megfelelő, konferencián készült fényképek kaptak helyet.

Összefoglalóul: az ismertetés elején leírt és a kiadvány hiánypótló voltára utaló sorok az ismertetés végén sem nyertek cáfolatot. A tanulmányok-ismertetők hasznos volta nem kérdőjelezhető meg, és csak örülni tudunk annak, hogy van egy ilyen tartalmú és jellegű könyvecske.

A bánsági bolgárok és a magyar adminisztráció integrációs stratégiái (1778–1849, 1860–1918)¹

Peykovska Penka, Szófia

Kik a bánsági bolgárok?

A bánsági bolgárokat III. Károly és Mária Terézia telepítette be a török hódoltság idején elpusztult Bánátba sok más, főleg katolikus néppel (németekkel, olaszokkal, franciákkal, románokkal, valamint szerbekkel, görögökkel) együtt.² Eleinte két települést alapítottak meg: 1738-ban Temesvártól északnyugatra, az Aranka-patak mellett található Ó-Bessenyő nevű mezővárost (ma *Dudeștii Vechi* Romániában), majd 1741-ben Vinga (akkoriban *Theresiopolis*) várost.

A bánsági bolgárok Észak-Bulgáriából származnak. Egy részük az 1688. évi csiprovti török elleni felkelés után menekült Kis-Oláhországba (ahol bizonyos kiváltságokat kaptak az oláh fejedelmektől), valamint az osztrákok által igazgatott régiókba, ill. Erdélybe és

Szlávónországba. 1718 után, amikor Kis-Oláhország osztrák kézbe került, az osztrák hatóságok által patronált katolikus bolgár menekültek 1727-ben külön rendelet révén több más kiváltságot kaptak – ez lett az oka annak, hogy 1726 és 1730 között kb. 300 bolgár katolikus földműves család menekült el a török üldözések elől a Duna menti paulikiánus falvakból – főleg Beleneből, Oresből, Trancsovicából és Petokladenciából Kis-Oláhországba. Erre buzdították őket Stanislavich Miklós nikápolyi püspök vezette katolikus papjaik, akik a Bánátot katolikusokkal feltölteni kívánó osztrák letelepedési politika nevében és javára jártak el. Kezdetben Craiova vidékére telepedtek le, majd az 1737-es osztrák–török háború után egyik részük Erdélybe menekült és ideiglenesen Alvincon és Déván

maradt, a már 1700-ban ott letelepedett honfitársaiknál; másik részük pedig Bánátba ment (eleinte a krassován Rékás nevű faluba). Onnan kértek az osztrák hatóságoktól új letelepedési engedélyt – meg is kapták: 1738 tavaszán a paulikiánusok letelepedhettek Ó-Bessenyő vidékére; a csiprovtiak pedig Vinga vidékére; a vingaiak azonban addig maradtak Alvincon és Déván, amíg ígéretet nem kaptak, hogy a Havasalföldön élvezett kiváltságaik megerősítést nyernek, és amikor 1741-ben ez megtörtént, áttelepedtek Bánátba.³

Az évszázadok során a bánáti bolgárok egy sajátos vallási és kulturális közösséggé alakultak: katolikusok, akik latin betűkkel írnak bolgáruul. Egyedülálló kultúrájuk a horvátok, a ferences atyák, a szerbek és persze anyaországuk kultúrájának hatására formálódott.

A régió

Maga a Bánság sorsa tele van hányattatással – ez a tény hatással volt az ott lakó bolgár közösségre is. A középkorban a régió a Magyar Királysághoz tartozott, egészen a Balkán 15. századi török meghódításaig; 1552 és 1718 között török vilájet volt; a török kiűzése után, ill. a pozsareváci béke (1719) útján a magyar király visszaszerez-

A bánsági bolgárok száma bolgár anyanyelv és római katolikus valláshoz való tartozás szerint 1890 és 1910 között

Vármegye	1890	1900	1910
Temes	5 411	4 518	4 518
Torontál	9 302	7 863	7 981
Krassó-Szörény	88	84	84
Összes	14 801	12 515	12 583

nailag kormányozták. Mária Terézia 8 vidéket kivett a katonai kormányzás alól és polgárilag, de azért abszolút módon igaz-

1741. évi XVIII. tc. által a polgári igazgatás alatt levő terület az állam rendes közigazgatási szervezetébe bevétellett, ténylegesen

Az integráció problémája változik országonként; leggyakoribb problémája magában foglalja a területi kontrollt, a kormányzók és a kormányzottak közötti kapcsolatot, a magánszemélyek közös célok elérésére irányuló megszervezését. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy eddigi kutatásaim alapján összefoglaltam, milyen utakat járt a magyar adminisztráció a bánsági bolgárok integrációjában 1778 után, az 1848/49-es forradalomig, valamint 1860 és 1918 között, amikor a régió Magyarországhoz tartozott.

te, de Bánátot nem integrálták az államba, hanem 11 vidékre osztva, s mint „Temesi bánság” a bécsi kormánynak alárendelt bánsági igazgatóság által kato-

gatta, a többi háromból pedig a bánsági katonai határőrvidék keletkezett. A magyar országgyűlés többször felszólalt ezen állapotok miatt, mígnem az

azonban a Bánát csak 1778-tól került vissza Magyarországhoz. De e területet a forradalom után ismét elszakították az országtól és (Szerb Vajdaság, Temesi bánság címmel) Ausztria koronaországa lett; végre az 1860. októberi diploma újra elrendelte a visszacsatolást. Az I. világháború befejeztével három részre osztották a Bánátot: nagyobb részét Románia kapta meg, kisebbet pedig Jugoszlávia és Magyarország.

A 100 bánsági bolgárnál többet számláló települések Bánátban 1890 és 1910 között

Temes vármegye	1890	1900	1910
Brestye / Berestye (Breştea)	1023	832	887
Denta	354	282	372
Nagykárolyfalva (Banatski Karlovac)	155	0	4
Székelykeve / Gjurgjevo (Skorenovac)	358	423	397
Temesvár (Timișoara)	72	89	124
Vinga	3222	2813	2700
Torontál vármegye			
Bolgártelep (Colonia Bulgară)	563	405	406
Kanak (Konak)	489	467	511
Lukácsfalva (Lukino Selo)	141	28	34
Módos (Jaša Tomič)	462	333	344
Nagyzerzébetlak (Belo Blato)	235	277	311
Ó-Besenyő (Dudeștii Vechi)	5752	5246	5213
Ó-Lécz / Baracháza (Bărateaz)	168	58	91
Sándoregyháza (Ivanovo)	666	656	755
Szőllősudvarnok / Rogendorf (Banatski Dušanovac)	489	185	82

A bánsági bolgárok önkormányzata és a magyar igazgatás közötti viszony

Amikor 1778-ban Bánságot Magyarországhoz csatolták, a Bécsben székelő magyar udvari kancellária a vármegyék révén igazgatta a régiót. Akkor a vingai bolgárok önkormányzattal rendelkeztek, és ugyanolyan széles körű kiváltságokat

élveztek, mint Oláhországban. Hogy mit jelentett ez a kiváltságos városi önkormányzat, megmutatják Mária Terézia 1744. évi rendeletének főbb pontjai a vingai kiváltságos városi önkormányzatra vonatkozóan, amely a vingai bolgárok jogait és polgári kötelezségeit tárgyalta, vagyis: ingyen kaptak földet, de csak használatra, nem magántulajdonban; ezért cserébe évi adót fizettek; hozzájuk települhettek továbbra is katolikus bolgárok; saját költségükre építhettek katolikus templomokat és kormányzati ellenőrzés alatt levő iskolákat; maguk közül választhatnak 1 bírót és 6 római katolikus vallású esküdttet. A bíró és az esküdtek adó- és díjmentesek; a polgári és büntetőügyeket első fokon a bíró és az esküdtszék a szokásos jog szerint döntötték, fontosabb ügyekben az adminisztráció előtti jogorvoslati lehetőséggel éltek az emberek⁴; az éves adó akkora volt, mint Havasalföldön – minden család 10 forintot fizetett kétszer évente.

Tehát Vingán is a végrehajtó és bírói hatalmat egyszerre képviselő, választott bíró igazgatta az önkormányzatot az előírásoknak megfelelően, betartva a kiváltságokat és a rendes szabályokat.⁵ Az önkormányzat viszonya a magyar adminisztrációval az általa beszedett évi adó megfizetésének kötelezettségében nyilvánult meg, valamint azzal a kötelezettséggel járt, hogy továbbítja az adminisztrációnak a halálos ítéleteket és az egyházak és iskolák állami felügyeletének a testi fenytésre vonat-

kozó ítéleteit. Eleinte a bánsági bolgárok csak ideiglenes használatra vehették igénybe az önkormányzati földet.

Mária Terézia 1767-es agrárreformja azonban Vingát is érintette, és a vingai bolgárok tulajdonosokká váltak. Ami a bánsági bolgárok jogait és kötelezettségeit illeti, azok ugyanazok voltak, mint amilyenekkel Havasalföldön rendelkeztek, de hozzátették azt is, hogy alkossanak egy katonai különítményt, amely a temesvári erőd rendelkezésére állt volna, amit a bánsági bolgárok nem teljesítettek. Összehasonlítva a bánsági bolgárok önkormányzatát a többi bánáti önkormányzatokkal, amelyek többsége fiskális igazgatás, adóügyi ellenőrzés alatt volt, mondhatjuk, hogy a helyzetük irigyelni való volt, mivel annak idején a Bánátban a kiváltságos önkormányzatok száma kicsi volt, és azzal csak a nagyobb városok rendelkeztek.⁶

Az ó-besenyői fiskális falusi önkormányzatot központilag irányították az ún. fiskális hatóságok révén, de nem volt teljesen megfosztva önkormányzathoz való jogától; bizonyos autonómiája volt, és ez az önkormányzati szervek megválasztásában nyilvánult meg. A bánsági fiskális önkormányzatokra vonatkozó eljárásnak megfelelően Ó-Besenyő polgármesterét a lakosság közvetlenül választotta, és voltak neki bizonyos igazgatási funkciói. A polgármester támogatása, segítése céljából ugyanígy néhány tanácsost is választottak. A judexnek nevezett polgár-

mester a tanácsosok segítségével jogi kérdésekben is hozott döntést. A központi hatóságok által kijelölt fiskális funkciói miatt a polgármester inkább a központi államhatalom végrehajtó szerveként működik, mint önkormányzati test. Így a korlátozott hatáskör, az adóbeszedés és a település belső rendjének megóvása érdekében teljesített számos feladat miatt a helyi hatóságok valójában a központi államhatalom tényleges szerveivé váltak, amelyek csak követték a felülről jövő parancsokat.

Miután 1777-ben a Bánságot Magyarországhoz csatolták, az új, Bécsből a magyar udvari kancellária és a vármegyék révén gyakorolt felső hatalom nem akarta elismerni a magyar diéta hozzájárulása nélkül kiadott kiváltságokat. A kiváltságokat élvező települések az új hatóságok ellen fordultak. Az ó-besenyői és a vingai bolgár önkormányzatok szintén az osztrák igazgatást részesítették előnyben a magyarral szemben. Lépéseket tettek annak érdekében, hogy továbbra is közvetlenül Bécsnek legyenek alárendelve. Nem sokkal az új, magyar közigazgatás bevezetése után a bánáti lakosság megállapította, hogy ez jobb az osztrák kamarai igazgatásnál, mert rövid idő alatt rendet és szabadságot vezetett be, önkormányzathoz való jogot adva minden községnek, amely a megfelelő vármegyének alárendelt.

Közigazgatásilag Magyarország saját igazgatással rendelkező vármegyékből állt. Az akkori magyar megyei közigazgatásra jellemző volt a széles autonómia. A magyar közjog értelmében a megye területén levő községek szintén teljes jogú önkormányzattal rendelkez-

Vinga címere

tek a hatályba lépett törvények keretén belül. A magyar adminisztráció idejében a bánsági bolgár önkormányzatok osztották a magyar önkormányzatok sorsát: önkormányzati ügyeiket önállóan intézték, később pedig – 1849–1860 között – a bécsi abszolutista-bürokratikus rendszer azonosan kezelte azokat, és így a bánsági bolgár és magyar önkormányzatok együtt vettek részt a vármegyék politikai harcaiban.⁷ Bánátban a magyar államhatalmat a vármegyék gyakorolták. Azok jogi személyként működő önkormányzati területi szervek, amelyek az adott területen levő önkormányzatokat felügyelték. A magyar államhatalom önkormányzathoz való jogot adott a településeknek. A vármegyék abban az időben nem csak nem sértették az önkormányzati autonómiát, hanem éppen ellenkezőleg – azon joguk révén, hogy közvetlenül kapcsolatba léphettek a többi vármegyével, valamint hogy petíciókkal fordulhattak az országgyűléshez, a vármegyék az önkormányzat legnagyobb szószólói voltak. A magyar államhatalom gondot viselt az önkormányzati szervekre, mert éppen azokon keresztül a magyar nép szabadon mutathatta társadalmi-gazdasági és kulturális-oktatási törekvéseit, és abban látta a garanciát egy jövőbeli, Bécs-től független magyar államiság megvalósítására. Az egész 19. században és a 20. század elején a két önkormányzati szerv Magyarországon – a vármegye és az önkormányzat – valódi autonómiát élvezett, ahol szerveik működhetek a helyi érdekeknek megfelelően.

1867 után a két első és legnagyobb bánsági bolgár önkor-

mányzat a következőképpen alkalmazkodott a magyarországi önkormányzati közigazgatáshoz: az ó-besenyői fiskális önkormányzat, amely az egykori bulgáriai Duna menti paulikán falusi önkormányzatok hagyományait folytatta, *falusi nagyközséggé vált*; a vingai kiváltságos városi önkormányzat – amely a nyugat-bulgáriai Csiprovci város hagyományait folytatta – *rendezett tanácsú várossá lett*. Tehát a két bánsági bolgár önkormányzat szervezete és igazgatása különbözött Bánát magyar közigazgatása idejében is. Ó-Besenyő számára ez az átalakítás kedvező, mert meg-

Óbesenyői lányok

szabadult a fiskális igazgatástól és önkormányzathoz való jogot kapott; a vingai kiváltságos városi önkormányzat számára ez az átalakítás nem volt annyira kedvező, sőt bizonyos mértékig visszafejlődés, mert az a vármegye felügyelete alá került, megfosztották a polgármester hatáskörébe tartozott igazgatszolgáltatástól és tulajdonképpen a Bécs-től megkapott összes kiváltságaitól.

A bánsági bolgárokat érintő magyar kutatások az integrációjuk szolgálatában

A bánsági bolgárok első magyar kutatója, Gorove László (1780-1839) a kolozsvári, majd a pesti egyetemen tanult. 1835-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1837-ben az akkori legtekintélyesebb tudományos folyóiratban, a *Tudományos Gyűjteményben* jelent meg átfogó tanulmánya letelepedésük történetéről, demográfiai állapotukról, helyzetükről, címe: *A bánsági bolgárok hajdani és mostani állapota*. 1838-ban ugyanott közzétette *Egy a bolgárok történetéhez tartozó oklevél* című tanulmányát.

Vingai család

Ahogy a levéltári források mutatják, Gorove László a Magyar Tudós Társaság megbízásából kutatott. A Társaságnak írt beszámolójából⁸ látszik, hogy kutatómunkájának fő feladata a bánási bolgárokra vonatkozó történelmi források és statisztikai adatok gyűjtése volt. 1836 tavaszán a Magyar Tudós Társaság egy hivatalos levelet bocsátott ki számára, hogy megkaphassa a helyi hatóságok támogatását. Tanulmányútját Gorove 1836 nyarán valósította meg – júliusban Vingára látogatott, augusztusban Ó-Besenyőre. A vingai levéltárban a bolgárok megmutatták neki a kiváltságait bizonyító okleveleket, krónikáikat.

Gorove László irántuk való tudományos érdeklődése szorosan kapcsolódott a Bánátra vonatkozó magyar kultúrpolitikai

nézetekhez. Miután a régió Magyarországhoz került, a magyar hatóságok igyekeztek integrálni a területet és annak több nemzetiségű lakosságát. Ezt úgy teheték legeredményesebben, ha megismerik azok hagyományait, kultúráját, történelmi múltját.

A 19. század '80-as éveiben a bánási bolgárok hagyományos kultúráját kutatta Czirbusz Géza, magyar földrajztudós és néprajzos, piarista szerzetes, egyetemi tanár. Kutatómunkája elválaszthatatlan a magyar tudomány (humán- és természettudományokat beleértve) a dualizmus kori Bánát/Dél-Magyarország iránti érdeklődésétől, kutatásától. A temesvári Délmagyarországi Természettudományi Társulat titkára lévén feladatául tűzte ki maga elé azt, hogy a Társaság tevékenysége ne

csak a természettudományokra korlátozódjon, hanem vegye figyelembe az addig feldolgozatlanul maradt Dél-Magyarország néprajzát is.⁹ A bánási bolgárokról szóló első cikkeit 1881-ben publikálta a *Természettudományi Füzetek* című magyar tudományos folyóiratban és 1882-ben a *Délmagyarországi Lapok*-ban. Czirbusz Géza volt a szerzője a bánási bolgárokról szóló első tudományos igényű néprajzi munkának; címe *A délmagyarországi bolgárok etnológiai magánrajza*, Temesváron adták ki 1882-ben.¹⁰ Az említett könyvek sajátossága a bánási bolgárokra vonatkozó bőséges statisztikai adatmennyiség, amelyek fényt derítettek az akkori létszámukra, településeikre, migrációjukra.

Czirbusz kutatásai sem voltak öncélúak – kutatómunkája éppen megelőzte az 1880-as években bekövetkezett társadalmi és gazdasági válságukat, könyve pedig éppen kivándorlásuk kezdetén jelent meg. A bánási bolgárok gazdasági válságát az 1881-ben megtörtént árvíz okozta, amely elpusztította termésüket. A válság oka emellett még, hogy éveken át, gazdasági prosperitásuk következtében magas volt a születési rátájuk, lélekszámuk megnövekedett és a föld felaprózódott.¹¹ Ezért sokan szerencsét próbáltak a városokban, a közelebbi nagyobb településeken, Amerikában, sokan ki akartak vándorolni felszabadított őshazájukba, ahol a kormány szívesen fogadta a határon túli bolgárokat, és külön törvények révén a török hódoltság alatt elpusztított, lakatlan földeket bocsátott rendelkezésükre. Érdekes módon a magyar hatóságok nem voltak hajlandók kiengedni a bánási bolgárokat Bulgáriába, mert – a hivatalos levelezés kifeje-

zéseivel élve – „dolgos” és „lojális” lakosságnak tartották őket.

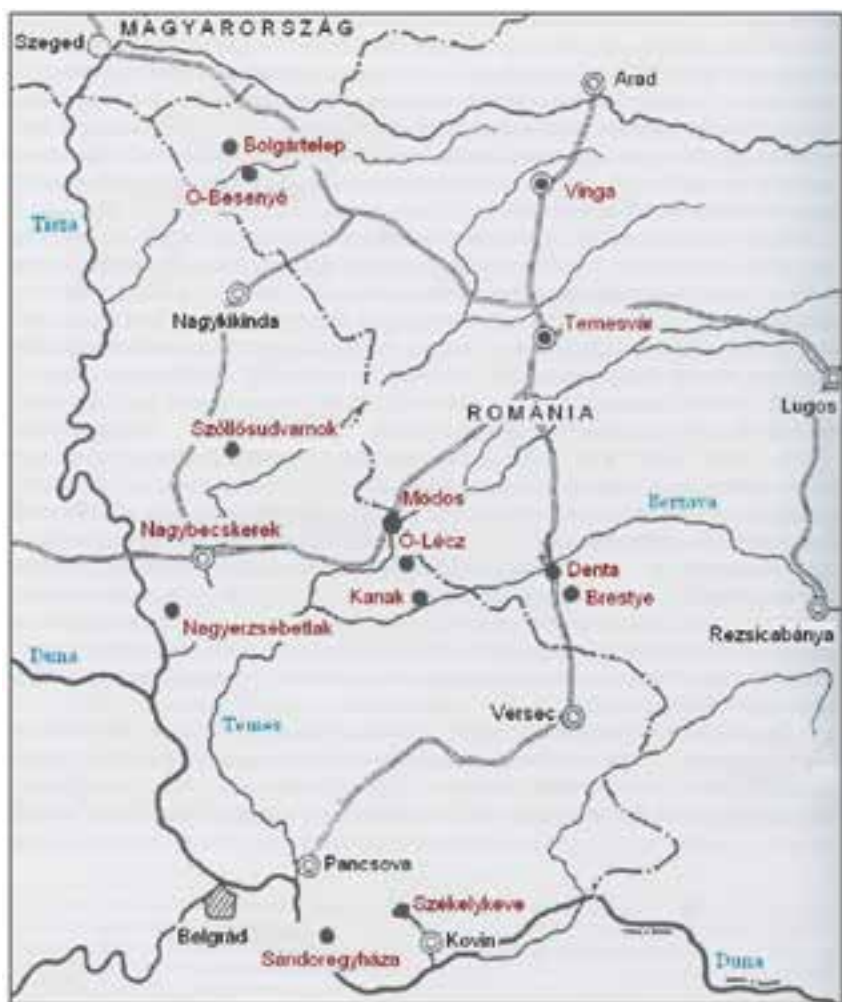
A bánsági bolgár megújulás és a magyar integrációs törekvések

A 19. század közepén a bánsági bolgárokat illetően a magyar kultúrpolitikai stratégia a föltűtött való erős horvát befolyás leküzdésére koncentrált. E célból a magyarok támogatták törekvésüket a bolgár nyelvű oktatás bevezetésére, a bolgár nyelv fejlesztésére. A bánsági bolgárok magyar kultúrához való integrációjának másik esz-köze a magyar nyelv bevezetése a bánsági bolgár iskolákban, ami először Ó-Besenyőn történt meg 1793-ban. Ó-Besenyőn két iskola volt – az egyiket 1745-ben nyitották meg, a másikat 1793-ban. Az első iskola megalapításának első hét évén keresztül Blasius Hrisztofor Mili, horvát származású plébános – aki jól megtanulta a bolgár nyelvet – paultyánbolgár nyelven tanított, mert a gyerekek más nyelven nem tudtak. Mivel azonban paultyánbolgárul írott tankönyv vagy imakönyv nem létezett, horvát nyelvű könyvekkel pótolták a hiányt. Tulajdonképpen ekkor tértek át a bánsági bolgárok a latin betűk használatára.¹²

Az első bánsági bolgár könyvet egy magyar ember, Berecz Imre, besenyői születésű katolikus pap nyomtatta ki 1851-ben, címe *Kis katekizmus*. Szülei magyarok voltak, de Vingán telepedtek le, és Berecz Imre ott nőtt fel, a bolgárok között, így megtanulta a paultyánbolgár nyelvet. Amikor pap lett, kinevezték káplánnak Ó-Besenyőre és ott, felismervén a hittan anyanyelven való oktatásának fontosságát, lefordította a *Kis katekizmust* bánsági bolgárra.

A bánsági bolgárok között a 19. század második felében végbemenő nemzeti megújulás leginkább figyelemre méltó sajátossága a bánáti bolgár beszéd második bolgár irodalmi nyelv-

vé válása. A latin ábécét fogadták el, a fő helyesírási elvük a fonetikus, vagyis úgy írnak, ahogy beszélnek. Az eredeti lendületük az irodalmi nyelv létrehozására abból származott, hogy az illír

A bánsági bolgárok települései (pirossal jelölve)

nyelv helyett az anyanyelvükön szerettek volna tanulni az iskolákban és tartani az istentiszteletüket. Ez a temesvári magyar hatóságok döntő támogatásával történt, amelyek a katolikus egyház azon törekvése mögé álltak, hogy kielégítve a bánági bolgárok óhaját, megerősítsék a rájuk gyakorolt befolyást; különösen egyetértettek az akkori csanádi püspök, Bonáz Sándor (1860), a bánági bolgárok nagy barátja és támogatója politikai és vallási megfontolásaival; így legnagyobb mértékben meghatározták azt, hogy a bánági bolgár irodalmi nyelv megalkotásában a választás a bánági beszédre és a latin betűs írásra essen. A másik oldalon a magyar adminisztráció és az egyház szerette volna ellensúlyozni a bolgár beszédhez való közelsége miatt egyre növekvő szerb ortodox propagandát, valamint semlegesíteni az erősen pánszláv horvát „illír” mozgalmat.¹³ Azért küldték el hozzájuk Rill József tanárt, aki 1864–65-ben elkészítette a helyesírást és bemutatta *Bálgarskotu pravopisanij* c. írásában.

Mi történt a bánági bolgárok nemzeti, nyelvi és irodalmi mozgalmával a kiegyezés után, amikor a magyar állam egy több nyelvű nemzetből álló magyar politikai nemzet eszméjét próbálta megvalósítani, különösen a 19. század végén, amikor bevették a magyar nyelvet a bánági bolgár iskolákban? Először is a budapesti magyar hatóságok érzékeltették, hogy a bánági bolgárok etnikai megújódási mozgalma összeegyeztethetetlen a magyar állam érdekeivel, és eltávolították Vingáról Rill Józsefet. Kosszilkov Lipót vingai tanárnak, a bánáti bolgár nyelvű tankönyvek szerzőjének első újságját leállították. Hogyan re-

agált a magyar adminisztráció intézkedéseire a két legnagyobb bolgár közösség – a földművelésből élő besenyői közösség és a vagyonosabb, műveltebb vingai közösség? Milyenek voltak a társadalmi-politikai aktivitásuk formái? A bánági bolgárok politikai viselkedésében hol az opportunizmus, hol a magyar hatóságok iránt tanúsított lojalitás dominált, esetleg annak támogatása. A besenyői bolgárok politikai élet iránt tanúsított érdeklődése gyenge, passzívabb volt. A vingaiak jobban részt vettek a politikai harcokban, különösen az 1880-as években, amikor szembekerültek a magyarosításért vagy az az ellen harcoló felek, és ennek alapján léptek fel az önkormányzat vezetése mellett vagy ellen. 1885-ben a magyar hatóságok beavatkozásával a vingai önkormányzatnak olyan vezetést választottak, amely támogatta a magyar eszmét.¹⁴ Az 1880-as évek közepétől a magyar integrációs politika egyre nagyobb hatást gyakorolt a vingai bolgár újságokra, a vingai bolgár értelmiségre. Így például 1893-ban megjelent Koszilkov Leopold tanár első és egyetlen bánáti bolgár nyelvű történelemtan könyve,¹⁵ amely bemutatta Magyarország történetét az államalapítástól az akkor uralkodó I. Ferenc József császárig, és ahol Magyarországot „kedves hazájuknak, dumovinájuknak” nevezte. A bánági bolgár elit bizonyos képviselői integrálódtak a domináns magyar környezetbe, karriert csináltak a magyar közigazgatási és politikai rendszerben, itt megemlítjük: dr. Telbisz Károly királyi tanácsost és Temesvár 1884 és 1914 közötti polgármesterét, aki jelentősen hozzájárult a Bánág leg-

nagyobb városának modernizálásához; dr. Telbisz Imre jogtudóst, temesvári kir. közjegyzőt, mehalai és lovrini földbirtokost, aki 1912-ben „Ó-besenyői” előnévvel nemességet nyert; dr. Dobroszláv Péter vingai születésű ügyvédet, országgyűlési képviselőt (1905–1906); Velcsov Luka ó-besenyői születésű tanárt, aki szintén országgyűlési képviselő volt.

A nem magyar etnikai közösségek státusára vonatkozó probléma kiéleződött és hatással volt a bánági bolgár közösségre is. Erre példa a vingai bolgárok egy részének viselkedése az 1906-os magyarországi országgyűlési választások idején, amikor ők az ellenzéki Román Nemzeti Párt tagját, Sever Bocut támogatták. A vingai bolgárok eme álláspontja összhangban volt a román párt 1905 után megváltozott politikai taktikájával, az aktív országgyűlési részvétel felvállalásával, valamint a románok, szerbek és szlovákok, az összes nem magyar nemzetiség szolidaritására tett erőfeszítéseivel.¹⁶

A bánági bolgárok a magyar adminisztrációval és a magyar hatóságokkal való 120 éves viszonyára jellemző a békés, konfliktusmentes együttlét, bolgár részről leginkább a lojalitás, magyar részről pedig az önkormányzatra és a szabad kulturális fejlődésre való joguk betartása. Külön említésre méltó a magyar adminisztráció a bánági bolgárok megújódásának kezdeti periódusában nyújtott támogatása. Politikailag aktívabbak voltak a vingai bolgárok; *társadalmi-politikai tevékenységük* kibontakozott az *önkormányzatuk*, valamint a 19. sz. vége felé egyre erősödő magyarosítás kapcsolatában. ☼

Jegyzetek

¹ Az előadás elhangzott a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson Kolozsváron 2011-ben.

² Böhm L., Dél-Magyarország vagy az ún. Bánság külön történelme, I–II. köt., Pest, 1867; Szentkláray J., 100 év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig). Tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre. Temesvár, 1879; Bodor A., A délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Bp., 1914; Buchmann K., A délmagyarországi telepítések története. I. Bánt. Bp., 1936.

³ Erről részletesebben ld. Miletics Ljubomir bolgár nyelvész, valamint Telbisz Károly bánati bolgár történész klaszikus tanulmányait, ill.: Милетич, Л., Седмиградските българи. – Сб. НУНК, кн. XIII, 1896, с. 153–256; újb., Заселението на католишките българи в Трансилвания и Банат. – Сб. НУНК, кн. XIV, 1897, с. 284–543; Телбизов, К., Разселването на Чипровчани след въстанието от 1688 г. – В: Чипровци. 1688–1968. С., 1971, с. 65–67.

⁴ A bűnügyi eseteket mindig a bíró és az esküdtzék jelenlétében oldották meg. Ha a büntetés testi fenyítés vagy halál volt, továbbították az adminisztrációhoz jóváhagyásra. A császár fenntartotta magának a jogot, hogy kegyelmet adjon.

⁵ Телбизов, К., М. Векова, М. Люлюшев, Българското образование в Банат и Трансилвания. Велико Търново, 1996, с. 208–213.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ MTAKK, RAL, 9/1831.

⁹ Per aspera. Czirbusz Géza 30. éves tanári jubileuma. Sátorajújhely, 1905, 7.

¹⁰ Czirbusz Gézától még: A bessenyői bolgárok lakodalmi szokásai. – Délmagy. Lapok, 1881; A dél-magyarországi bolgártypus. – Természettud. Füzt., 1881, 105–115; A vingái bolgárok tánca. – Természettud. Füzt., 1881, 102–103.; A bánsági bolgárok bevándorlása. – Délmagy. Lapok, 1882; Die Südingarischen Bulgaren. Eine ethnographische Skizze. Wien-Teschen, 1884, 63.

¹¹ Миятев, П., Едно движение на банатски българи за заселване в България от края на XIX в. – Известия на Научния архив – БАН, 1968, Кн. IV, с. 47–51.

¹² A bolgár származású klérus már évekkel azelőtt megszokta a latin betűs szláv írást, mivel a bolgár papok nagy része a lorettói horvát teológián végezte tanulmányait. Feljegyezték, hogy amikor közülük néhányan bolgár földre visszerültek, ott is ezt az ábécét kezdték használni, úgyhogy a püspökök körlevélben figyelmeztették őket, térjenek át cirill betűkre az iskolákban, mint a többség. Bár a bánsági bolgárok elsajátították a latin betűs írást és kezdetben mind az iskolában, mind a templomban horvát nyelvű könyveket használtak (mert valamennyire hasonlított is nyelvjárásukhoz), beszédjük ettől nem változott meg. A tanítók továbbra is bolgár nyelven magyarázták a leckéket, s a plébánosok is ezen tanították a hittant.

¹³ Нягулов, Бл., Банатските българи. Историата на една малцинствена общност във времето на националните държави. София, 1999, с. 27.

¹⁴ Op. cit., 34.

¹⁵ Kossilkov Leopold, Magyarország története. Magyarország bolgár ajkú népe s népiskolai számára/ Dugáždinata ud Madžarskata Daržavina za nájkoristnu haynuvanji na bálgarsčija nárud i negvata mladina, kaće vrédini dumovnici u Madžarsku, detu ij yaidno kaće obštahaynuvita škulska kniga. V Perjámíš, 1893.

¹⁶ Нягулов, с. 35.

K Ö N Y V E S P O L C

Dr. Sövény Mihály: Bácsalmás családkönyve

A könyv a bácsalmási római katolikus egyházközség házassultak, kereszteltek és eltemetettek anyakönyvének adatait dolgozza fel az 1740–1826 közötti időszakból. A bácsalmási plébánia anyakönyvei 1740-től maradtak fenn.

Az előszóban Almás betelepülésének történetét foglaltam össze. A keresztelési, házasságkötési és halálozási adatokat családok szerint állítottam össze. A családok (töredécsaládok) ábécésorban következnek, és 2861 család adatait tartalmazzák. Az 1786-ban betelepült német családok azért nem szerepelnek ebben a könyvben, mert az ő adataikat a Backnangban kiadott Ortsschuppenbuch négy kötete tartalmazza.¹

Menet közben nem ragaszkodtam a fenti időkerethez, felvettem minden elem kerülő adatot az adott családról. Felhasználtam a szabadkai ferences anyakönyv almásiakra vonatkozó adatait is, de vannak benne a bajai ferencesekről is adatok. Összegyűjtöttem és felhasználtam a környék szinte valamennyi egyházközségének almási adatait (főleg házasságkötéseket) és az 1829-es bérmlistát is. A kötetben külön fejezetet kaptak a Bácsalmáshoz kötődő nemesi családok, melyek rövid történetét és a címerüket is megismerhetik a családkönyvből. Az almási nemesekről 2012-ben a Bácsalmás könyvek sorozat keretében jelent meg a *Bácsalmási birtokosok* című könyvem.

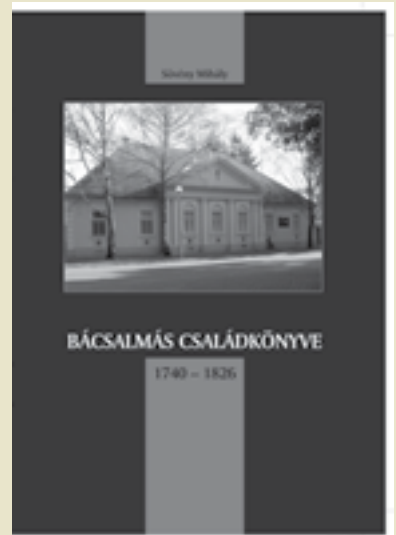
A családkönyvet minden számítógépes segítség nélkül 1992–2000 között állítottam össze, két bekötött példány volt belőle, ezt használtuk a családkutatások folyamán. Sok adatot találtam az elmúlt 13 évben, különösen azért, mert ma már a szabadkai, a zombori levéltárban is kutathattam.

A könyvet, magánkiadásban, a veszprémi OOK–Press Kft. nyomdájában nyomták A/4-es méretűre, 50 példányban, kemény fedéllel és 600 oldal terjedelemmel. A könyv 2013 karácsonyára jelent meg, és a bácsalmási Vörösmarty Mihály Városi Könyvtárban lehet hozzájutni. A fedél első oldalán a volt Antunovics-kúria, a mostani plébánia épülete látszik, a hátoldalon pedig Antunovics János (Ivan Antunovity) választott püspök, kalocsai nagypüspök, egykori bácsalmási plébános emléktáblája a plébánia falán.

A könyv értéke, hogy nagyon ritka ma még a hasonló magyar családkönyv, eddig a német szerzők szinte minden németek lakta magyarországi falu családkönyvét úgy szerkesztették, hogy abban csak németek adatai szerepeltek. Ritka kivétel Kúla, Nemesnádudvar, illetve Vaskút, ahol minden családot bemutatnak. Remélem sok családfakutatónak és Bácsalmás története után érdeklődőnek ad segítséget a családkönyv. ✿

Sövény Mihály

¹ Hippich, Anton: Ortssippenbuch der Deutschen in Batschalmasch (Bácsalmás) in der Batschka-Ungarn Herausgeber Patenschaftsausschuß der Bácsalmáser, Backnang, 1999. Vol. I–IV.

Király Kelemen (1893–1978), a vértanúk krónikása

2013-ban volt Király (König) Kelemen születésének 120., halálának pedig 85. évfordulója. Ugyan- ebben az évben zártuk le a hét magyar ferences vértanú – Köröstyös Krizosztom,¹ Kovács Kristóf,² Hajnal Zénó,³ Kiss Szaléz,⁴ Lukács Pelbárt,⁵ Kriszten Rafael⁶ és Károlyi Bernát⁷ – boldoggá avatási pe- rének egyházmegyei szakaszát, így ez az egybeesés jó alkalom arra, hogy P. Kelemenre emlékezve felvázoljuk működésének azt a kontúráját, amely miatt leginkább hálás lehet neki az utókor ferences nemzedéke: ő volt ugyanis az első, aki megalapozta e hét Istennek szentelt élet közös kultuszát.

Életrajzi adatok

P. König Kelemen 1893. április 24-én született Szentfülöpön. A keresztségben a Ferenc ne- vet kapta. Öccse, König Vendel 1897-ben látta meg a napvilágot és ugyancsak ferences szerzetes lett, Anaklét szerzetesi névvel.⁸ König Kelemen 1908-ban lett a Kapisztrán Szent Jánosról ne- vezett Ferences Rendtartomány tagja, középiskolai és teológiai tanulmányait Dunaföldváron, Baján és Gyöngyösön végezte, ünnepélyes fogadalmát 1914. május 21-én tette le, 1916. feb- ruár 1-jén Egerben szentelték pappá. 1934-ig a pécsi, a bácsi és a szécsényi kolostornak volt tagja, több lelkiségi művet adott ki, és 600 éves a ferences élet Szé- csényben 1332–1932 címmel a szécsényi kolostor történetét is feldolgozta. 1934-ben berlini magyar lelkész lett, ahol igen közelről látta a hitleri biroda- lom egyházellenességét. E ta- pasztalatait a korabeli források alapján 1946-ban⁹ *Hitlerizmus és kereszténység. A németorszá- gi evangélikus hitvalló egyház harca a nemzeti szocializmussal* címmel Budapesten publikált könyvében összegezte. Az írás külön értéke, hogy a faji-vallási jellemzőiről szóló megállapítá- sai ma is egyfajta tükröt jelent- hetnek az újfajta faji vallások (pl. ősmagyar kultusz) elgon-

dolásainak értékelése során. 1944-ben visszatért Magyaror- szágra, a budapesti Margit kör- úti kolostornak lett a tagja, ahol egyedülálló kezdeményezésként ökumenikus folyóiratot indí- tott. Az *Egység Útja* néven me- galapított újság szerkesztőségében bűjtatták rövid időre Göncz Ár- pádot is.¹⁰ Ugyanebben az évben Csongrádon lesz plébános, ahová azért kellett átköltöznie, mert a szovjet előretörés hírére rend- társai elhagyták a kolostort és ő vállalta, hogy a veszélyek köze- pette is papjuk legyen a csongrád- piroskavárosi híveknek. A szovjet csapatok megérkezésekor hősie- sen helytáll a lakosság védelmé- ben, emiatt rövid időre a kecs- keméti börtönben raboskodott.¹¹ 1945-ben a Szűz Máriáról neve- zett rendtartomány vizitátora. E hivatalából fakadó kötele- ségének megfelelően a szovjet megszállás után szinte azonnal végiglátogatott valamennyi du- nántúli ferences kolostort, oly- kor vonaton utazott napokon át, máskor szekéren. Ekkor készített feljegyzései valóságos korrajzok a háború utáni Magyarország álla- potáról.¹²

1946-ban, Kiss Szeléz elhur- colása után Gyöngyösön lesz magiszter, ahonnan 1947. má- jus 30-án érkezik meg az Ame- rikai Egyesült Államokba, hogy a rendtartomány ottani munka-

vállalásában vegyen részt. Ek- kortól kezdve a magyarországi ferencesek számára nagy ösz- szegű adományokat szerez,¹³ így például különféle juttatásokkal segíti a száműzött Zadravec Izván püspök létfenntartását. 1950 januárjában Winnipe- gben tart lelkigyakorlatot, ahol a magyar hívek templomépítési kezdeményezése mellé áll, és így az év szeptemberében már meg is áldhatják az új templomot.¹⁴ Részt vesz a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* nevű lap szerkesz- tésében, és több könyvet pub- likál. Művei stílusán korának egyházi nyelvezete érhető tet- ten, amelyre Prohászka Ottokár (1858–1927) sokszor mesterként utánpótlása jellemző.

Határozott törekvése volt, hogy a '60-as években bekerül- hessen a rend központi (római) vezetésébe, mert fel akarta tárni és rendezni szerette volna nagy eszményképének, Oslay Oswald¹⁵ provinciálisnak a '30-as évektől húzódozó félreállítását. Ez azonban nem sikerült neki, célja elérése ér- dekében viszont még Magyaror- szágról is gyűjtött információkat és kiterjedt levelezést folytatott, hogy az ügy részleteit felderítse.¹⁶ Ebből az anyagból sajnos csak kétfőrdönnyi töredékanyag ju- tott vissza Magyarországra, mivel a P. Kelemen hagyatékát őrző plé- bánia átvételekor, a nem magyar

1. P. Onacletus König.
2. P. Clemens König.

származású új plébános – nem ismerve az irattár tartalmát – megsemmisítette azt.

Élete utolsó időszakát Detroitban töltötte, ahol 1977 tavaszán sikertelen szemműtéteket hajtott végre rajta, fél év múlva már olvasni sem tudott. Látásának elvesztése életkedvének összeomlásához és fizikai állapotának gyengüléséhez vezetett, 1978. március 7-én halt meg. A rendi nekrológium március 7-én, halálának napján így emlékezik meg róla: „P. Király (König) Kelemen volt definator, novícius-magiszter,

gvardián, plébános, író, Berlinben, majd az amerikai kuszatódiában lelkész, életének 85., szerzetességének 70., papságának 63. évében Detroitban (USA) hunyt el.”¹⁷

Történeti élményei – életalakító eseményei

P. Kelemen fiatal papként élte meg az I. világháborút követő eseményeket, a kommün bor-

zalmaait – amely során a rend feloszlata is tervbe volt véve –, a szerb partizánok pécsi garázdálkodását, valamint a magyar kommunistákkal való összefonódását.¹⁸ E megrázó események és Prohászka Ottokár hatása ébreszthette fel benne a vértanú nemzet vízióját, amely Oslay Oswald prédikációinak hatására később a személyes vértanúság-vállalás értékének felismeréséhez is elvezette őt.

1934-ben, amikor Berlinbe kerül, szembesül Hitler és rendszerének embertelenségével, és azzal a ténnyel, hogy egy totalitárius diktatúra mindig szembe kerül az egyházzal, a kereszténységgel, mert olyan elvárásokkal lép fel az egyház irányába, hogy a hittitkokat/tételeket vagy azok értelmezését is állítsák a rendszer ideológiai megerősítésének igájába.¹⁹ Berlini magyar lelkészként ez az élmény ugyancsak olyan hatással volt rá, mely később állandóan egyfajta zsinórmérték volt számára a kezdődő kommunista diktatúra kiépítésekor az egyes lépések súlyának megítélésében.

A harmadik momentum, amit meg kell említenünk az ő vonatkozásában, a bácskai vérengzések. „Miután bácskai születésű vagyok – amely 1919-ig Ma-

gyarországhoz tartozott –, annak a jelen háború utáni történetét is szem- és fültanúk alapján ismerem. Tito banditái több közösségben rendeztek vérfürdőt, gyilkoltak le szám-számmra férfiakat. Különösen német községekben.

A német ajkú lakosságot koncentrációs táborokba tömörítették, ahol az öregek kevés kivétellel éhen pusztultak. Legidősebb testvérem, több nagybátyám, nagynéném is köztük... Pedig a visszamaradt nép békés nép volt, viszont a nagy német-érzelműek (ún. kulturbundisták) idejében el-

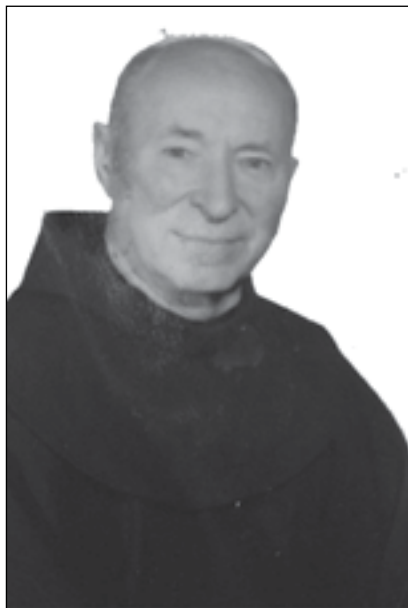

menekültek Németországba, még a harcok előtt...²⁰ De ahogy fentebb már utaltunk rá, P. Kelemen a magyarországi szovjet uralom kibontakozását is a Német Birodalom koordinátái között értelmezte. Az 1945-tel kezdődő erőszakhullámban a berlini mozzanatok visszaköszönését látta, és annak vörös színbe öltöztetett megjelenéseként élte meg. Így már igen korán rádöbrent arra, hogy Magyarország egy újabb „tanácsköztársaságba” sodródott, ami még rosszabb, mint az 1919-es világ, mivel a magyar kommunisták tevékenysége mögött most már ott áll a Vörös Hadsereg biztonsága. Ezt erősítette benne az 1945-ös csongrádi és kecskeméti bevonulás, rövid fogsága, országjárása és rendtársainak letartóztatása, valamint legkedvesebb, az általa szentként tisztelt Kiss Szalézna meghurcolása.

A vértanúságok hírének első megörökítője

P. Kelemen a fentebb felsorolt tapasztalatok nyomán igen érzékenyen reagált az 1944-től kezdődő egyházüldözés különböző megjelenéseire. Csongrádi házfőnökként, amikor a szovjet csapatok bevonulása után először foglalja össze a front idején történeteket, már fontosnak tartja megjegyezni, hogy Újvidékről elhurcolt rendtársainak életáldozata e folyamat részeként értelmezhető. „Tényleges vértanúink: P. Körösi (Imre) Krisztof és P. (Kovács) Krisztof, kiket a szerbek koncoltak fel. Csak P. (Kamarás) Mihály élte túl a szenvedéseket s menekedett meg.”²¹ A hetvenes években publikált *Naplóm* című írásában pedig ugyanerről így ír: „P. Krisztofot a szerb kommunisták verték agyon 1944 októberében. Rendőrkapitány rokona hívta, hogy az utolsó vonattal hagyja el rendtársaival Újvidéket, de Krisztof azt felelte: »csak akkor távozom, ha az utolsó magyar el-

hagyta Újvidéket». Néhány nap múlva a szerb partizánok verték agyon rendtársával, P. Kovács Kristóffal. Szaléz elsőnek jelezte

Amerikába az örömhírt: a Provinciának van már vértanúja: Krisztof és Kristóf.”²²

A másik ilyen korai forrás 1945-ös vizitációjának jegyzetei között lelhető fel, melyet később publikált. Vizitátorként ugyanis Nagyatádon szembesült P. Hajnal Zénó vértanúságának hírével: „A német és a magyar katonaság felhívta az atádi népet arra, hogy a közelharc idején távozzanak a házakból a földekre. A plébános, Hajnal Zénó (aki egykor Amerikában végzett missziós munkát), maga vezette ki a népet a városból. A harcok folyamán közel Gyékényesig sodródtak. Itt istentelen bolgár katona minden figyelmeztetés és vizsgálat nélkül Zénó pátert agyonlőtte. A nép, a nyáj szomorú szívvel tért vissza rommá lett otthonukba – pásztoruk nélkül.”²³

A két diktatúra összehasonlítása és a vértanúság valóságának összekapcsolása P. Kelemen 1946 májusában lejegyzett soraiban is tetten érhető: „Mégis higgadtabb a népünk, mint a tiszántúli! Házfőnök 2-án Szentesen volt gazdasági ügyben. Szemközt a kapucinusokkal a falon primitív rajz ábrázolta

a fölakasztott Mindszenty hercegprímást. Az aláírás is az volt: »halál Mindszentyre«. A hónap első napjaiban az irányított sajtó és rádió azt a híradást sugározta szerte az országban, hogy P. Kiss Szaléz magiszter összeesküvés élén áll, fegyvert-muníciót rejtett, legényei orosz tiszteket öltek meg stb. Utóbb kiszélesítették az állítólagos összeesküvést, melynek alapján Hatvanból elvitték P. (Lukács) Pelbártot, P. (Zachar) Róbertet és P. (Farkas) Jozafátot. – Megindult ugyanazzal a módszerrel a harc az egyház ellen és egyéb célok keresztülvitelére, ahogy a nácik dolgoztak Németországban. Ürügyek és indokok kellene, melyek alapján közvéleményt formálnak, s így igazolják eljárásukat. Vértanúink száma növekszik.”²⁴

Mindezek alapján jól érzékelhető, hogy P. Király Kelemen számára rendtársainak vértanúvá való „kikiáltása” nem egy kései romantika, legendaképződés következménye, hanem már az adott történelmi környezetben megszületett hitbeli felismerés volt.

Kiss Szaléz életrajzírója

P. Kelemen fennmaradt hagyatékának tanúsága szerint a „vértanúság-felismerések” alakulására növendéke, P. Kiss Szaléz volt a legnagyobb befolyással. Szaléz atyára novícius korától kezdve nagy tisztelettel tekintett fel a krónikás. Erről és a mű születésének motivációiról így ír Szaléz életrajzában:²⁵

„A ferences P. Palou, a »hálás tanítvány« lelkiségével írta meg mesterének, Junipero Serranak, az indiánok szent életű apostolának áldozatos életét. Épületes írása alapul szolgál a szent emberről írt későbbi életrajzok számára. (Lásd Fr. M. Geiger OFM. »Life of Fray Junipero Serra« 1955.). Noha jelen munkában kiváló hősnek, vértanúnak életét nyújtom, írásom teljesen elüt Fr. Palou esetétől. Fr. Szaléz nem

volt mesterem, hanem tanítványom: esetemben tehát a hála nem kötelez hangfogó alkalmazására. P. Kiss Szaléz élettörténetének lepergésében a legteljesebb tárgyilagosságra törekszem. A vértanúság magasságába jutásában annál inkább csodálhatjuk egyéni heroizmusát, ha látjuk a tehertételeket, gátlásokat, nehézségeket, melyek életútját keresztettkék. Hősünk élete küzdelem, áldozat a vértanúság előtti időszakban is. Ifjúságában élte át az első világháború borzalmait, családjuk áldozatait, majd szülővárosában, Szegeden, az ellenforradalmat. Papi életében egyszer jutott volna csendesebb révbe, de akkor a rendtartomány történetében támadt vihar sodorta Amerikába, ahonnan a II. világháború alkalmával, az utolsó hajóval tért vissza hazájába, hogy életét a vértanúság oltárára helyezze egyházáért, hazájáért.

Szaléz atya életrajza megírásában egy körülmény jelent némi nehézséget számomra: pappá szentelése után letartóztatásáig benső, lelki-baráti viszony alakult ki köztünk, következésképp együttérző szeretetben éltük át rendtartományunk viharos időszakát. Nyugodtan helyezem ezt a történetet is a tárgyilagos történetírás asztalára. Annál is

inkább, mert a történelem már jórészt maga ítélkezett erről az időszakról és a szereplőkről.

1946-ban érlelődött meg lekemben a szándék, hogy megírom vértanúink életrajzát. Ugyanis Szaléz atya letartóztatása után, hamarosan át kellett vennem gyöngösi munkakörét, a teológiai magiszterséget. Akkor láttam, hogy az orosz kommunisták, akik minden e világi értékét (töltőtolltól az írógépig ellopták szobájából), könyveikhez, irataikhoz nem nyúltak. Mi több, az őt letartóztató detektívek is érintetlenül hagyták iratait. Pedig Szaléz atya után legalább 150-200 írott füzet maradt vissza. Szaléz atya ugyanis újonckorától kezdve vezetett naplót, klerikus, teológus korában füzetekbe összegezte tanulmányait és az általa olvasott könyvek rövid tartalmát írta le a maga számára, pappá szentelése óta pedig leírta elmékedéseit, szentbeszédeit, missziói, lelki gyakorlatok rövid vázlatát.

Munkámban alig jutottam újonc éve és papnövendék kori naplója fontosabb adatainak kiejegyzéséig, amikor a Gondviselés ismét az én életembe nyúlt bele. Ugyanis Amerikába kaptam küldetést. Az útlevélszerzés hosszú várakozása idején a teológusokkal le-másoltattam Szaléz atya amerikai beszédeit, írásai fontosabb részeit,

melyekhez csatoltam letartóztatása előtti utolsó füzetét. Szenvedése történetét kiváló egyének írásából állíthattam össze, akik vele együtt szenvedtek...

Megőriztem nekem írt sok levelét, összegyűjtöttem számos értékes tanulmányát, cikkeit írt feljegyzéseit. Füzetekből magammal hoztam a két legértékesebbet: Jászberényből való elhelyezése utáni s a letartóztatása előtti időszakból. A Katolikus Magyarok Vasárnapjában közölte jászberényi magiszter korában írt elmékedéseit, és ugyancsak Amerikában maradtak meg Medárd atyával való levelezései, valamint Medárd atyának P. Hermenegilddel való levelezése Szaléz atyára vonatkozóan. Szenvedéstörténetét első számú tanúk nyomán állíthattam össze.

Drága Szaléz atyám: áldozatos apostolságod, hősi vértanúságod segítse diadalra Krisztus és Szentegyháza zászlaját és Magyarország föltámadását!"²⁶

P. Kelemen ebben – a ma kéziratban lévő munkájában – Kiss Szaléz novícius korában vezetett naplójából fontosnak tartja kiemelni 1921-es feljegyzését, amelyet 17 évesen vetett papírra a későbbi vértanú: „**a bérnálás általi óriási akadály hárul el utamról, mely a vértanúság felé vezet.**”²⁷

Ugyancsak Kelemen atya összegzéséből tudjuk, hogy 1924 júliusában Szaléz atya így ír: „**Istenem engedj még most meghalni, ha nem leszek olyan, mint Szent Ferenc Atyánk... Életem legyen lázas munka és készüllet a nagy küzdelemre, a hitetlenség és pogányság megdöntésére.**”²⁸ Ezek a sorok P. Oslay Oswald hatására születtek meg a későbbi vértanú szerzetesben. P. Oswald Király Kelemennek is nagy példaképe, hűséges társa volt nehézségei közepette. P. Oswald magiszterként és tartományfőnökként a misztika, a misszió és a vértanúság eszményét a jozefinizmust megelőző kor után talán először állította a

ferences növendékek elé, és azt úgy ültette el bennük, mint egy lehetséges és vállalható életformát. Megállapításunkat szemléletesen alátámasztja Kelemen atya egyik megjegyzése is: „Kriszten Rafael volt a budai házfőnök, Pasaréten P. Károlyi Bernát, mindketten Oswald lelkiségében álltak munkába (mindketten esztendőnk múlva vértanúk).”²⁹ P. Kelemen több írásában is hangsúlyozza ugyanezt, éppen ezért úgy véljük, állíthatjuk, hogy teológiai és történelemszemléletének ezt az árnyalatát ő is Oslay Oswaldtól, mint korának egyik legnagyobb hatást kifejtő ferences személyiségétől vette át.

Az életrajz mindezek mellett sok kortárs beszámolóját tartalmazza, többek között Garamvölgyi Artúr, Párizsba menekült újságíró írását is, akit az ÁVH berendelt az Andrássy út 60-ba, hogy írjon újságcikket a Szalézféle összeesküvésről. A per fővádoltja és társai azonban úgy össze voltak verve a találkozás napján, hogy jobbnak látták a híradás nyilvánosságra hozását elhalasztani.

Ugyanakkor Kelemen atya ezekhez az információkhoz – ma már romantikusnak tűnő – elképzeléseit és innen-onnan szerzett mendemondákat is hozzácsatolt, ám mindezek nem kisebbítik művének kortörténeti jelentőségét, mert mindig jól lekülöníthetők a hitelesnek mondható információk között.

Vértanúk krónikása

Miként láttuk, P. Kelemen Kiss Szaléz életrajzában megemlíti, hogy sikerült Amerikába kimenekítenie P. Szaléz naplóját és jelentősebb írásait. Ezek közül több valószínűleg elveszett, ám a rendszerváltozás után Magyarországra visszaköltöző rendtagoknak sikerült néhány dokumentumot megmenekíteniük. Ugyanebben a börtönben azonban levelezésének egy másik csoportja is fel-

lelhető volt, mégpedig kortársak beszámolóí a vértanú ferencesek szenvedéséről.³⁰ A Szabad Magyar Világ című újságban ugyanis 1958-ban és 1968-ban a következő gondolatokkal tett közzé egy felhívást: „Kérelem börtönöket átélte magyarokhoz... a sötétben látók megfelelkeznek arról, hogy csak az az ország, nép, vallás felett húzzák meg a lélekharangot, amelynek nincsenek halálba menő hőseik. Bármennyire fájdalmas tudnunk, hogy napról-napra »hullanak legjobbjaink« – épp hőseink áldozatából fakad a jobb jövő reménye. Az istentelen kommunizmus azt hiszi, hogy börtönökben, fegyházakban felfmorzsolja a keresztény magyarság élni akarását, de felette téved, mert hőseink vértanúsága hozza Hazánk s a kereszténység egére a hajnalpír ragyogását. A világtörténelem oltáráról száll az ég felé Hazánk áldozata, melyet a kommunizmussal való harcban Nyugatért és a kereszténységért hozott. Bízunk abban, hogy ez az áldozat áldásként hull Magyarországra. Ha egyszer elvonul a kommunizmus fergetege Hazánk és a világ égboltjáról, gondos kezek feltárják az erőforrásokat. Szakavatott történetírók járnak be az országot, és összegyűjtik magyar városok, falvak, tanyák vércsöppjeit. Az elkövetkező békeidőben ez lesz a magyarság egyik legszentebb feladata....Eckhart Tibor írta egykor a Katolikus Magyarok Vasárnapjában: »A közelmúlt történelmi jelentőségű eseményeit most kell tárgyilagos adatgyűjtés alapján, híven megírni, feldolgozni, amíg a szereplők egy része még életben van, mert a történelemhamisítás szakadatlanul folyik, még mindig a marxizmus és a pánszlávizmus javára.« Szólunk azokhoz a magyar testvéreinkhez, akik kommunista börtönök vagy hadifogság szenvedéseit élték át: tekintsenek el egyéni szerénységüktől és közérdekből írják le átélte szenvedéseiket. Egyházmegyéik, rendek, városok, falvak pedig gyűjtsék össze és ír-

ják meg tagjaik, lakosaik életét, szenvedéseit. Ez ma szent kötelességünk. Magam is ilyen munka elvégzéséhez kérek segítséget. Szeretném ugyanis összeállítani rendtartományom vértanúinak életét és szenvedésük történetét. Alant felsorolom nevüket. (A börtönöket elviselt, de ma még otthonélők neveit nem sorolom fel, nehogy bajba keverjem őket; de ha valaki tud róluk adatokat, azokat is hálásan köszönöm.) Azokhoz a testvérekhez fordulok, akik a rendtársaimmal együtt szenvedtek, írjanak szenvedéseikről, tapasztalataikról minél részletesebben. Hacsak lehet írjanak meg helyet és időpontot is. Utóbbit legalább körülbelül, ha biztos időpontra nem emlékeznek. Jelen sorok előtt írt egy v. őrnagy, hogy hosszabb ideig volt P. Kiss Szalézzal egyik börtönben, s részletesen fog beszámolni mindarról, amin a Páter keresztülment. Ilyen beszámoló gyémántnál nagyobb érték. Rendtartományom következő vértanúiról keresek, kérek adatokat: P. Uzdóczy Zadravec István püspök,³¹ P. Farkas Imre Jozafát,³² P. Hajnal Zénó, P. Károlyi Bernát, P. Kiss Szaléz, P. Kovács Kristóf (Tito kommunistái ütötték agyon Újvidéken), P. Köröstsös Krizosztom (Tito kommunistái ütötték agyon Újvidéken), P. Kriszten Rafael, P. Lukács Pelbárt (murmanszki táborban halt meg), P. Somogyváry Hetény,³³ P. Tamás Alajos.³⁴ [Az] Értesítésekért hálás köszönetet mond, Fr. Király Kelemen OFM.”³⁵

Ezek a sorok is érezni lehet a magyarországiak féltését, sőt azt a félelmet is, ami a krónikásban ott él a kommunizmus térben távoli, mégis reális fenyegetettséget rejtő valóságából. De ennek ellenére sok beszámoló érkezett hozzá. Többek között Barankovics István,³⁶ Varga László,³⁷ számos pap és laikus hívó kereste fel őt „tanúságtételével”, amelyek az utókor számára – mintegy betekintés végett – újra felnyitják a börtö-

nők és a diktatúra zártak hitt kapuit.

P. Kelemen személyiségének és „krónikás-tevékenységének” nagysága tehát éppen abban áll, hogy felismerte, milyen nagy értékkel bír a kortársak emlék-megörökítése. Ennek pedig legfőbb bizonyítéka: ezeknek a dokumentumoknak az előkerülése volt az, ami megerősítette a Ferences Rendtartomány vezetésében, hogy a börtönben, lágerben meghalt vagy kivégzett rendtársaink ügyét már korábban is együtt látta az előző nemzedék, mégpedig úgy szemlélte őket mint vértanúkat, akiket Isten a kommunizmus idején válaszként adott a nemzet és az egyház számára – a kommunizmus utáni időkre.

P. Király Kelemen munkássága és gyűjtőmunkája nélkül pedig ez a felismerés ma nem lehetne jelen a magyar ferencesességben, amiért nagy halálával tartozunk neki. ❀

Rövidítés

MFKL = Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár

Jegyzetek

¹ Köröztös Krisztozom (1900–1944) ferences szerzetes, újvidéki házfőnök. Rendtársaival együtt 1944. október 26-án hurcolták el a partizáncsapatok, és október 28-án agyonverték. A menekülés lehetőségét többször felkínálták neki, ő azonban ezt nem fogadta el, mert meggyőződése volt, hogy a hívek mellett kell maradnia.

² Kovács Kristóf (1914–1944) rendtársaival együtt 1944. október 26-án hurcolták el a partizáncsapatok és november 2-án, kínzások után agyonlőtték. Tudatosan kérte magát Újvidékre, hogy Jézusért adhassa életét.

³ Hajnal Zénó (1900–1945) ferences szerzetes, nagyatádi házfőnök. Településének menekülő lakosságát kísérve a gyékényesi plébánián húzódozott meg. A szovjet csapatok előőrsei ezt a községet is evakuálásra ítélték 1945. április 1-jén, hűsvét vasárnapján. A helyi plébános és P. Zénó a meneteltetés közben sem vált meg papi öltözetétől, hogy a hívek egy esetleges vészhelyzet esetén lássák, kihez fordulhatnak. Reverendájukat és habitusukat látva egy bolgár katona azonban kiszólitotta őket a sorból és kivégezte mindkét papot.

⁴ Kiss Szaléz (1904–1946) ferences szerzetes, korának híres népmissziós papja. Az ország több településén, majd az amerikai magyarság körében volt lelkipásztor, ahonnan a háború és a kommunizmus előretörésének hírére jött vissza Magyarországra, hogy a hívek mellett állhasson. 1946. április 28-án elhurcolták, majd a ma-

gyar hatóságok átadták az NKVD-nek. 1946. december 10-én Sopronkőhidán végezték ki.

⁵ Lukács Pelbárt (1916–1948) ferences szerzetes. Kiss Szaléz peréhez csatolták ügyét, hogy rendtársának perét országos méretűvé nagyíthassák fel. 1946 májusában történt elhurcolása után ő is a szovjet hatóságokhoz került át, ahol finn-karéliai kényszmunkára ítélték. Ott halt meg 1948. április 18-án.

⁶ Kriszten Rafael (1899–1952) ferences szerzetes. A szegénygondozás és a zsidómentés egyik vezéregyénisége a ferences rendtartományban. 1950. június 19-én hurcolták el Hatvanból, az ávos hatóságok kegyetlenül kínozták. 1952. szeptember 15-én halt meg Budapesten.

⁷ Károlyi Bernát (1892–1954) ferences szerzetes, a kínai ferences misszió alapítója. Kecskeméti házfőnökként befogadta a délvidéki menekülteket, és a front idején biztosította a város közigazgatását. 1945 júliusától folyamatos üldözéseknek volt kitéve, míg végül 1949. november 26-án Budapest-Pasarétről elhurcolják. Börtöntársai a reménység hordozójaként jellemezték, 1954. március 2-án halt meg a rabkórházban.

⁸ Király Anaklét (1897–1957) ferences szerzetes. Novíciusmesterként és 1950 után a budapesti Margit körüti rendház előjárójaként sokak lelkiatyja volt, az élet-szentség hírében halt meg.

⁹ Hitlerizmus és kereszténység. A németországi evangélikus hitvalló egyház harca a nemzeti szocializmussal, Egység Útja, Budapest, 1946.

¹⁰ Vö. http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=239&order=1

¹¹ Király Kelemen OFM: Naplóm. Kárpát Könyvkiadó, Ohio, 1974, 114–137.

¹² Király Kelemen OFM: Naplóm. Kárpát Könyvkiadó, Ohio, 1974., 214–257.

¹³ Fr. Dominic L. Csorba OFM, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Magyar Ferences Kustódia története az Egyesült Államokban (kézirat), Roebing, 1986, 30.

¹⁴ Fr. Dominic L. Csorba OFM, Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Magyar Ferences Kustódia Története az Egyesült Államokban (kézirat), Roebing, 1986, 31.

¹⁵ Oslay Oswald (1879–1962) ferences szerzetes, tartományfőnök, lelki író. Rövid tartományfőnöki tevékenysége idején, 1928–1931 között megújította a Kapisztrán provincia lelkipásztori szolgálatát, magiszteri és hitszónoki működése során pedig elmélyítette a rendtagokban a ferences hivatás szellemét.

¹⁶ Lásd. Király Kelemen hagyaték, MFKL, Budapest.

¹⁷ A Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány Nekrológiuma, 2006, Budapest, március 7.

¹⁸ Historia Domus Conventus Quinque Ecclesiensis, 1918–1921, MFKL, 1919–1920.

¹⁹ Számára ez a rendszer is Isten-, egyház- és emberellenes volt, ám a kommunizmus borzalma olyan mély sebet hagyott benne, hogy idős korában a nyilas-időszak vezetőiről is azt gondolta, hogy azok kizárólag a kommunizmus veszélyének elhárítása miatt fogtak össze a diktátorral, ami – véleménye szerint – a kisebbik rossz-szat jelentette.

²⁰ Király Kelemen: Vallomásom. (?), MFKL, Király Kelemen hagyaték, szálal iratanyag.

²¹ A Csongrádi Kolostor Historia Domusa, MFKL, 1945. június 29. utáni bejegyzés.

²² Király Kelemen: Fr. Kiss Szaléz OFM Élet- és szenvedéstörténete. (1977?), (kézirat) 25.

²³ Király Kelemen OFM: Naplóm. Kárpát Könyvkiadó, Ohio, 1974. 226.

²⁴ A Csongrádi kolostor Historia Domusa, 1946. május. MFKL.

²⁵ Mivel P. Kelemen benső világára ezek a sorok mutatnak rá leginkább, ezért ezt hosszabban is közöljük.

²⁶ Király Kelemen: P. Kiss Szaléz élete és szenvedéstörténete, MFKL (kézirat) 4–5.

²⁷ Közli: Király Kelemen: P. Kiss Szaléz élete és szenvedéstörténete. MFKL (kézirat) 12.

²⁸ Közli: Király Kelemen: P. Kiss Szaléz élete és szenvedéstörténete. MFKL (kézirat) 20.

²⁹ Király Kelemen: Fr. Kiss Szaléz OFM Élet- és szenvedéstörténete. (1977?), (kézirat) 96.

³⁰ Király Kelemen hagyaték, MFKL, Budapest.

³¹ Zadravec István (1884–1965) ferences szerzetes, tábori püspök. Népszónok, politikai tevékenysége a kommunizmus leverésének előmozdítása során kezdődött. Szerepvállalásának megítélése vitás. Serédi Jusztinián bíboros képviseletében jelen volt Szálasi eskütételénél, de a kommunisták által ellene indított koncepciók perben többek zsidómentő tevékenységéről tanúskodnak. A kommunizmus idején kb. 30 titkos papszentelést végzett, lakásából kitelepítve a zsámbéki plébánián halt meg.

³² Farkas Jozafát (1914–1961) ferences szerzetes, 1946-ban Hatvanból hurcolták el, gyári munkásként halt meg.

³³ Somogyvári Hetény (1921–1961) ferences szerzetes, gimnáziumi tanár. 1948-ban tartóztatták le, később a rendőrségi zaklatásoknak lett áldozata.

³⁴ Tamás Alajos (1915–1967) ferences szerzetes, zeneszerző, a Kapisztrán kórus karnagya. 1951-ben tartóztatták le.

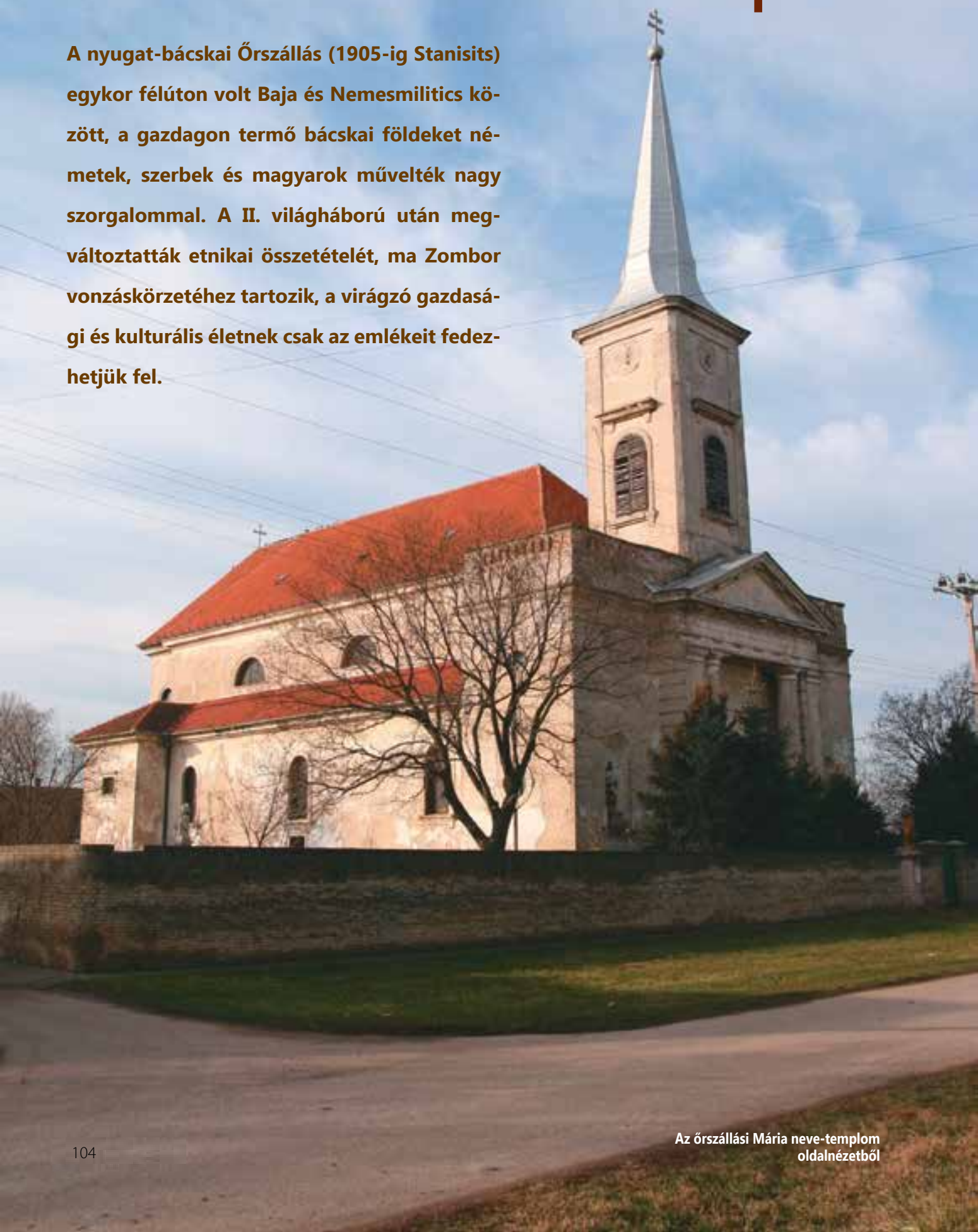
³⁵ Király Kelemen: Kérem börtönöket átélő magyarokhoz. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Cleveland, 1958. november 12.

³⁶ Barankovics István (1906–1974) a Demokrata Néppárt politikusa, a ferencesek baráti köréhez tartozott, a pasaréti kolostorba fogadták be a II. világháború idején és P. Bernát bízta azt a külföldre távozásra.

³⁷ Varga László (1910–2003) ügyvéd, politikus, az emigráns magyarság egyik vezető személyisége, majd országgyűlési képviselő.

Az Őrszállási Mária neve templom

A nyugat-bácskai Őrszállás (1905-ig Stanisits) egykor félúton volt Baja és Nemesmilitics között, a gazdagon termő bácskai földeket németek, szerbek és magyarok művelték nagy szorgalommal. A II. világháború után megváltoztatták etnikai összetételét, ma Zombor vonzáskörzetéhez tartozik, a virágzó gazdasági és kulturális életnek csak az emlékeit fedezhetjük fel.

A falu és a kegyurak

O-Sztanisicsot a Barackkáról és Dávodról áttelepített szerbek alapították 1763-ban a királyi udvari kamara telepítési szándékai szerint.¹ 1783 után kezdtek a szerbek mellé letelepedni nagyobb számban a katolikusok Sztanisicson. Az 1786-os nagy német telepítés után jött létre Új-Sztanisics. 1811-ben egyesült a két falu és Sztanisics mezőváros lett. Első katolikus kis templomát 1782-ben vert falból, nádtetővel a hívek építették. Plébániáját 1788-ban szervezték, amely időtől anyakönyvei is vannak.² 1816-ig mint adminisztratúrát töltötték be.³ A ma is álló Mária neve templomot a helység kegyurai, az 1805-ben donációt nyerő, mélyen vallásos báró Redl család építtette 1815-ben. A 18. század folyamán királyi adomány vagy vétel útján több előkelő család is kapott birtokot Bácskában, mellyel a kegyúri jog össze volt kötve. E jog kötelezte az új földbirtokosokat, hogy méltó templomot emeljenek az ott élő híveknek. Mária neve napja Bécs felmentése (1683. szeptember 12.) után, XI. Ince pápa intézkedése után válik egyetemessé az egyházban. Mint ismeretes, a győzelmet hamarosan követte Magyarország felszabadítása, amit szintén Mária közbenjárásának tulajdonítottak. A 18. században idetelepedő németek, de a magyar kamarai telepítések is szívesen választják új templomaik titulálásának és legtöbbször a passauai Mariahilf-kegykép másolatát helyezik főoltárára.⁴

A kegyurak

A Rottenhauseni és Rasztinai báró Redl család alapítója Redl Ferenc József (1700 körül –

1765 után), aki a magyar királyi udvari kamaránál tanácsos (1756) és a bácsi és tiszai kincstári javak igazgatója (1753) volt. 1720-tól állt a kamara szolgálatában, pályafutásának elején Erdélyben teljesített szolgálatot, 1737-ben helyezték át a Délvidékre, az osztrák–török háború idején adminisztratív tanácsos, majd a szegedi prefektúra vezetője.⁵ Mária Terézia képviselőjeként 1743-ban érkezett Szabadkára, hogy rendet teremtsen a birtokviszonyokban, kitelepítse a renitens rációkat (szerbeket) a városból, és rendben beszedje a dézsmát.⁶ Zomborban telepedett le, előkelő hivatalából (kamarai adminisztrátor – a király pénzügyi megbízottja) adódóan a város szempontjából fontos eseményen is részt vett, közreműködött: 1749-ben a szabad királyi várossá történő felavatásán, a városháza és a vármegyeháza alapkövének letételénél.⁷ 1751-ben ő építteti fel a zombori piactér közelében álló Nepomuki Szent János-kápolnát a megye telkén; 1752-ben egyike azoknak, akik a Szentháromság-templom alapkövét elhelyezik.⁸

A zombori Nepomuki Szent János kápolna

Redl címer a kelebiai kastély homlokzatáról

1759-ben Bécsben kelt címeres nemes levélben Rottenhauseni előnévvel ausztriai örökös tartományokbeli (osztrák) nemességet nyert. 1765-ben pedig Mária Terézia királynő által magyar nemességre emeltetett gyermekeivel (Ferenc, Jozefa és Ferdinánd) együtt. Idősebb fia Ferenc (?–1801) udvari tanácsos és az erdélyi udvari kancellária előadója volt, és 1780-ban Bécsben kelt adománynál fogva kapta a Bács vármegyében fekvő Rasztina helységet, arról viselendő előnévvel együtt. Az adományba kapott birtok mellé még ugyanabban az évben Szabadka városának Kelebia nevű pusztájából vásárolt terjedelmes földdarabot. Neje báró Geramb Julia (1771–1817) volt, ki 1812-ben a Ludovikára 1200 forintot ajánlott föl. Két fiuk, Imre és Gyula 1808-ban magyar bárói címre emeltettek. Imre (1793–1851), az idősebb fiú, a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa, valamint Stanisits, Kelebia és Sári helységek birtokosa volt. Neje a temerini gróf Szécsen Melánia-Malvina (1811–1901), gyermekeik: Malvina (1833–1857)⁹, Klaudia (1835–1908) és Béla¹⁰ (1837–1905) voltak. Gyula (1796–1870), az ifjabbik fiú volt birtokos Rasztinán és Nagy-Dócsán, valamint Alsó-

A rasztinai Redl-kastély, 1818

A kelebiai Redl kastély, 1780 (1803, 1859)

Ausztriában Karnabrunnban és Streitdorfban. 1824. október 15-én kötött házasságot báró Bartenstein Josefine-nel (1800–1881), gyermekeik: Imre (1825–1856) és Lajos (1830–1916) császári-királyi kapitány voltak.¹¹

A Redl család rasztinai (épült 1818-ban) és kelebiai (épült 1780 körül, 1803-ban újjáépítették, 1859-ben kibővítették) kastélyában, majd a mellett is kápolnát alakítottak ki, amit a helyi lakosság is látogathatott. Kelebián új, ékszerdoboznak is beillő templomot építtetett Báró Redl Béla Szent Anna tiszteletére 1905-ben, neogótikus stí-

lusban.¹² A templom építésének befejezésével egy időben iskolát és plébániát is emeltetett. A templomban a szabadkai ferencesek szolgáltattak istentiszteletet, s kétségtelenül nagy hatással volt rájuk ezen egyház egységes külső és belső kialakítása Szent Mihály templomuk 1907-ben megkezdett átépítésénél.¹³

Az őrszállási templomban elnyerhető búcsúról szóló oklevelet, amelyet VII. Pius pápa adományozott, a templomi levéltárban őrzik. Az oklevél szövege: „Redl Julia Báronő kérésére a Szentszék bíbornoka, a Santa Maria Maggiore bazilika főpapja, Card. Braschio de Honestis, a pápa megbízásából 1815-ben örök időkre megadja a következő kegyet: minden évben Szűz Mária szent nevének napján (a templom búcsúja – és szentelése – napján) az előesti vesperástól az ünnep napnyugtáig minden katolikus hívő, aki valóban bánja a bűneit, megáldozik és imádkozik a templomban a keresztény fejedelmek békességeért, az eretnokségek kiirtatásáért, az Anyaszentegyház felmagasztalásáért, azok egy alkalommal teljes búcsúban részesülnek, amit csak a maguk számára és saját lelkükért vehetnek igénybe. Ugyanezen kegyet szintén megkapja a templom a Boldogságos Szűzanya születése napjának ünnepén (szeptember

8.), annak nyolcadában és még a rá következő két napban is. A hívők, férfiak és nők egyaránt ezen napok közül bármely napot választhatják tetszés szerint a teljes búcsú elnyerése céljából. Évente a templomban egy teljes búcsú nyerhető.”¹⁴ E dokumentum is azt támasztja alá a korábbi elképzelésektől eltérően, hogy a templomot az özvegy kegyúrnő építtette. A templomot 1816. október 4-én szentelték fel.¹⁵

Az épület

Ezen templom nem csak monumentális méreteivel (45 m hosszú, 20 m széles (4+12+4), 17 magas) emelkedik ki a délvidéki szerényebb, főként 18. század végi típusterv alapján épült templomok sorából, hanem különleges kiképzésével, rendhagyó klasszicista stílusú homlokzatával tér el a Bácskában szokásos – barokk – templomoktól. Tervezésénél a jelenleg még ismeretlen építőmester¹⁶ valószínűleg egy típustervet használhatott fel, alakíthatott át, bővített ki. A középtornyos szabványhomlokzat elé a mellékhajónál is szélesebb, monumentális négyszögletű, párkánnyal megemelt timpanonos homlokzatot toldott, melynek tengelyében a templom főbejáratát oszloppárok hangsúlyozzák. Jobb és bal oldalukon, félköríves fülkékben az ismeretlen mester által a 19.

A kelebiai Szent Anna-templom, 1905

században faragott Szent István és Szent László magyar királyok kőszobrai kaptak helyet, amelyek a kalocsai érsekség szempontjából legtöbbször tévő két uralkodót jelenítik meg.¹⁷ A helyi hagyomány szerint a közadakozásból beszerzett szobrokat az I. világháború után Jakob Kopping¹⁸ plébános elfalaztatta, mert a hatóságok meg akarták semmisíteni, azonban a honvédsereg 1941-es bevonulása alkalmával kibontották őket.¹⁹ A templom előtt és a templomkertben több igen romló állapotú 19. századi kőszobor áll: Szentháromság, Feszület, Jézus Szíve, Szeplőtelen Szűzanya, Szűzanya a Kis Jézussal. Egykor egy Mária oszlop, valamint egy Pietá szobor állt az ún. Regőcei utcában, melyet 1818-ban Johannes Babinszky szobrász faragott.²⁰

Belépve a templomba a fő-

Szent István és
Szent László
kőszobrai,
19. század vége

hajót hat boltszakasz tagolja a szentélyig, melyet kiugró oszloppár választ el diadalívet képezve. Előttük nyílnak a sekrestye és kriptalejárat helyiségei, melyek fölött emeleti oratóriumokat alakítottak ki. A teljes szentélyt vörös márvány lépcsők emelik magasabbra, alatta

található a kriptá, melybe a Redl kegyuraságok temetkeztek a 19. század elejétől.²¹ Ez volt a család temetkezési helye. A Bécsben vagy máshol – például báró Redl Imréné gr. Szécsén Malvin Kelebián halt meg – elhaláztott családtagokat itt helyezték örök nyugalomra.

Minden második boltszakaszban félköríves ablakok világítják meg a főhajót, amit négy-

A templom főhajója

négy négyszögletes masszív oszlop választ el a mellékhajóktól. A főhajóban ezen oszlopok

féloszlopok formájában egészen a gazdagon tagolt párkányzatig futnak és ion oszlopféjzetben végződnek. A mellékhajóban nagyméretű ablakokon árad be a fény.

Belső berendezés

A jelenleg igen elhanyagolt állapotú templombelső eredeti megjelenése sokkal egyszerűbb volt, mint a ma elének táruló látvány, ami az 1890-es nagyszabású felújításkor jött létre. Az eredeti fő- és mellékoltárképeket a bécsi Johann Weller (1785–1817) festő²² jegyzi 1816-ban, az egykori főoltárképen Mária bemutatása című jelenet látható (ma a jobb oldali mellékhajóban). A téglalap alakú oltárkép középpontjában egy zsidó pap fehér kendővel a kezében emeli a csecsemő Máriát a magasba, fölöttük anygalkák csoportja liliomot, tisztaságának, szüzességének jelképét nyújtja feléjük. Jobbjukon az idős imádkozó Szent Anna áll térdelő asszonyokkal, baljukon Joáchim és egy templomi írástudó, aki egy táblára vési-írja föl Mária nevét.²³ A bal oldali mellékoltárkép Szent Borbála

Rasztnai báró Redl Imréné Temerini gróf Szécsén Malvina márványszarkofágja, 1901

A Redl család kriptája

vértanúságát, a jobb oldali Szent Vendelt ábrázolja. A régi főoltárkép megőrizte eredeti formáját, a mellékoltárképeket az új Jakobey-féle főoltárkép formájához félkörívesre alakították, s új ökörszemes aranyozott-ezüstözött díszkeretbe helyezték. Az oltárok titulusait Őrszállás német lakosságának Vendel-

kultusza nagyban befolyásolta. Sztanisics legkorábbi pecsétjébe is az ő alakját vésték.²⁴ Szent Borbála – mint a 14 segítőszent egyike – közkedveltsége a katolikus lakosság körében az ókortól töretlen. Szent Vendel a jámbor hagyomány szerint skót királyfi volt, aki a koronájáról lemondva a keresztény remeteéletet vá-

lasztotta, a pásztornépek oltalmazója. Szent Borbála ókori nemes leány volt, akit pogány apja keresztény hite ellenére férjhez akart kényszeríteni, toronyba záratta, majd kínoztatások után saját kezűleg fejezte le. A kőművesek, tűzérek, bányászok, s a „jó halál” védőszentje.

A főoltár eredeti építményéből csak a szarkofág formájú, valódi márványból készült oltárasztal (menza) és fából faragott, aranyozott szentségtartó (tabernákulum) maradt meg, melyet két oldalról térdelő angyalpár fog közre. A szentségtartó ajtajára Jézus feltámadásának domborművét faragták. A klasszicista motívumokat fölvo-nultató szószékkel és kereszttel együtt feltehetően a zombori Steihauser és Vogel szobrász és asztalosműhely terméke lehet, ők készítették 1816 körül

Johann Weller: Szent Borbála vértanúsága, mellékoltárkép, 1816

Johann Weller: Szent Vendel, mellékoltárkép, 1816

Ism. magyarországi műhely: Keresztelőkút, 1815 körül

Ism. magyarországi műhely: Szószék, 1815 körül

a szomszédos regőcei katolikus templom oltárépítményét is,²⁵ ahol szintén Weller mester képeivel díszítették oltáraikat. A Duna–Tisza köze a 18–19. században hagyományosan a pestbudai festők piacának számított, az előkelőbb megrendelők Bécsből hozták az oltárképeket, mivel a délvidéken Mathias Hanisch (1754 k. – 1806)²⁶ birodalmi vándorfestő halála után nem dolgozott magas színvonalon alkotó művész.²⁷ A lantot formázó talpazaton álló keresztelő kigyók által közrefogott félköríves szekrényének ajtaján két kancsót fogó angyal dombor-

műve látható, tetejére hagyományosan a Jézus megkeresztelése jelenetet helyezték. Ebben az időben már a mesterek rendelkezésére álltak különböző

Ism. bécsi szobrász: Feszület, 1813 körül

mintakönyvek, amelyekből a megrendelők kiválaszhatták a nekik leginkább tetsző díszítéseket. Más esetekben az építész tervezte meg az oltárokat, szószéket, keresztelőkutat is. A szószék megjelenése sokkal visszafogottabb. Kosarát három, a hit erejét jelképező evangéliumi jelenet domborműve ékesíti: Jézus a halott Lázárt siratja, A vér folyásos asszony meggyógyítása, A háborgó tenger és szelek lecsendesítése. Hangvetőjének alsó felén a Szentlelket jelképező galamb látható, tetején a Jó Pásztor szobra áll.

Ism. magyarországi mester: Hordozható Mária, részlet, 19. század első fele

Az eredeti berendezés része lehetett a Szent Kereszt-oltár, a feszületen kiemelkedően kvalitásos korpusz látható, mely ismeretlen, valószínűleg bécsi szobrász alkotása. A mellé állított Szűzanya és Evangelista Szent János szobrai későbbi sorozatmunkák. A 19. század elején készülhetett a hordozható Mária-szobor is. A Szűzanya fejéről hiányzik a korona. Klasszicista drapériakezelése és lüszteres színezése is erről tanúskodik. A templommal egykorú az a szentélyben álló, rokokó stílusú keményfa, faragott, gobelinkárpitozású főpapi díszszék és a hozzátartozó két zsámoly is, melyek feltehetően szintén bécsi műhely munkái.

Az 1890-es felújítás

A főoltárképet a 19. század végén lecserélték Jakobey Károly (1825–1891) Szeplőtelen Szűzanya Szent Lajossal, Szent Adalberttel, Páduai Szent Antallal és más szentekkel című 1890-ben készült monumentális (4x2 m) alkotására.²⁸ A főoltárkép feltételezhetően külön egyeztetés eredménye, rendhagyó kompozíciója a mélyen vallásos Redl család igényeihez

Jakobey Károly: Szeplőtelen fogantatás kompozíció szentekkel (1890) jelenlegi főoltárkép

igazodott. A világmindenséget jelképező glóbuszon kígyót tapodó, félholdon álló Szűzanya a szeplőtelen fogantatás szimbóluma, felette nyolcágú csillagban Mária neve jelenik meg. Az „immaculata conceptio” Krisztus jövődöbeli édesanyjának kiváltsága. Kultusza a gótikában terjedt el, a katolikus egyház 1708-ban ünnepnappá, 1854-ben dogmává nyilvánította. A Szűzanya jobbán Szent Lajos (1215–1270) francia lovagki-

rály, a ferences harmadrend védőszentje és Szent Adalbert (956 körül – 997) püspök, a magyarok térítője – akik a jelek szerint a Redl család férfitagjainak védőszentjei voltak –, mögöttük Ádám imádkozó alakja jelenik meg, jelképezve Mária mentességét az eredendő bűntől. A Szűzanya balján Szent József liliomot tartó alakja előtt Páduai Szent Antal ajánlja a historikus nemesi ruhában megjelenő családot a Szűzanya oltal-

Jakobey Károly: Menekülés Egyiptomba, 1890, falkép

mába. Ők a családok és gyermekek védőszentjei.²⁹ A délvidéki születésű Jakobey korának egyik legkiválóbb művésze volt. A nazarenizmus szellemiségével átítatott akadémiai iskolázottságát a templom- és oltárképfestészetben kamatoztatta nagy sikerrel.³⁰

Nagybőjt idején oltárképtárkaró függönyképet eresztenek le a főoltárkép elé. Vidékünkön ez az egyedüli példány a barokk idején elterjedt templomi felszerelésből, az őrszállási templomét egy ismeretlen művész festette a 20. század első felében, e mester falfestményeit láthatjuk a veprődi és szilberki katolikus templomokban is.

Az őrszállási templomi falképeket szintén Jakobey Károly készítette Altenbucher és Greiner aranyozó és díszítőfestők közreműködésével, akik az általuk kiállított zárnyugta alapján 12450 forintot vettek át Hümfner Alajos plébánostól. A megtört vonalú ovális képmézőket neobarokk keretezés díszíti. A művészi munkák kivitelezésében, az apostolképek megfestésében a fiatal tanítvány, Lohr Ferenc (1871–1946) segí-

tette Jakobeyt, Jézus tanítványa- it attribútumaikkal ábrázolták a mellékhajók boltszakaszaiban. Jakobey a források szerint 300 forintot kapott egy-egy meny- nyezeti kompozíciójáért.³¹ A

falképek ikonográfiai program- ja a templom patrónusa, a Bol- dogasszony köré szerveződik, a bejáratától a szentélyig haladva az alábbi, nagy művészi tudással megfestett jelenetek láthatóak:

Jakobey Károly: A Szentlélek eljövetele, 1890, falkép

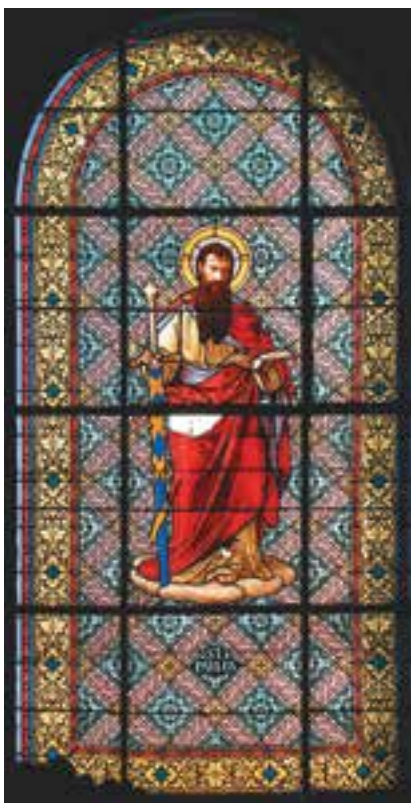

Jakobey Károly: Szűz Mária megkoronázása, 1890, falkép

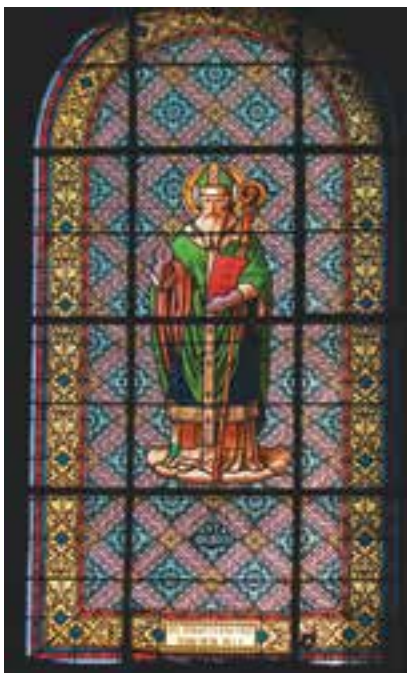

Lohr Ferenc: Szent András apostol, 1890, falkép

A Szeplőtelen Szűz allegóriája, Mária látogatása Erzsébetnél, Királyok imádása, Menekülés Egyiptomba, A tizenkét éves Jézus, A Szentlélek eljövetele, Szűz Mária megkoronázása. Az első allegorikus jelenet az eredendő bűn feletti győzelmet ábrázolja, középpont a világmindenséget jelképező kék glóbuszon álló Szűz Máriával, lába

Kratzmann Ede: Szent Pál apostol, 1890, festett üveglak

Kratzmann Ede: Szent Adalbert püspök, 1890, festett üveglak

alatt a holdsarlóval, ki az előtte megjelenített Uriel arkangyalt küldi, hogy tüzes lángpallosával a Paradicsomból kiűzze az első emberpárt, Ádámot és Évát, lábuknál a kígyóval. A Szent Szűz jobbán a Hitet jelképező angyal egy keresztet tart, Szent Mihály arkangyal a bűnt megtestesítő Lucifert dőfi le lándzsájával. Jakobey mindegyik neoreneszánsz sokalakos kompozíciója kiegyensúlyozott, azonban szín- és formagazdagságuk a lerakodott koromréteg miatt ma már nem élvezhető.

A vitrázsok Kratzmann Ede budapesti műhelyében készültek. Egységes kialakítású színyegyháttér előtt láthatóak Szent Péter és Szent Pál apostolfejedelmek, Keresztelő Szent János, Szent József, Alexandriai Szent Katalin, Szent Adalbert püspök és Szent Lajos király. Kratzmann is korának legkiválóbb művésze volt,³² a sztanisicsi üvegablakokat 2870 guldenért (aranyért) készítette el, mint arról az 1890-ben kiállított, a templomi levéltárban őrzött német nyelvű számla tanúskodik.

A bal oldali mellékhajó gyónatószéke fölött elhelyezett Mária oktatása oltárkép feltételezhetően Redl Béla ajándékaként került a templomba – ő nagy tisztelője volt Szent Annának, Szűz Mária édesanyjának. A gazdagon faragott, s aranyozott neogótikus mérműves keretben elhelyezett vászonfestmény a tirolai műhelyek munkájával mutat rokonságot.

Számos szobor díszíti a templombelsőt oltáron s külön elhelyezve: lourdes-i barlang, Fájdalmas Szűzanya, Szeplőtelen Szűzanya, Pádúai Szent Antal, Szent József, melyek feltehetően a temesvári Nagy Nepomuk János szobrász, aranyozó és oltárépítő³³ műhelyéből, valamint a fenti tirolai műhelyből származnak, s a 19. század végén szerezték be őket.

Az eredeti stációképekből csak öt maradt meg, valószínűleg egy kegyeszerék előállítására szakosodott műhely munkája a

Ism. Mester: Szent Anna oktatja Máriát, 19-20.század fordulója

A pécsi Angster-cég orgonája, 1890

19. század első feléből, mestere nem volt akadémiailag képzett.

A sekrestyében tárolt mise-ruhák a 19–20. század fordulóján készültek, gazdag aranyhímzéssel, koruknak legelőkelőbb és -minőségesebb viseletei. A helyi hagyomány szerint az oltárterítőket maga a kegyúrnő, gróf Redl Imréné Szécsen Malvina hímmezte.

Már a 18. század végén említést tesznek a sztanisicsi orgonáról, amit 1816-ban a bajai reformátusoknak adnak el, ahol 1911-ig használatban marad.³⁴ Az apatini Caspar Fischer 1819-ben építi meg kétmanuálos, 18 regiszteres orgonáját az őrszállási templom részére.³⁵ Az egyházat 1890-ben a pécsi Angster cég új orgonájával szerelték fel,³⁶ ami 19 ezer forintba került. A költségeket a templompénztár viselte, mely főleg a perselypénzből szaporodott ennyire.³⁷

1930-ban négy új harangot szereztek be, melyeket Ljubljában öntettek: 999 kg-os Szentháromság, 433 kg-os Szent János és Pál, a 219 kg-os Szent Flórián, valamint a 102 kg-os Keresztelő Szent János tiszteletére felszentelt harangokat.³⁸

Az őrszállási templom egyházművészeti értékei híven tük-

rözik kegyurainak anyagi lehetőségeit és művészi igényeit. Az idejének nagy részét Bécsben töltő nemesi családnak kegyúri kötelessége volt vallási épületet emelni birtokán, melynek monumentalitása és klasszicista stí-

lusa eleve tiszteletet parancsoló volt az ott igehirdetést hallgató pór nép számára. A belső dekoráció szempontjából a templom a kalocsai érsekség más falusi templomainak színvonalától nem ütött el, ahol koruk legkiválóbb bécsi és pest-budai mestereit foglalkoztatták mindenkoron, kiegészítő szerephez juttatván a minőségi helyi műhelyeket is.

Köszönet Kucho Robertnek, a templom kutatásán és megmentésén fáradozó helytörténésznek a sok fontos, részemre átengedett adatért, kutatási eredményért, dokumentumért, ami nélkül e tanulmány nem készíthetett volna el.³⁹

Fotók: Hevér Miklós, valamint Kucho Róbert, Podhorányi Zsolt és a szerző

Jegyzetek

¹ Iványi István (fordította): Cothmann Antal a Magyar Királyi Udvari Kamara tanácsosának jelentése a Bács-kerületikamarai puszták állapotáról. 1763. dec.28. Szabadka, 1888. 15.

Ism. magyarországi mester: Stációkép, 19. század első fele

² A hívek száma 1803-ban 1401, 1908-ban 6180. 1820-ban az összeírások szerint 4217 lélekből 3130 római katolikus és 1080 görögkeleti vallású volt. Az 1900. évi népszámláláskor Sztanisicson 6688 lélek élt 1177 házban. Anyanyelv szerint: 5087 német, 1112 magyar, 456 szerb, 36 egyéb. Vallás szerint: 6063 róm. kath., 462 görögkeleti, 156 izraelita, 7 református. Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye monográfiája. I. Budapest, 1909. 136.

³ Plébánosok, plébános helyettesek: Gabriel Sétáló (1789–1791), Joannes Grumbér (1792–1796), Fridericus Rossics (1797–1804) adm. (1803), Franciscus Vass (1805–1833), adm. (1805), not. distr. (1812), par. (1816), v-a-d. (1819), II. Comitatum Bács et Bodrogh art. unit. Tab. Jud. Assessor (1826), Stephanus Kremzer SS. Canonum Doctor adm. (1834), Joannes Nep. Jung (1835–1838), Franciscus Samuel adm. (1839), Josephus Hausenplasz SS. Theol. Doctor (1840–1857), not. distr. (1851), v-a-d. (1854), Josephus Goldscharek (1858–1889), not. distr. (1861–1870), Aloysius Hümpfner (1890–1912) not. distr. (1891–1912), Jacobus Kopping (1913–1923). Lakatos Andor (szerk): A Kalocsa-Bácsi főegyházmege történeti sematizmusa 1777–1923. Kalocsa, 2002.

⁴ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Szent István Társulat. Budapest, 1977. 272.

⁵ A nemességet elnyerő családalapító, Redl Ferenc József nagyatyja, Fridrich Redl tűzészri tisztként vett részt Bécs védelmében 1693-ban. Fia, Ferdinand Redl (?– Zombor, 1758) bécsi polgár már a királyi kamara hivatalnokaként tevékenykedett Erdélyben. Philipp Angeli: Chronik der Adelsfamilie Redl von Rottenhausen und Rasztina. Kézirat. Mannheim, 1992.

⁶ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. Bittermann József Könyvnyomdájából, Szabadka, 1886. 146.

⁷ Mihalyevich, Bono: Protocolum convectus L. R. Civitatis Zomboriensis, 1787, (1932-es szerb nyelvű átírata), 15.

⁸ Sztatkovics Máté zombori római katolikus plébános emlékirata. In: Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulat Évkönyve. Zombor, 1894. 110.

⁹ Malvin 1853-ban férjhez ment báró Hammerstein-Gesmolld Frigyes császári-királyi kapitányhoz.

¹⁰ Latinul: Adalbert

¹¹ Dudás Gyula: Bácskai nemes családok. In: Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulat Évkönyve. Zombor, 1894. 126–127.

Nagy Iván: Magyarország családai. Pest, 1862. 671–673.

¹² Podhorányi Zsolt: Mesélő délvidéki kastélyok. Szobek Bt., Budapest, 2011. 84–91.

¹³ A kelebiai templom carrerai márvány főoltárát Carlo Sporeni itáliai szobrász faragta, mint a Szent Mihály-főoltárát.

¹⁴ A teljes búcsú az ideig tartó büntetések elengedését jelenti, amivel Istennek tartozunk, s amelyet törlesszenünk kellene itt, vagy odaát. A teljes búcsút nem lehet többször elnyerni a nyolcadok alatt és nem lehet másokra alkalmazni. Köszönet dr. Cizmár Oszkárnak a magyarázatért és a latin nyelvű diploma fordításáért.

„PIUS PP.VII. AD PERPETUM REI MEMORIAM: Ad agendam Fidelium religionem et Animarum salutem Coelestibus Ecclesia thesauris pia caritate intenti, supplicationibus quoque dilectae in Christo Filiae Baronissae Julianae Redl nobis super hoc humiliter porrectis inclinati, omnibus et singulis utriusque sexus Christifidelibus vere paenitentibus et confessis ac S. Communione refectis, qui Ecclesiam sub titulo Ssmi Nominis Mariae a Stanitsits Colocensis Dioecesis die festo Dedicationis eiusdem Ecclesiae a primis vespers usque ad occasum Solis diei huius modo singulis annis devote visitaverint, et ibi pro Christianorum Principum concordia haeresumque extirpatione ac S. Matris Ecclesiae exaltatione pias ad Deum preces effuderint Plenariam: Insuper isdem

Christifidelibus etiam vere paenitentibus, et confessis, ac S. Communione refectis istam Ecclesiam Dominica infra Octavam Nativitatis Beatae Mariae Virginis Immaculatae, ac duobus diebus immediate sequentibus ut supra visitantibus, et ibidem orantibus Plenariam similiter spatio quarum dierum per unumquemque Christifidelem semel tantum quolibet anno ad sui libitum eligendam lucrificandam omnium peccatorum fuorum Indulgentiam, et remissionem misericorditer in Domino concedimus. In contrarium facient non obstant quibuscumque Praesentibus perpensis futuris temporibus valituris.

Datum Romae apud S. Mariam Majorem sub Annulo Piscatoris die XI. Augusti MDCCCXV.

Pontificatus Nostri Anni Decimo sexto. Card. Braschio de Honestis”

A főoltár nagyböjti leple, 20. század eleje

¹⁵ Philipp Angeli: Chronik der Adelsfamilie Redl von Rottenhausen und Rasztina. Kézirat. Mannheim, 1992.

¹⁶ Milanović-Jović, Olivera: Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka – Arhitektura. Novi Sad, 1988. 125.

¹⁷ Szent István király vezette a Magyar Királyság népét a keresztény hitre, ő volt első királyunk, s vetette meg alapjait a magyar vármegyerendszer mellett az egyházi területi szervezettek is. Tíz püspökséget alapított életében, melyek fejéül Esztergomot mint érsekséget tette meg még az első évezred első tíz évtizedében. Ebben az időszakban emelte Kalocsát is érsekségi rangra, mintegy a déli és keleti régió hitelesítő tevékenységét kihangsúlyozva. Szent László király Magyarország déli irányba történő terjeszkedésének okán a kalocsai érsekség második székhelyét Bácscon alakította ki, hogy az új déli határok miatt a központ könnyebben elérhető legyen. Török József – Legeza László: A Kalocsai Érsekség évezrede. Mikes Kiadó, Budapest, 1999; Katona István: A kalocsai érseki egyház története (1800). Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa, 2001.

¹⁸ Kopping Jakab (1872–1949) plébános a II. világháború végén a helyi láger lakóit élemezte, ezért internálták. Wagner Pál (*1917) káplán segített a lágerbe hurcoltakon, ezért letartóztatták, de sikerült megszöknie, Horvátországba, majd Ausztriába menekült. Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/%C3%96/%C5%90rsz%C3%A1ll%C3%A1s.html>

¹⁹ Johann Nusple: Lik naše matične crkve. Kézirat. Az őrszállási templom levéltára.

²⁰ Nikolaus Retig: Die Ortsgeschichte der Gemeinde Stanischtsch wie es einmal war von 1786–1945. München, 1977. 140.

²¹ A Redl család 12 tagját helyezték „örök nyugalomra” a templom kriptájában: Franciscus Redl von

Rottenhausen (? –1801), Báró Redl Ferencné Julia Barbara Geramb (1771–1817), Báró Emerich (Imre) Redl (1793–1851), Báró Julius (Gyula) Redl (1796–1870), Báró Redl Imréné Szécsen Malvina (1811–1901), Báró Redl Imre (1825–1856), Báró Redl Júlia Katalin (1829–1847), Báró Redl Stefánia Izabella (1833–1846), Báró Redl Júlia Barbara (1817. 6. 10. – 1817. 7. 26.), Redl Gyuláné Josefine Bartenstein (1800–1881), Hammerstein Frigyesné Redl Malvina (1833–1857) Ella leánykájával, Báró Redl Béla Adalbert (1837–1905). A „COR. BAR. JULII A GERAMB.D.XXX.DEC.AO. MDCCCIV DEMOR.” felirátú kőházában feltételezhetően Báró Redl Ferencné Geramb Júlia édesanyjának szíve nyugszik.

²² Ulrich Thieme – Felix Becker (hrsg.): Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XV. Leipzig, 1922.

²³ A tartományi műemlékvédelmi szakemberek tévesen határozták meg az ismeretlen szerzőjű oltárkép címét: Szent Simon az Istenhordozó. Zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine, dosije E-413/g, br. inv. 3988.

²⁴ Sztanisics 1787–1788-as pecsétjében Szent Vendelt jelenítették meg pásztorbottal az alábbi felirattal: „S. Ven. Teits. Stani. Coloni”. Toša Iskruljev: Raspece srpskog naroda. Novi Sad, 1935. 423–463.

²⁵ Nagy: Rigica és környéke Bács-Bodrog vármegyében. Baja, 1862. 16.

²⁶ Korhecz Papp Zsuzsanna: Mathias Hanisch pictor Imperio. Szabadkai Városi Múzeum, 2013. Az azonos nevű vándorkiállítás 2014 januárjától májusáig Szabadkán látható, később Kalocsán, Baján és Zomborban tekinthető meg.

²⁷ Zomborban és Apatinban ebben az időben Loncharevich Illés és Tordy Antal katolikus festők működtek, színvonaluk igen középszerű volt. Korhecz Papp Zsuzsanna: Mesterek és művészek a Délvidéken 18. században és a 19. század elején (Barokk, késő barokk, felvilágosodás kori egyházművészet). In: Bácsország. Szabadka, 2012./2. (61. szám)

²⁸ A tartományi műemlékvédelmi szakemberek tévesen Magyarok Nagyasszonyaként, Szeplőtelen Szűzanya Szent István és Szent László királyokkal (Bogorodica bezgrešnog začeca pred kraljevima Stefanom i Ladislavom, tzv. Mađarska majka Božija) határozták meg a főoltárkép tematikáját. Zavod za zaštitu spomenika kulture Vojvodine, dosije E-413/g, br. inv. 3988.

²⁹ Szentek lexikona. Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1994.

³⁰ Éber (szerk.): Művészeti lexikon. Budapest, 1936.

³¹ Johann Nusple: Lik naše matične crkve. Kézirat. Az őrszállási templom levéltára. A szerző a hódolási plébános levelére adott válaszában találta meg ezt az adatot.

³² Korhecz Papp Zsuzsanna: Vitrázsok a Vajdaságban. Városi Múzeum Szabadka, 2010.

³³ A szobor talpazatán található „Nagy” jelzet alapján. Újsághirdetés. Első Délmagyarországi oltárépítészeti, szobrászati és aranyozó műintézet. Temesvár, Józsefváros, Bega-balsor 24. In: Bácska, Zombor, 1902. július 1., 10.

³⁴ A bajai reformátusok vették meg a sztanisicsi orgonát 600 forintért, az árat Fischer Gáspár állapította meg. (Caspar Fischerről lásd. a Bácsország 2013/2-es számában Pogány Margit cikkét). Az orgonát csak 1827-ben állították fel Baján és 1911-ig működött, amikor egy Angster orgona került a helyére. Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák.

³⁵ Đerđ Mandić: Orgulje i orguljarstvo u Vojvodini. In: Rad Muzeja Vojvodine br. 52., 2010. 204., 213–214.

³⁶ Miocs József: A Szabadkai Egyházmegye orgonái. Szabadka, 1998. 122.

³⁷ Berauer József: A Kalocsa egyházmegyei róm. kath. népiskolák története. Kalocsa, 1896. 254.

³⁸ Nikolaus Retig: Die Ortsgeschichte der Gemeinde Stanischtsch wie es einmal war von 1786–1945. München, 1977. 155.

³⁹ <http://tragovibaronedla.blogspot.com/2013.10.10>

Nem vagyok kisebbség

Mélyinterjú Göncö Mandler Lászlóval (1945–)

Nem vagyok kisebbség, ezt a kifejezést sehogyan sem tudom elfogadni. Az AVNOJ-határozatokat vissza kell vonni, amit már Strasbourgban is szóvá tettem, a vagyont vissza kell adni, a háború utáni tetteket népiértésnek kell nevezni, amit a Német Nemzeti Tanács 2012-ben egyhangúan elfogadott, mint követelést.

Körülbelül tíz-tizenöt évvel ezelőtt rendeztem az irataimat, s akkor az anyakönyvvezető adta tudtomra, hogy nincs állampolgárságom. Az édesanyám nem kapott, az édesapámnak nem adtak, mert kvázi kollaboráns volt. Sem nekem, sem a bátyámnak, sem a szüleimnek, akik itt lettek eltemetve, itt dolgozták le az életüket. Édesanyám Budapestről került ide. Hosszú idő után kapott állást 1957-ben vagy 58-ban az akkori „Prva Petoletka” cipőgyárban. Édesapám pedig ilyen-olyan alkalmi munkákat kapott. Úgy látszik, ez már régóta így volt, csak én nem tudtam, hogy ez egy büntetés. A származásunk miatt. Az édesanyám eljött Szabadkára a nagymamát meglátogatni, nem mondanám, hogy ide jött férjhez, mert ott esküdtek ők Budapesten.

Meglepődtem, nem is tudtam hirtelen, hogy mit csináljak, felvegyem-e az állampolgárságot, vagy ne, mert nekem is családom van, meg egy kis ingatlanom. Arra gondoltam, ha nem veszem fel, akkor annak komoly következményei is lehetnek. És akkor tíz nap alatt megkaptam az itteni (akkor még jugoszláv) állampolgárságot. Viszont nem kaptam német állampolgárságot. Németországban nincs kettős állampolgárság. A hozadéka mindennek, hogy az én családom elment innen.

Tudni kell, hogy a kilencvenes évek a mozgósításról ismertek. Két fiúgyermekem van. A nagyobbik fiam fölvételizett az egyetemre Budapesten, s az akkori törvények azt mondták, aki felvételt nyert valamely főiskolára, azt nem viszik el katonának. Sajnos, nem így történt. Az idősebb fiam külföldön

járt már egyetemre, az ifjabbik itt járt főiskolára, de a bombázások elől északra ment. Ha visszagondolok, hogy én is kitűnő tanuló voltam, de valószínűleg a fent említettek miatt nem kaptam ösztöndíjat. Elmentem, s a Siemenstől kaptam ösztöndíjat, Frankfurt mellett, s ott is dolgoztam. Családi okokból, meg nosztalgiaiént vagy lokálpatriótaként hazajöttem. A nyolcvanas évek elején ez nem tűnt rossz cselekedetnek. A szabadkaiaknak ez egy ilyen betegség, ha nem látják a városházát, nem érzik jól magukat. Tehát most az a helyzet, hogy mi a feleségemmel itt vagyunk, a szüleink elhaltak, a gyermekeink elmentek, az unokáim szanaszét szóródtak a világban. Az ifjabbik fiam Budapesten él, szintén villamosmérnök, de idő kérdése, mikor megy Németországba, az idősebb jogász Szegeden. Nem tudom, ők is merre tartanak majd. Nem nagyon ösztöngöm őket, hogy menjenek tovább, mert aki nem önszántából ment el, annak mindig megmarad belülről valami fájdalom. Ahogy múlik az idő, a fájdalom mindig nő, főképp a szülőknél.

- A német nyelvet az édesanyjától tanulta meg?

- Igen, s a szerencse még úgy is hozta, hogy a feleségem is német. Nem árulok el titkot, a vezetékneve Grünfelder. Ez egy véletlen folytán történt, hogy így egymásra találtunk itt Szabadkán. Tehát nem kerestem azért, hogy német leszármazott legyen a feleségem, a sors hozta így. Mi manapság is odahaza két-három nyelven társalgunk. A gyerekekkel is, de mi ketten is. A nyelvet gyakorolni kell, mert ha nem használjuk, felejtjük. Nekem az anyanyelvem a német, hiszen az édesanyám német volt, édesapám viszont magyar. Beszéljük a többségi nyelvet, mert itt élünk, ugyanúgy, itt a német központban mi három nyelven beszélünk. Attól függ, ki hogy köszön. Ha valaki azt mondja, hogy Dobar dan, akkor mi azt mondjuk, hogy Dobar dan. És ha jó napot, akkor jó napot. És természetesen Guten Tag.

Szerintem, ez annyira egyértelmű kellene, hogy legyen mindenkinek itt a Vajdaságban, sajnos a valóság nem ezt ábrázolja. Pedig ez volna Vajdaságnak a varázsa. Amit mi is mondunk: Európa kicsiben. De hát ez megcáfolják sokan, amint látjuk is a nemzeti alapon történő gyűlölködésekből.

A múltban az egymás mellett élés megkívánta, hogy beszéljék egymás nyelvét. Amikor én gyerek voltam, ismertük egymás nyelvét, ha nem is százszázalékosan. Egy mondatot így, egyet úgy mondtunk ki. Manapság is jóleső érzés, ha az ember érzi azt, hogy a másik nemzethez tartozó személy, az én anyanyelvemen szólít meg, vagy beszél hozzám az én anyanyelvemen. Ennek nagyon természetesnek kellene lennie. Reméljük, hogy egyszer majd visszafordul ez a folyamat. A közmondás is azt mondja, a remény hal meg utoljára. Az együttélésnek az volna a varázsa, hogy beszéljük egymás nyelvét. Akkor nem lennének ilyen nemzeti alapon történő incidensek. Ez is szegmentje az életünknek.

- Amikor itt, a német házban együtt vannak, akkor itt hogyan beszélnek?

- Ki kell mondanom, hogy amíg én vezettem a Nemzeti Tanácsot, 2010-től, akkor egyhangúan lettem megválasztva elnöknek. Időközben lemondtam, különböző belső viszonyok miatt. Számomra zavaró tényező volt, hogy a Nemzeti Tanácsnak talán az egyharmada beszélte a német nyelvet. Jó, toleránsak voltunk azokkal szemben, akik nem beszéltek a német nyelvet, pedig tőlem jóval idősebbek is voltak, de ha vállalták ezt a funkciót, ha kötődnek valami módon a németiséghez, illet volna megtanulni, mert az utolsó 30-40, de talán az ötven évben nem tiltották a német nyelv használatát. Az anyanyelvet tudni kell. Ebből is származtak nézeteltérések!

- Mekkora az asszimiláció, mit tapasztal, erős a beolvadás?

- Az asszimiláció is nagy, meg az elvándorlás is. Az asszimiláció

nagy, ha nem beszéli a saját anyanyelvét. Amióta Magyarország adja a kettős állampolgárságot, ez is hozzájárul az elvándorláshoz. A munkanélküliség, a megélhetési lehetőség egyértelműen hozzájárul az elvándorláshoz. Tessék utána nézni, mennyi szakembert keresnek Nyugaton, Németországban, Hollandiában, Angliában. Orvosok, de kétkezi munkások is elvándorolnak. Nem hiszem el, hogy mindenki csak kíváncsiságból indul el. S ezek a fiatalok, sajnos már nem térnek vissza. Egy hogy, megszokják azt a jólétet, ott alakítanak családot. Az unokák úgy tekintenek erre a részre, mint a dunai svábok, akiknek sikerült elmenekülniük. Azoknál is, már a második, harmadik generációt nem is érdekli igazából, esetleg eljönnek megtekinteni a nagyszülők származási helyét. Nekem azt mondta egy újvidéki egyetemi tanár, hogy az a kisebbség, amelynek a létszáma 300 ezer alá fog süllyedni, fokozatosan el fog tűnni. Elgondoltató. Látjuk, a vajdasági magyarság is a két népszámlálás között mennyivel csökkent. A németsegnél mutatkozott némi emelkedés. Azért jött ki most 100 fővel több, mert azelőtt nem vallották magukat németnek. A mi számadásunk szerint Vajdaságban van hat-hétezer német. Azt is tapasztaljuk, hogy sokan akkor tagosodnak be hozzánk, miután nyugdíjba mennek, vagy amikor a gyermekeik befejezik az iskolát, mert féltik a munkahelyüket, vagy ki tudja miért? Mi azt mondjuk, nyugodtan vállalja nemzeti hovatartozását. Mi nem tudjuk megvédeni őket, de jogilag kitudunk állni mellettük. Sőt, kötelességünk, ha nemzeti hovatartozása miatt sérelem ér valakit. A törvénynek van egy beiktatott pontja, hogyha sérelem éri a kisebbséget, akkor igen is erre reagálnunk kell, s ha kell Strasbourgig is elmegyünk. Még nem történt ilyen, de biztos megtennénk a kellő lépéseket.

A szabadkai székhelyű Német Népi Szövetség 1996 óta létezik. Akkor még nem volt székházunk, akkor hol itt, hol ott voltunk, ahol befogadtak bennünket, hál' Istennek, mindenhol kedvesen. Az utolsó helyszín a Nép kör és a Bunjevacko Kolo volt. Jelenlegi kultúraközpontunkat ezelőtt hat évvel avattuk, illetve szenteltük fel.

Azért mondom, hogy felszentelve, mert három püspök szentelte fel: a katolikus Pénzes János püspök, az evangélikus Dolinszky Árpád püspök, sajnos, ő már nincs az élők sorában és a református Csete Szemesi István, természetesen a német nagykövet és sok politikai személy jelenlétében. Erre is büszkék vagyunk. Ez a német állam adománya, ez egy polgári ház volt, megvettük, a német állam segítségével renováltuk. A berendezést is mi vettük a német nagykövetségen keresztül. Ezért hálásak is vagyunk a német államnak, az akkori nagykövetnek, több neves politikusnak és nem utolsósorban a tagságnak, hogy támogattak bennünket ebben a nagy munkában. Ez az objektum a mi munkánk eredménye.

- Milyen rendezvényeik, megemlékezéseik vannak?

- Iskolaévközben nyelvoktatás gyerekeknek is, felnőtteknek is: kezdőknek és haladóknak is. Ezt a múlt évig tudtuk teljesen ingyenesen biztosítani, sajnos a költségek növekednek, s ez kihat mindenre. Azután könyvbemutatók, ilyen-olyan összejövetelek, képkiallítás, kórusunk működik, gyermekszíni-csoport, könyvtár 4000 német könyvvel. Német nyelvű rádióműsor minden pénteken a Szabadkai Rádió magyar nyelvű műsorában. Ez már több mint tizenöt éve működik. Megszervezzük az elszármazott külföldi németek fogadását, s amíg a nemzeti tanácsnak a székhelye itt volt, azon belül sok-sok rendezvényünk is itt volt. Előadások meghívott előadókkal (pl. történészek). A téli hónapokban az épület fűtése rengeteg pénzbe kerül, emiatt szükségessé vált a rendezvényeink számát leeredukálni, mert erre is kihat a gazdasági helyzet. A támogatás mind kevesebb, legyen az Nyugatról, bárhol. A villany, a fűtés kifizetése nagyon kritikus.

- A német nemzet nemzeti ünnepeit megtartják?

- Az újrakezdet, karácsonyt, húsvétot, pünkösdöt, természetesen. Mindezeket szentmisékkel vagy istentisztelettel egybekötve. Az evangélikus vallás keretében istentisztelet. A többség az itt élő németiség soraiban katolikus, s erre vannak is nekünk papjaink, akiknek német felmenőik voltak, vagy nem németek, de jól beszé-

lik a nyelvet. Ft. Miocs Józseftől, a Paulinum rektorától - bármilyen ünnepség van a Paulinumban - mi kapunk meghívót. Igen kimagasló vendégek vagyunk, kaptam is egy kitüntetést az idén, az együttműködés a Német Nemzeti Tanács és a Paulinum Gimnázium együttműködés jeléül. Itt a német házban karácsonykor állítunk karácsonyfát, meghívjuk a Paulinumból a tanárokat, diákokat, akik szavalnak, énekelnek németül. Saját maguk írnak szavalatokat német nyelven. Ők is az atyával karöltve együttműködnek velünk. Tagságunk nőszemélyei sütnek különböző finom kalácsokat. És együtt ünnepelek. Nagyon jó az együttműködés.

- Kapcsolat az elszármazottakkal?

- Jók a kapcsolataink külhoni, illetve az innen elszármazott németjeinkkel. S nagyon jó kapcsolat az innen elszármazott (Kucuráról) Lahr Róbert közgazdásszal, aki Eggenfeldben él. Sok gyógyszert és egyéb közszükségleti csomagot küld. Húsz éve rendszeresen gyűjtést szervez karácsonyi csomagokra - kétezer, két és félezer darab az itt élő németeknek, vagy a vegyes házasságban élőknek. Ez élelmiszer csomag. Segít a vöröskörösznek, kórházaknak.

S mivel ő szeretne egy harangot fölállítani az itt elhunyt németek emlékére Kucurán, most azon működünk, hogy ez sikerüljön. Tudniillik a verbászi evangélikus templomból leszerelt három harang egyikét, amelyek jelenleg a szabadkai egyházközség tulajdonát képezik itt, Szabadkán, a Lahr család ajándékozta Anno a Német Evangélikus Egyházközségnek. Most folynak a tárgyalások az ifj. Dolinszky lelkész úrral, hogy a legkisebb harangot Lahr úr kérelmére tegye szabaddá e nemes cselekedett megvalósulásáért, hogy Kucurán a valamikori evangélikus templom helyére, amit a kommunisták leromboltak, fölállíthassuk Kucurán a temetőben, mint egy emléket. Ez egy nagy tisztelet volna az ő részére és az itteni és az ott élő németiség tiszteletére. Talán harmincan élnek még Németországban, mint kucuraiak.

Az interjú 2013. július 22-én készült Szabadkán.

Szöke Anna

Egy évezred magyar pénzei

Béla herceg (1048–1060), I. Béla (1060–1063)

Gerlovics Szilveszter, Szabadka

Béla születésének éve pontosan nem határozható meg, 1015–1020 körülre tehető. Miután apja, a pogány Vazul lázadása után I. (Szent) István testvéreivel, Andrással és Leventével együtt száműzte őt az országból, előbb Csehországban, majd Lengyelországban, II. Mieszko fejedelem udvarában talált menedéket. A fejedelem szolgálatába állt Béla hadvezéri képességei ott nyertek először bizonyítást, amikor a lengyel hadak élére állva győzelmet aratott a pomerániak ellen vívott háborúban. Szolgálatá jutalmául elnyerte a fejedelem lányának, Richezának a kezét.

Bátyja, I. András, aki 1046-ban Magyarországra visszatérve elfoglalta a trónt, 1048-ban visszahívta Bélát az országba és a magyar hadak fővezérévé tette. Bátyjától nem csupán a mindenkori hercegeknek – az Árpád-ház királyi koronát nem viselő férfitagjai hercegi (dux) címet viseltek – kijáró birtokállomány bizonyos hányadát kapta, hanem az egyebek közt a bihari és nyitrai területeket is magában foglaló, az ország egyharmadát kitevő területet. I. András egyfajta társuralkodói helyzetbe hozta Bélát, aki hercegsége (dukátus) területén politikai és katonai hatalmat gyakorolva pénzverési felségjoggal is élhetett. I. András, fiúgyermeké még nem lévén, a trón örök-

A várkonyi jelenet. Az ajtó előtt Miklós ispán tanácsolja Bélának, hogy a beteg I. András ágya mellett kitett korona és kard közül a hercegséget jelképező kardot válassza
(Képes krónika)

lését is kilátásba helyezte Béla számára.

Béla hercegsége

Béla herceg a királyi hadak élén sikerrel verte vissza III. Henrik német-római császár seregeit, biztosította ezzel a nyugati határokat és visszaszerezte a déli területeket is. A két testvér békésnek tűnő társuralkodói viszonya azonban megromlott, miután szertefoszlottak Bélának a korona öröklése iránt táplált reményei. 1053-ban I. Andrásnak fia született, Salamon,

akit – mivel időközben szélütés is érte Andrást – 1057-ben királlyá koronáztatott, sőt az ország békéjének és uralkodása megszilárdításának érdekében 1058-ban eljegyeztette IV. Henrik nővérével, a nála hat évvel idősebb Judittal. 1059-ben András, annak reményében, hogy Salamon javára lemond a trónról, Tiszavárkonyba hívatta Bélát, és felkínálta neki, hogy válasszon a dukátust jelképező kard és a királyságot jelképező korona között. A választás előtt parancsba adta az elrejtőzött

HORVÁTORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG A 11. SZÁZADBAN

híveinek, hogy amennyiben az öccse a koronát választaná, kaszabolják le. Bélát egyik híve, Miklós ispán figyelmeztette a veszélyre, és ő a kardot választotta. Bélának a Képes krónikában is megörökített színvallása persze még korántsem jelentette a két testvér közti viszály megszűntét. Béla családjával együtt Lengyelországba ment, hadat gyűjtött, és Boleszló fejedelem segédsapataival megerősítve visszatért Magyarországra. 1060 őszén Moson közelében végső győzelmet aratott I. András és az oldalán harcoló német csapatok felett. A királyt, akivel menekülés közben felborult a szekér és megsérült, Béla elfogatta és Zircre szállíttatta. András röviddel ezután belehalt a baleset okozta sérüléseibe, Bélát pedig 1060. december 6-án Székesfehérvárott királlyá választották és megkoronázták. Salamon sógoránál, IV. Henriknél talált menedéket.

I. Béla királysága

I. Béla megkoronázását követően országos gyűlést hívott össze

Székesfehérvárra, ahova minden faluból meghívott két-két vént. A küldöttek és a velük érkezettek tömege a pogányság visszaállítását követelték. Béla katonáival szétkergette a tömeget, leverve ezzel a pogányság utolsó nyílt lázadását Magyarországon. I. Béla rövid, három évig sem tartó uralkodása idején igyekezett megszilárdítani hatalmát: Szekszárdon apátságot alapított, a Képes krónika szerint a keresztény ünnepek jellegének megvédése érdekében a vásárokat vasárnapról szombatra tette át, valamint az ország belső és külső békéjének megteremtése érdekében sokat tett. Megvédte az ország nyugati határait IV. Henrik német-római császár támadásaitól, a délnyugati határokat pedig azzal biztosította, hogy Ilona lányát feleségül adta Zvonimir horvát bánhoz, a későbbi horvát királyhoz. A német területre menekült, trónfosztott Salamon

azonban sógora, IV. Henrik seregeinek támogatásával 1063 szeptemberében az országba tört. I. Béla a fenyegető támadás hírére országgyűlést hívott össze Dömösre, ahol azonban szeptember 11-én beomlott alatta a trónépítménye, és olyan súlyosan megsérült, hogy csapatai után nyugatra vonulva Dévénynél elhunyt. Az általa alapított szekszárdi bencés monostorban temették el. Halála után fiai: Géza, László és Lampert Lengyelországba menekültek.

Béla herceg dénárja. Átmérője 18 mm, súlya 0,69 g (a szerző gyűjteményéből)

Béla hercegsége és királysága alatt csupán egy-egy pénztípust veretett. **Hercegi verete** volt az

Béla herceg egykorú utánveretű, fordított köriratú, ezüsből vert dénárja, amely e közlésig csupán egyetlen példányban volt ismert egy németországi leletből (Huszár 13, CNH 18). Átmérője 19 mm, súlya 0,47 g (a szerző gyűjteményéből)

első olyan pénz Magyarországon, amelyet nem a király, ha-

A Képes krónika szerint I. Béla „uralkodása alatt...országa területén byzanti aranyakat hozata forgásba...” III. Rómanosz bizánci császár (1028–1034) solidusa (histamenon nomisma). Átmérője 25 mm, súlya 4,34 g (a szerző gyűjteményéből)

nem a pénzverési felségjoggal felruházott herceg nevében verettek. Erről a hercegi dénár előlapi körirata is tanúskodik, amelyen a BELA DUX (Béla herceg) szerepel, visszatérve ezzel I. István pénzeinek köriratán alkalmazott szórendhez, amelyen a név megelőzi a titulust. A hát-lapon továbbra is az országnak az uralkodó által uralt egészére, nem csupán a hercegi terület részére utaló körirat, a PANNO-NIA szó szerepel, nem ritkán betűhibásan. Béla hercegi dénárjának érmekepe elődeiéhez igazodik azzal, hogy a poncolt betűk, különösen a B, D, E és X jellegzetesen gömbölyded formájúak. A gömbölyű betűket, a kutatók szerint, Béla korának bizánci aranyairól mintázták,

amelyek Magyarországon is forgalomban voltak. Az érmeiken nagy számban jelennek meg a szigrlák változatos formái és kombinációi. A hát-lapi érmekep kisebb az előlapinál, ezért gyakran elcsúszva verték ki. Az érme átmérője változó, 16,5–20,0 mm, átlagsúlya 0,70 g, finomsága 87,8% ezüsttartalom. 1 font (408 g) 14 lat finomságú ezüsből 587 db dénárt vertek. Az érme körülnyírt formában is előfordul, de jóval kisebb számban, mint I. András dénárjai esetében. Béla herceg dénárjainak átlagsúlya nagyobb, mint I. András mindkét vereténél, amiből arra lehet következtetni, hogy Béla a gaz-

I. Béla király dénárja. Átmérője 15 mm, súlya 0,38 g, hát-lapi köriratában nem megfelelő poncellem használatából fakadóan a P helyett D betű (a szerző gyűjteményéből)

dasági fejlődés előfeltételeként szolgáló állandó, nagyobb pénz-láb szerinti pénzverés híve volt, követve ezzel I. István pénzverésének hagyományát. Béla herceg dénárjai igen valószínű, hogy nem I. András esztergomi verdéjében készültek. Egyrészt azért, mert nehezen képzelhető el, hogy a királyi pénzverdében két különböző pénzláb szerint verték az érmeiket, másrészt pedig a testvérek között egyre jobban elmérgesedő viszály is arra késztehetette Bélát, hogy inkább

a dukátusa területén állíttassa fel pénzverdét.

I. Béla **királyi veretének** érmekepe alapján véve azonos a hercegi veretével, csupán az előlapi körirat immáron az új titulust hirdette: BELA REX (Béla király). A királyi veretek súlya 25%-kal könnyebb a herceginél. A számítási, de esetenként forgalmi pénzként is szolgáló, 4,4 g súlyú bizánci aranypénz (*pensa auri*), a *solidus* 60 db hercegi, ill. 80 db királyi dénár értékével volt egyenlő. A negyven dénáros *pensa* számítási arány persze továbbra is fennállt, de tudni kell, hogy a magyar dénárok könnyebbek voltak, az európai dénárok súlyának a felét érték el, ezért elnevezésük ellenére obulusnak, vagyis féldénárnak számítottak. Az érme átmérője nagy ingadozást mutat, 14,0–18,0 mm, átlagsúlya 0,51 g, finomsága 86,6% ezüsttartalom. 1 font 13,8 latos ezüsből 798 db dénárt vertek. Verdehelye: Esztergom (?) ✠

Irodalom

GLATZ Ferenc szerk.

2000: *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub Kiadó, Budapest

HUSZÁR Lajos

1979: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Corvina Kiadó, Budapest

KINCSES Gyula

2003: *Az Árpád-házi uralkodók pénzverése és királysága*. A szerző magánkiadása, Debrecen

KOVÁCS László

1997: *A kora Árpád-kori pénzverésről*. MTA Régészeti Intézete, Budapest

PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba

2012: *A magyar pénz története*. Kossuth Kiadó, Budapest

PETRUSEVSZKI Angyello

2001: *Priracnik za vizantizski moneti*. A szerző kiadása, Szkopje

I. Béla magyar király (hu.wikipedia.org/wiki/I. Béla magyar király - letöltés: 2013. 09. 30.)

A verseci fellegrvár és lakótornya, az ún. Zsigmond-torony

Ricz Péter, Szabadka

Ez idáig még eldöntetlen, beszélhetünk-e egyáltalán verseci várról, vagy csak egy hadászati szempontból alacsonyabb kategóriába tartozó, egykori udvarház maradványairól van szó. Mindezt a már eddig elvégzett régészeti feltárások, de még inkább a jövőben végzendő további mélyreható kutatások eredményei hivatottak eldönteni. Ami elvitathatatlan, az a várost uraló, mintegy 300 méteres magasságú várhegyen található, a mai napig igen jó állapotban fennmaradt középkori lakótorony impozáns látványa, amelyet az elmúlt századok folyamán nagyszámú művészember és irodalmár örökített meg az utókor számára. Még a népi hagyományban is szépszerével meglevenedik a helybeliek által Öregtoronynak nevezett, többemeletes, masszív épület valamikori lakóinak „titokzatos” múltbéli tevékenysége.

Versec a középkori kútforrásban található egykori Érsomlyóval azonosítható. Első említése 1227-ből származik,

amely település 1390-ben már Krassó vármegye egyik nagy mezővárosa volt, jelentős forgalommal bíró közlekedési központ. A szerbség Mohácsát, vagyis az 1389-es rigómezei csatát követően a terület gyökeres változásokon esett át, amely Zsigmond király (1387–1437) döntéséből fakadt, miszerint a hontalanná vált Lázárevics István (Stevan Lazarević) szerb fejedelemnek, a déli végek védelmét szem előtt tartva, birtokot adományozott. Ezen szerződés értvényét a magyar király és német-római császár hűségesküj ellenében a szerb fejedelem utódjára, Brankovics György (Đurađ Branković) despotára is kiterjesztette.

Zsigmond, a mind vészjóslóbb török fenyegetőzések láttán, a déli végeken egy nagyszabású védelmi erőrendszer kialakítását kezdeményezte. Ennek egyik láncszemeként került sor a verseci várhegyen az udvarház felépítésére, aminek időpontja mai ismereteink szerint az 1420-as évek végére tehető.

A verseci vártorony a XIX. század végén

Az építészettörténészek kevés kivétellel ezt a lakótornyot a XV. századra keltezik, így minden további nélkül megállja helyét a Zsigmond korabeli jelző, ami egyben óhatatlanul összeköti Brankovics György nevével. A szerb források a messze földről híres és a mai napig hatalmas szendrői (Smederevo) erődítménnyel vonják párhuzamba, pontosabban annak megépítője keze nyomát vélük felfedezni a verseci vártorony esetében. Bárhogy is volt, az történelmi tény, hogy a szerb származású főnemeseknek megadatott a magyar feudális társadalomba való zökkenőmentes beépülés. Ők maradéktalanul éltek e privilégiumukkal, hiszen köztudomásúan jelentős birtokokkal rendelkeztek Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Törökbecse, Nagybecskerek vagy éppen Versec környékén. Ugyanakkor ez a helyzet lehetőséget adott számukra a korabeli nagyhatalmú magyar főrangú családokkal való rokoni kapcsolatok kiépítésére.

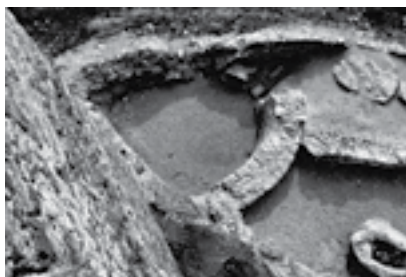

A verseci várhegy a toronnyal

A XV. század második felében, Mátyás király uralkodása idején Érsmlyórról már mint híres borvidékről hallani. Sajnos halálát követően egyre rosszabbra fordul a délvidéki határmente helyzete. Az idő múlásával mind jobban megszorodott a kisebb-nagyobb török betörések száma, melyekkel szemben némi védelmet nyújtott az ovális formában kialakított verseci várfal. Egyidejűleg mind nagyobb számban érkeztek újabb szerb betelepülők a város környékeire. Ebben az időben kapta Érdsomlyó új nevét, a hegycsúcs (vrh) jelentésű Vršac elnevezést, amiből a mai magyar Versec név származik.

A gyászos emlékü mohácsi csatát (1526) követően az Oszmán Birodalom nem tartott igényt Versecre, mivel a várnak vagy udvarháznak nem volt nagyobb hadászati jelentősége. Versec csak 1552-ben került végleg török fennhatóság alá, amikor az oszmán közigazgatás keretében a temesvári vilajetbe sorolják be. A mintegy másfél évszázados török hódoltság idejéből származik az a leírás, amit Kalapis Zoltán közöl Várromok a Bácskában és Bánátban című munkájában. Eszerint az igen jelentős korabeli feljegyzéseket hátrahagyó Evlia Cselebi török utazó 1664–66 között így látta a verseci hegycsúcs épületét: „Vára az ég csúcsáig felérő magas hegyen, mandula alakban épült, erős, kőépítkezésű, szép vár. Itt-ott azonban egyes helyeken már olyan repedezett, hogy téli napokban a pásztorok juhaikat teletetés végett a repedéseken behajjták”.

Amint a vár keletkezéséről sem tudunk biztos adatokkal szolgálni, úgy a pusztulása sem teljesen egyértelmű. Megbízható adatok hiányában csak feltételezhetjük, hogy valamikor a XVIII. század elején a bécsi haditanács rendeletére (több hasonló kisebb erődítés mintájára) az osztrák csapatok felrobbantották a verseci várat, nehogy az a II. Rákóczi Ferenc vezette kurucok birtokába kerüljön. Egy 1716-ban kiadott térképen a várat már romos állapotában ábrázolják.

A vízgyűjtő medence alapjai a torony lábánál

A Várhegyhez és az Öregtoronyhoz szokatlanul sok monda fűződik. Igaz, három olyan népcsoport hagyományvilágához tartoznak ezek a legendák, akik egykoron Versec lakosságát képezték. A legtöbb mese a németek körében volt ismert, ám őket a történelem könyörtelen vihara innen írmagostól elsöpörte. Maradtak a magyarok és lényegesen nagyobb számban a szerbek. Ami a magyarságot illeti, a legismertebb néphagyomány minden kétséget kizáróan Szent Cecíliahoz, a város oltalmazójához fűződik. A szent leányzó a Várhegy magasságából gondoskodik a szőlősgazdákról. Ott lebeg a levegőben és fonalat húz Versec köré, hogy ne érje baj a várost.

A helyi szerbek, mindenekelőtt Brankovics Györgyről, a vár építójéről regélnek, aki 9 éven át, 900 kőművessel, 9000 dukátért egy földalatti alagutat építtetett a verseci és a Duna túlsó partján fekvő szendrői vár között. A török már nagyon szorongatta Szendrőt, mire a munkálatok befejeződtek. Ekkor a despota elindította kincsekkel megrakott ökrös szekereit a túlsó partra, majd az alagutat befalaztatta. Az így bennrekedt fogatok a mai napig járják a folyosót. Amikor a Kazán-szoros felől épp nem fúj a Kossava, az „éles” fülűek hallják az ökrök patáinak csattogását.

Végül, de nem utolsósorban egy rövid részlet a város egyik legnagyobb szülöttje, Herceg Ferenc A Várhegy című emlékiratából: „Az én ifjú életemben [...] ez volt a titokzatos körponti erő, amely körül évtizedekig keringett képzeletem. Ritkán jutottam fel a csúcsra, az út oda hosszú és fárasztó volt, de ha fenn voltam, akkor megragadtam és megrázott az idegenszerű kép, a torony gigantikus falai, a szédítően tág kilátás, a toronyfecskék ezrei, amelyek a várfalak réseit lakják, és dühös visítással cikáznak a csendháborító feje körül.”¹

Az egykori Érsmlyó (ma: Versec) a Lázár-térképen (Tabula Hungariae)

Ma aszfaltút vezet a verseci vár maradványához, ahol a háromemeletnyi magas Zsigmond-kori lakótorony, amely számtalanszor ihlette meg a népi és írói képzeletet, büszkén áll a hegytetőn, hirdelve egy régvolt ország és annak népének dicső múltját. ✨

Irodalom

BOROVSKI Samu
1914: Temes vármegye és Temesvár, Magyarország vármegyéi és városai. Budapest
BRMBOLIĆ, Marin
2009: Vršački zamak. Beograd
KALAPIS Zoltán
1995: Történelem a föld alatt, várromok a Bácskában és Bánátban. Újvidék, 63–85. old.
THOMKA Orsolya, KURCZ Ádám István, TÓTH Anikó
2010: Délvidék – a Vajdaság és Belgrád, Bácska, Bánság, Szerémség és az Al-Duna. Budapest, 246–250. old.

¹ Herceg Ferenc emlékezései, Budapest, 1933. 29.

Ludasi mesemondás

Raffai Judit, Szabadka

SZELLEMI
KULTURÁLIS
ÖRÖKSÉG

Ludas (Šupljak) Szabadkától 12 km-re keletre, a Ludasi-tó partján található település. Az itt élők csaknem 90%-a magyar, s őseik az 1740-es évektől kezdve Szeged környékéről települtek a török időkben a szinte teljesen elnéptelenedett ludasi pusztára. A ludasi magyar lakosság a 21. században is megőrizte a mesekincsét, mesemondásának hagyományát. A falu lakossága, akár mint mesemondó, akár mint mesehallgató, még napjainkban is olyan közösséget alkot, amelyben sokan valamilyen módon (aktívan vagy passzívan) birtokosai ennek a hagyománynak. Ez a ma már többnyire eltűnőben lévő közösségi kifejezési forma Ludason még megtalálható hagyományos formában (az idős emberek tudásában) is, illetve a folklorizmus keretein belül, szervezett formában a Ludas Matyi Művelődési Egyesület élteti tovább.

A ludasi művelődési egyesület gyerek mesemondói 1997-ben a IV. Kálmány Lajos Népmesemondó Verseny szabadkai elődöntőjén szerepeltek először. Az ott elért sikereken felbuzdulva mesemondó csoport alakult a faluban, amely napjainkban is aktívan működik. A csoport hagyományápoló tevékenysége nagyban meghatározza a falu kulturális életét.

Az itt élők mesetudásának történeti rétegeit, mesekincsüknek szerkezeti és formai jellemzőit, részben a mesemondásuk nyelvét (ö-ző nyelvjárásukat) elsősorban a szegedi nagytáj kultúrájához kapcsolhatjuk. Mesemondási technikájukat, előadásuk non verbális kommunikációját viszont a vajdasági paraszti kultúra hagyományaihoz köthetjük. Ez a mesekincs, annak ellenére, hogy legarchaikusabb formában Ludason található, szinte elválaszthatatlan a környező szegedi kirajzású települések mesekincsétől. A falu jelentősebb repertoárral rendelkező hagyományos mesemondói Szűcs László, Baráth Erzsébet és Varga Dezső. ❁

Irodalom

RAFFAI Judit

2000: A Rézmonyos. Ludasi népmesék. Szabadka

2001: A mesélő ember. Egy bácskai parasztember meséi. Budapest

Szűcs László mesél a Ludasi-tó partján rendezett táborban, 1996.